

Teorija **in** **P**raksa

Iz vsebine:

MARKO BULC

Čas novih ocen,
dogovorov in uresničevanj

RADOMIR D. LUKIĆ

Nekateri problemi
samoupravljanja

SLAVKO PODMENIK

Inteligenca kot sloj

STOJAN POŽAR

Od stvarnih razmer
k idejni analizi

10

LJUBLJANA V OKTOBRU 1966

Teorija in praksa — revija za družbena vprašanja
Izdaja Visoka šola za politične vede v Ljubljani

Urejuje uredniški odbor :

**Roman Albreht, Vlado Benko, Adolf Bibič, Stane Kav-
čič, Dragana Kraigher, Sergej Kraigher, Stane Kranjc,
Boris Majer, Lev Modic, Mitja Ribičič, Zdenko Roter,
Rino Simoneti, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir
Tanko, Joža Vilfan, Boris Ziherl**

GLAVNI UREDNIK:

Stane KAVČIČ

ODGOVORNI UREDNIK:

Stane KRANJC

Lektorja: Mojca Močnik in Jože Snoj
oprema: ing. arch. Branko SIMČIČ

UREDNIŠTVO:

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 10 39, 31 13 77

UPRAVA:

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 13 77 int. 232

**Letno izide 12 števk. Celoletna naročnina 30 N din (3000 starih dinarjev),
polletna 15 N din (1500 dinarjev), posamezen izvod 3 N din (300 dinarjev)**
Za tujino dvojna cena

Tekoči račun 504-603-13

Visoka šola za polit. vede — za revijo »Teorija in praksa«

Tiska ČP »Delo«, obrat Blasnikova tiskarna, Breg 12—14
Rokopisov ne vračamo

Teorija in Praksa

Letnik III. 1966 št. 10 revija za družbena vprašanja

VSEBINA

MARKO BULC: Čas novih ocen, dogovorov in uresničevanj	1331	POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:	
RADOMIR D. LUKIČ: Nekateri problemi samoupravljanja	1335	MILAN MERČUN: Najlaže je plavati s tokom	1433
SLAVKO PODMENIK: Inteligenca kot sloj	1351	SLAVKO DOKL: Troje izkušenj	1437
STOJAN ŠUBIC: Gospodarska reforma in transport	1372	MNENJA:	
FRANC PEDICEK: Odprti problemi šolske telesne vzgoje	1384	TOMAŽ ČERNEJ: Za širšo demokracijo	1442
KOMUNISTI IN NAŠ ČAS:		SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:	
STOJAN POŽAR: Od stvarnih razmer k idejni analizi	1403	ROBERT KALIVODA: Hus in Wyclif	1455
FRANC SETINC: Zakaj je treba demokratizirati kadrovsko politiko?	1415	SOCIALISTIČNE DEZELE:	
VINKO TRINKAUS: Več doslednosti, manj kompromisov	1420	DRAGINJA ARSIČ: Problemi ekonomskega razvoja in sodelovanja v SEV	1470
KREŠO PETROVIČ: Ali ponovno načeti vprašanje »ciljev«?	1428	PRIKAZI IN RECENZIJE:	
		MARKO KERŠEVAN: Čas, ko je cerkev zatajila	1485
		VLADO SRUK: Ocene in marginalije	1491
		Beleške o tujih revijah	1497
		BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN CLANKOV	1502

CONTENTS

MARKO BULC: The Time of New Estimates, Agreements and Realization	1331
RADOMIR D. LUKIĆ: Some Problems of Selfmanagement	1335
SLAVKO PODMENIK: Intelligentsia as a Stratum	1351
STOJAN SUBIC: Economic Reform and Transport	1372
FRANC PEDICEK: Open Problems of Gymnastic Education in Schools	1384
THE COMMUNISTS AND OUR TIME:	
STOJAN POŽAR: From Actual Circumstances to Ideological Analysis	1403
FRANC SETINC: Why it is Necessary to Democratize the Policy of Staff Recruitment	1415
VINKO TRINKAUS: More Consistency, Less Compromising	1420
KRESO PETROVIĆ: Should the Issue of »Ends« be Reopened Again?	1428
CLOSESSES, VIEWS, COMMENTS:	
MILAN MERCUN: It is Most Easy to Swim with the Current	1433
SLAVKO DOKL: Three Experiences	1437
OPINION:	
TOMAZ ČERNEJ: For more Democracy	1442
SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:	
ROBERT KALIVODA: Hus and Wyclif	1455
SOCIALIST COUNTRIES:	
DRAGINJA ARSIĆ: Problems of Economic Development and Cooperation in COMECON	1470
REVIEWS, NOTES:	
MARKO KERSEVAN: The Time when the Church Denied	1485
WLADO SRUK: Reviews and Marginal Notes	1491
Notes on Foreign Reviews	1497
BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES	
	1502

СОДЕРЖАНИЕ

МАРКО БУЛЬЦ: Время новых оценок, договоров и осуществлений	1331
РАДОМИР Д. ЛУКИЧ: Некоторые вопросы самоуправления	1335
СЛАВКО ПОДМЕНИК: Интеллигенция как общественный слой	1351
СТОЯН ШУБИЦ: Экономическая реформа и транспорт	1372
ФРАНЦ ПЕДИЧЕК: Открытые вопросы физической культуры в школах	1384
КОММУНИСТЫ И НАШЕ ВРЕМЯ:	
СТОЯН ПОЖАР: От реальных условий к идеиному анализу	1403
ФРАНЦ ШЕТИНЦ: Почему следует демократизировать политику кадров	1415
ВИНКО ТРИНКАУС: Больше последовательности, меньше компромиссов	1420
КРЕШО ПЕТРОВИЧ: Вновь ли ставить вопрос о »целях«?	1428
ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:	
МИЛАН МЕРЧУН: Легче всего плыть по течению	1433
СЛАВКО ДОКА: Три опыта	1437
ОБСУЖДЕНИЯ:	
ТОМАЖ ЧЕРНЕЙ: За более широкую демократию	1442
СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:	
РОБЕРТ КАЛИВОДА: Гус и Уиклиф	1455
ПО СОЦИАЛИСТИЧЕСКИМ СТРАНАМ:	
ДРАГИНЯ АРСИЧ: Проблемы экономического развития и сотрудничества в СЭВ	1470
ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:	
МАРКО КЕРШЕВАН: Время, когда церковь отказала	1485
ВЛАДО СРУК: Оценки и маргиналии	1491
По страницам иностранных журналов	1497
БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ	1502

Čas novih ocen, dogovorov in uresničevanj

Brionski plenum je iz spoznanja, da je samoupravna ideja tako globoko prodrla v zavest delovnega človeka, da je postala sestavni del njegovega načina življenja in pglavitni vzvod njegovega delovanja, črpal svojo revolucionarno moč, da je lahko obračunal s še močno navzočimi recidivi stalizma. Obračunaval je znova z birokratizmom, ki se je to pot izpričal tako, da so nekateri poskušali zadrževati oblast v rokah peščice, da so bili proti prenašanju odločanja o življenju in delu človeka na človeka samega; še več, tako da so poskušali zavreti kolo zgodovine nazaj z odtujevanjem oblasti človeku. Spoznanje, da je birokratizem družbeni odnos in da ga je mogoče premagovati in presegati samo z vzpostavitvijo samoupravnih odnosov, je nadose pomembno. To terja tudi uresničitev takih demokratičnih razmer v družbi, ki bodo same po sebi onemogočale kateremukoli posamezniku ali skupini uzurpacijo oblasti nad ljudmi. Postalo je očitno, da je to mogoče uresničiti samo z debirokratizacijo in demokratizacijo zveze komunistov kot strukture v družbi, ki je najbolj participirala na družbeni moči. Šele taka usmeritev omogoča začetek vzpostavljanja novih odnosov v naši družbi. S to jasno orientacijo pa je bila v načelu dobojevana bitka za samoupravljanje ne le med komunisti, ne le v vodstvih zveze komunistov, temveč tudi v najširših množicah naših delovnih ljudi. Pomenila je sprostitev, oporo pa tudi pritisk, novo spodbudo demokratičnim, socialističnim silam za ponovno presojo, kdo so resnični nosilci družbenega napredka med delovnimi ljudmi, kaj so resnični interesi ljudi, katera vprašanja predvsem terjajo razreševanje ter kakšna naj bodo pota le-teh.

Reorganizacija zveze komunistov gotovo nima za cilj reorganizacije kot take, kajti v resnici ne gre samo za notranje prestrukturiranje zveze komunistov. Čas in razmere v naši družbi zahtevajo resnično novih kvalit, ki jih bo treba doseči v zvezi komunistov. Le tako bo ta kot partija delovnih ljudi in samo s tem — kot partija proletariata — temelječa na znanosti in resničnem interesu človeka, s svojo idejno politično orientacijo in delovanjem in ne kot sila oblastvene strukture, te nove kvalitete vnesla v družbo in pospešila njen napredek.

O renesanci zveze komunistov je torej mogoče govoriti samo, če pri tem mislimo na te nove kvalitete. Vsaka kadrovska politika, vsaka organizacijska struktura je vedno in povsod samo odsev takih ali drugačnih družbenih odnosov. Ne kadrovske politike, ne organizacijske strukture, ne notranjih relacij v zvezi komunistov ni mogoče učinkovito in trajneje spremeniti, če ne začnemo hkrati boj za tako politiko, ki bo sledila spremenjenim odnosom v družbi in jih spodbujala. Vsa druga izhodišča pomenijo — če to hočemo ali nočemo, če se tega zavedamo ali ne — pristanek na tako kadrovsko politiko, ki bodo nadaljevanje sedanje, čestokrat osebne in skupinske kombinatorike in kompromisov med starim in novim. Zato predstavljajo nevarnost, da bi bili tudi novi kadri predmet personificiranih politik, ne pa ljudje, ki bodo nosilci in odgovorni uresničevalci demokratično sprejetih družbenopolitičnih konceptov. Tudi to naj bo del novega, drugega v politiki zveze komunistov, naj bo odraz globokih sprememb, ki izhajajo iz novih družbenih razmer in že prisotnih spoznanj v ljudeh. Reorganizacija zveze komunistov mora temeljiti na spoznanjih resnično doseženega v družbi.

Naš čas bo čas dejanj samo, če bo tudi čas intenzivnega preverjanja, vsestranskega iskanja, vsestranskega pogovarjanja in odgovorov. Ob tako zastavljeni zahtevi se bodo prav gotovo pojavila vprašanja, kot: ali naj začnemo preverjati vse znova; saj pri nas obstaja mnogo stvari, ki so spoznane, jasne, dogovorjene, kjer ni dilem, kjer pogovarjanje ni potrebno in tudi iskanje ne. Da, za nas, ki smo vse včerajšnje in današnje nosili na svojih ramenih, bili akter, vse doživljali pa tudi mnogo preživeli.

Kaj pa mladi? Mladi sedaj, še bolj mladi jutri!

Ti niso doživljali in nosili ne narodnoosobodilnega boja, ne povojne graditve, ne IB itd. To je naše in samo toliko tudi njihovo, kolikor to sprejemajo. Lastnost mladih je, da si vedno znova ustvarjajo svoj lasten odnos do vsega včerajšnjega, do vsega obstoječega. To nikoli ni bilo, ni in ne more

biti drugače. Torej bodo tisti, ki jim včerajšnje ni znano, ni jasno, ali pa jim je nesprejemljivo, tudi to včerajšnje postavili pod vprašaj. Gotovo ni treba, da nas vse to straši; še posebej ne to, da bodo marsikaj videli drugače, kot gledamo mi. Marsikaj namreč tudi že je drugače, kot še vedno vidimo mi, ki smo zraščeni z včerajšnjim dnem in z vsem, kar je bilo v njem. Naša pretirana zaskrbljenost često vleče nazaj in ni osnovana tudi iz naslednjih razlogov:

1. Na VIII. kongresu smo vendarle ugotovili, da obstoječi družbeni odnosi pri nas v bistvu že sami po sebi postvarjajo socialistične odnose; ugotovili smo in znova ugotavljamo, da je samoupravljalvska ideja globoko prodrla v zavest mladih ljudi in da postaja sestavni del njihovega načina življenja.

2. Prav tako pa vemo, da gre prihodnost mlajšim; naša dolžnost je predvsem, da jim ustvarjamo možnosti za njihovo lastno iskanje, spoznavanje in delovanje.

To pomeni tako za nas kot za njih preizkušnjo in vsebuje negotovost. Premagovati jo bo mogoče z večjo demokratizacijo, z intenzivnim in tako potrebnim pristnim komuniciranjem med ljudmi, ki naj bi omogočilo lažje odločanje, obenem pa predstavljalo lastno in skupno zmago nad negotovostjo — lastnega v sebi, sočloveka v sočloveku in skupnega v skupnem.

Reorganizacija torej ni samo stvar nas komunistov, niti samo proletariata, niti samo naše generacije. Je predvsem stvar mladih iz vseh delovnih slojev, ker pomeni bolj njihovo kot našo perspektivo. Če bodo torej reorganizacijo zveze komunistov predvsem mladi ljudje sprejeli kot svojo, je v tem največje zagotovilo, da bo tudi izpeljana.

Ni treba ponavljati ponavljane, da je demokracija metoda. Ko imamo v mislih nadaljnjo demokratizacijo naše zveze komunistov in družbe, nam gre za tako demokracijo, ki bo mnogo bolj ustrezala obstoječim odnosom v družbi, spodbujala novo in vedno znova terjala nadaljnjo demokratizacijo, da bo lahko »človek sam postal koren samega sebe« (Marx).

Pred nas se v vsej jasnosti ponovno postavlja alternativa: ali jasen kurz v brezrazredno družbo in k samoupravljaljskim odnosom ali pa nazaj k stari vsebini, ki jo določene sile v družbi marsikdaj tudi z avtoriteto družbene moči v raznih samoupravljaljskih skupnostih oživljajo in vsiljujejo, preoblečeno v tako ali drugačno obleko, vselej pa odtujeno človeku, ki bo zato prej ali slej znova počila in pri tem lahko celo podrla že doseženo. Alternativa je! Nosilci obeh

možnosti so prisotni v naši stvarnosti — v bazi in v vodstvih! Dileme pa vendarle ne bi smelo biti! Tu je osnovno vozlišče usmeritve in aktivnosti zveze komunistov. Zato mora reorganizacija ZK temeljiti na teh spoznanjih. Znanstvena utemeljenost in družbena sprejemljivost konkretnih rešitev sta edina možna metoda in arbiter takega delovanja.

Gre predvsem za ugotovitve, do kakšnih sprememb je prišlo s samoupravo, nagrajevanjem po delu, odločanjem o presežku lastnega dela, ob razbitju avtarkije in vključevanju v mednarodno delitev dela znotraj včeraj še enotnega delavskega razreda kot celovitega nosilca napredka. Kateri od delovnih slojev predstavlja sedaj ob večji odprtosti socialnih grupacij, v obtoječih produkcijskih in lastninskih odnosih s svojim materialnim interesom in zavestjo zavoro, kateri delovni sloj pa gibalo napredka ter tako vozlišče graditve politike zveze komunistov.

To je toliko bolj potrebno, ker se pri nas med teoretiki že pojavljajo ugotovitve, da je delavski razred v samoupravi zvođenel. Zaskrbljeni so zaradi slabljenja občutka pripadnosti k delavskemu razredu. Skrbi jih, da zveza komunistov ne odseva dovolj interesov tega razreda itd. Vse to lahko pomeni tudi strah pred brezrazredno družbo, nezaupnico samoupravnim odnosom in tendenco po razrednosti, katere nujna posledica je birokratizacija socializma ali pa njena izornjena podoba — ožioljanje buržoaznih družbenih konceptov.

Ali je mogoče po dosedanem močno prisotnem nezaupanju do inteligence vzbuditi njeno zaupanje, tako da bo možno pričakovati njen nujni kreativni družbeni angažma. S tem bi tudi njej sami pokazali perspektivo. Vendarle — če ne poznamo njene prave družbene biti, če ne spoznamo njene zgodovinske in vsakodneвне povezanosti z delovnimi sloji proizvajalcev — delavcev —, če ji ne priznamo tudi vloge javnega osmišljevalca delavskega interesa, če ji ne priznamo vloge v našem dogajanju, potem je ne moremo ovrednotiti kot naslednje vozlišče nove spremenjene politike zveze komunistov.

Podobne ocene ter novo ovrednotenje spremenjenega položaja in odnosov zahtevajo gotovo tudi druge socialne grupacije (npr. kmetje) itd.

Tako iskanje novega terja ugotavljanje resničnih interesov med delovnimi ljudmi; pomeni pot, po kateri bomo presegali dano. Čas je, da se tega lotimo temeljito, nekonformistično, znanstveno, politično, s posluhom za novo.

MARKO BULC

RADOMIR D. LUKIĆ

Nekateri problemi samoupravljanja

I. Država in samoupravljanje

Samoupravljanje je doseglo pri nas tako stopnjo, da je postalo eno prvih in nujnih vprašanj njegovega nadaljnjega razvoja vprašanje odnosov med različnimi samoupravnimi enotami, predvsem odnosov med družbeno skupnostjo kot celoto, družbo, in posameznimi samoupravnimi enotami.

Da bi bolje razumeli ta odnos in vprašanja, ki so z njim povezana, se moramo nekoliko vrniti v preteklost in pogledati, kakšen je bil do zdaj razvoj samoupravljanja.

Samoupravljanje ima dva pglavitna cilja. Prvi je demokratizacija upravljanja družbenih zadev, drugi pa racionalizacija tega upravljanja, to je upravljanje po najracionalnejši poti. Birokratski ali vsaj premalo demokratičen način upravljanja ni dovolj racionalen, da bi s tem na neki način odtehtal pomanjkanje demokratičnosti. Treba je priznati, da pri nas ne posvečamo dovolj pozornosti racionalnosti samoupravljanja. Bolj ali manj se zdi že vnaprej dognano, da je demokratično upravljanje tudi najracionalnejše. Toda to vprašanje puščamo ob strani. Omenjamo ga samo zato, da bi videli, kako smo ga zanemarjali in posvečali skrb predvsem uresničevanju demokratizacije prek samoupravljanja, s tem smo težili k čim večji demokratizaciji, se pravi k čim širšemu samoupravljanju ne glede na racionalnost.

Težoč za samoupravljanjem oziroma za demokratizacijo s pomočjo samoupravljanja, smo prišli do ugotovitve, da se samoupravljanje lahko razvija najprej v manjših družbenih enotah, ne pa v družbi kot celoti in predvsem

ne v državi. Odtod hitri razvoj samoupravljanja v manjših družbenih enotah, zlasti v gospodarskih organizacijah. Zares, čim manjša je enota, toliko več možnosti je za bolj demokratično upravljanje in za neposredno demokracijo v njej.

Razvoj samoupravljanja je potekal v dve smeri. Prvič, demokratizacija upravljanja v smeri samoupravljanja, kar pomeni, da se je upravljanje, kolikor je bilo mogoče, prenašalo na delovne kolektive, ne da bi se vmešaval vanj kdo od zunaj. Drugič, povečalo se je število vprašanj, ki jih rešujejo samoupravni organi, kar pomeni, da se je povečala pristojnost samoupravnih organov. Tukaj je za nas pomembna druga smer razvoja samoupravljanja.

Pomen razširjene pristojnosti samoupravnih organov v naših samoupravnih enotah se kaže posebno v težnji, da bi šli v tej smeri čim dlje; ta težnja prevladuje še danes. S tem povzroča samoupravljanje zelo močno decentralizacijo, tako da ju pri nas lahko skoraj enačimo. Centralizacija, to je ohranjanje nekaterih pristojnosti v rokah višjih, zlasti centralnih organov in posebej državnih, se pojmuje kot nasprotje samoupravljanja, zato se ji kolikor moč izogibljemo.

Prišli smo do tega, da se oblikujejo manjše in manjše samoupravne enote z več in več pristojnostmi. Tako je potekal proces v delovnih organizacijah, predvsem v gospodarskih, kot tudi v lokalnih skupnostih. V delovnih organizacijah se širi samoupravljanje vse niže: v obrate, delovne enote, celo v posamezne skupine in podobno. Hkrati s tem se čedalje bolj razdružujejo velike delovne organizacije v majhne samoupravne enote. Tako se, izkušnjam po vsem svetu navkljub, razdružujejo tudi organizacije, kot sta pošta in železnica, za katere je že na prvi pogled jasno, da morajo biti, zaradi tehničnih pogojev svojega dela, enotne. Prav tako smo namesto nekdanjih okrajev ustanavljali občine, ki so imele skoraj vse pristojnosti okrajev.

V takšnem drobljenju, razdruževanju organizacij in v širjenju samoupravljanja navzdol v čedalje manjše enote, vidijo mnogi ne samo večjo demokratičnost, ampak tudi ekonomsko racionalnost, češ da so delavci pri tem neposredneje zavzeti za to, kakšen bo uspeh njihovega dela. To je brez dvoma res, toda pri tem bi bilo vsekakor treba pogledati še drugo plat medalje, namreč, kolikšna gospodarska škoda nastaja zaradi decentralizacije upravljanja tam, kjer je centralizacija nujna. Drastičen primer tega so bile družbeno očitno neracionalne odločitve nekaterih preveč

razdrobljenih samoupravnih organov pri železnici, ki so jih sprejeli, ker so bile pač racionalne za majhno samoupravno enoto.

Enačenje samoupravljanja s skrajno decentralizacijo je povzročilo vrsto pojavov neracionalnega upravljanja in tako opozorilo na nevarnost, ki spremlja takšna pretiravanja. Storjenih je bilo nekaj ukrepov, da bi takšen razvoj ustavili ali vsaj upočasnili. Nekdanje majhne občine, ki niso mogle racionalno opravljati vseh pristojnosti, katere so prevzele v imenu samoupravljanja od okrajev, so se postopoma širile in po velikosti dosegle prejšnje okraje. V večjem delu države so okraje, ki so tako postali preveliki, odpravili in ostale so samo občine. Te so s teritorialnega vidika prejšnji okraji; spremenilo se je samo ime. Praksa je jasno pokazala, da bi sploh ne bilo treba prenašati pristojnosti z nekdanjih okrajev na nekdanje majhne občine, ampak nasprotno, da bi bilo treba pristojnosti nekdanjih majhnih občin prenašati na okraje, takšne občine pa odpraviti. Do tega je zdaj tudi res prišlo, samo po drugi, ravno nasprotni poti in v nasprotju s prvotnimi nameni — s spremembo imena nekdanjega okraja v ime občine. Lahko pa se vprašamo, ali je — ne samo s stališča demokracije, ampak tudi s stališča racionalnosti samoupravljanja — dobro, da imamo zdaj namesto majhnih občin, ki so imele sorazmerno pomembno pristojnost, krajevske skupnosti, ki niti teh pristojnosti nimajo.

Pokazalo se je, da sta tudi v delovnih organizacijah prevelika decentralizacija in razdruževanje neracionalna. Zaradi tega je bilo nekaj časa čutiti gibanje za ponovno večanje dotlej pretirano razdrobljenih delovnih organizacij; več delovnih organizacij se je znova združilo v eno. Nazoren zgled je železnica, kjer se je zmanjšalo število podjetij. Vendar reakcija na pretirano drobitev podjetij ni dosledna niti povsod enaka. Nasprotno, lahko rečemo, da še naprej prevladuje proces drobljenja in decentralizacije.

Da bi preprečili škodljive posledice tega procesa, ne da bi ustanavljali velike delovne organizacije z združevanjem več manjših, smo prišli do edino mogočega izhoda — bolj ali manj tesno sodelovanje samostojnih delovnih organizacij. To sodelovanje je zelo različno in mu na splošno pravimo integracija. S tem želimo na eni strani ohraniti vse prednosti samoupravljanja (odtod skrb za samostojnost integriranih delovnih organizacij), na drugi strani pa izkoristiti vse prednosti, ki jih daje velika delovna organizacija

s centraliziranim upravljanjem določenih zadev, kar je mogoče s sodelovanjem integriranih podjetij.

Razumljivo je, da nastaja v procesu integracije mnogo težav, predvsem zaradi tega, ker ga hočejo marsikdaj izvajati prehitro, ne da bi stvar zadosti proučili in jo pripravili, zaradi tega tudi niso odnosi med integriranimi enotami dovolj trdno urejeni, niti niso izključene možnosti krizanja interesov.

Teži se tudi k temu, da bi se samoupravne enote svobodno združevale v višje integracijske oblike, kot so razna združenja, zbornice in podobno.

Vse to različno združevanje je nujno in koristno. Velika prednost le-tega je v tem, da temelji na samoupravljanju, se pravi na svobodni volji, ter hkrati dokazuje, da samoupravljanje ni nujno in za vse čase obsojeno na razdrobljenost in ekonomsko neracionalnost, ki iz razdrobljenosti izhaja.

Vendar je v vsem tem procesu čutiti še naprej nezaupanje do države kot osrednje organizacije oblasti. Država velja še zmerom za nevarno samoupravljanje; teži se za tem, da se ji odvzame čimveč pristojnosti. Če je nekje centralizacija potrebna, velja, da je bolje ustanoviti vzporedno z državo posebne samoupravne organizacije kot pa zaupati neko pristojnost državi. In tu nastaja tisto vprašanje, ki se nam zdi zelo važno za nadaljnji razvoj samoupravljanja.

Gre namreč za vprašanje, ali se lahko tudi država sama organizira tako, da bi postala samoupravna enota; ali se lahko družba kot celota samoupravlja; ali ima družba kake pravice nasproti vrsti višjih in nižjih, večjih in manjših samoupravnih enot? Ali ni to, kar imenujemo odmiranje države, v resnici proces spreminjanja države iz organizacije, ki je sorazmerno neodvisna od družbe (lahko se celo obrne proti družbi), v resnično samoupravno organizacijo?

Zdi se nam, da tako naša teorija kot praksa težita prav k temu, kar smo dejali — k spreminjanju države v osrednjo samoupravno družbeno organizacijo. Treba je namreč priznati, da ta proces ni končan — daleč od tega — in da pomeni država še zmerom nevarnost za svobodo. Brez dvoma pa smo napravili na tej poti velike korake. Mar ne teži vsa reorganizacija skupščin z uvajanjem zborov delovnih skupnosti k temu cilju in mar ne daje tudi že neke uspehe?

To vprašanje ni zastavljeno iz nekakšne ljubezni do države ali iz tradicije. Zastavljeno je dejansko kot vprašanje, ali je mogoče zasnovati takšno organizacijo upravljanja

tistih družbenih zadev, ki zahtevajo centralizirano upravljanje, da bi jih lahko upravljala bolje kot država. Če je to mogoče, potem nam, seveda, država ni več mar. Toda zdi se nam, da za vrsto zadev za zdaj ni mogoče dobiti boljšega upravljavca od države. Za vsako tako posamezno zadevo ali za skupino zadev bi ga morda lahko našli. Težava pa je v tem, da bi bile z vidika celotne družbe slabo upravljane, če jih ne bi upravljala ena sama organizacija, takšna, ki ima pregled nad vsemi zadevami in jih zato uspešno usklaja v interesu cele družbe.

Takšno organizacijo je treba imeti. Če ne želimo, da bi bila to država, kakršno imamo danes, lahko ustanovimo novo družbeno organizacijo. Nekatere socialistične struje v Angliji predlagajo, da bi ustanovili posebno centralizirano družbeno organizacijo za upravljanje vseh družbenih zadev razen policijskih, vojaških in zunanjepolitičnih, ki bi ostale v rokah sedanje, klasične države. Tudi takšna rešitev z dvojno (po nekaterih celo s trojno in četverno) vzporedno družbeno organizacijo ima vrsto pomanjkljivosti, zato kaže, da je vendarle bolje obdržati sedanjo državo.

Brez dvoma je treba državi odvzeti vrsto pristojnosti in jih prenesti na nižje samoupravne družbene enote. Morda je treba tudi naši sedanji državi odvzeti vrsto takih pristojnosti. Toda zdi se nam, da smo ji že odvzeli tudi nekatere pristojnosti, ki bi jih morala obdržati kot splošno družbena centralna organizacija, ki je edina sposobna — ker je splošna — da jih opravlja v skladu s splošnim družbenim interesom. Prav zato, ker v našem sistemu samoupravljanja nismo dali državi dovolj rednih pristojnosti, se nujno dogaja, da intervenira na nereden način v primerih, ko to zahteva očitna nuja položaja.

Če priznamo, da mora država ohraniti neke pristojnosti (kar hkrati pomeni omejitev pristojnosti nižjih in ožjih samoupravnih enot), potem je treba iti dalje. Država se mora organizirati tako, da bo tudi sama samoupravna enota. Družba se mora kot celota samoupravljati preko države. Treba je odpraviti mišljenje, da sta država (kakorkoli je organizirana) in samoupravljanje nasprotji, ki se izključujeta. Treba je sprevideti dejstvo, ki tako bode v oči, da je čudno, kako da ga še zmerom ne opazimo, namreč, da mora biti v demokratični družbi vsako upravljanje družbenih zadev — samoupravljanje, da pa so tudi takšne družbene zadeve, ki jih ni moč racionalno upravljati, če jih ne upravlja družba kot celota, in da so potemtakem potrebne tudi samoupravne oblike za družbo

kot celoto. Dokler pa mora država nujno upravljati določene družbene zadeve, mora biti organizirana samoupravno in ne sme nasprotovati samoupravi nižjih enot. Samoupravljanje mora biti usklajeno z obstojem skupnih zadev cele družbe, ki jih je treba upravljati centralizirano. Sicer je treba njegov obseg omejiti, ker nasprotuje očitnim potrebam cele družbe, kajti zadeve, ki jih je treba centralizirano upravljati, ne smejo samoupravljanju na ljubo ostati zunaj centraliziranega upravljanja. Samoupravljanje mora torej biti samo po sebi sposobno, da se v potrebnem obsegu centralizira, ali pa ga ni moč sprejeti kot celovit družbeni sistem. Vse to seveda ne pomeni, da se centraliziranega samoupravljanja ne da v primerih, ko je to mogoče in koristno, opravljati tudi preko drugih organizacij, ne preko države.

Če je tako, potem je treba poiskati nove poti za poglobljanje samoupravnega značaja države, kolikor mislimo, da njena sedanja organizacija ni dovolj samoupravna pa ji zaradi tega nočemo dajati pristojnosti, ki so sicer nujne za uresničitev splošnih družbenih interesov. Brez dvoma si je mogoče zamisliti tudi nekatere druge rešitve, ki so lahko bolj ali manj korenite. Lahko bi, recimo, dosti več uporabljali referendum. Zakaj ne bi nekaterih bistvenih vprašanj gospodarskega razvoja, plana, rešili z referendumom, kot npr. vprašanja investicij te ali one vrste ali osnovnih postavk proračuna ter druga konkretna vprašanja? Če mislimo, da ljudje lahko odločajo v okviru manjših samoupravnih enot, zakaj ne bi mogli odločati tudi v okviru družbe kot celote? Lahko mislimo na še tesnejše povezovanje med skupščinami in delovnimi ter drugimi organizacijami občanov. Lahko bi volile del poslancev v zbore delovnih skupnosti neposredno delovne organizacije, oziroma njihova združenja? Morda bi lahko uvedli v določeni meri vezan poslanski mandat? In tako dalje in tako dalje. Poznamo vrsto sredstev, ki bi jih lahko uporabili in tako zagotovili državi, da bo res postala samoupravna splošna družbena organizacija, v kateri bi se — seveda — manjšina vendar pokoravala večini. O teh sredstvih smo deloma obširneje govorili na drugih mestih in se tu ne moremo dlje zadrževati pri njih*

S takšnimi in podobnimi sredstvi se bo izoblikovala ena sama samoupravna, vendar splošno družbena, centralna

* Glej npr. naš članek »Oblast v današnjem socializmu«, »Gledišča«, 6-7, 1966, in naš referat »O trdnem povezovanju delovnih organizacij z večjimi delovnimi skupnostmi« na simpoziju o volilnem sistemu 1966.

organizacija, v katero se bodo skladno vključevale ožje in nižje samoupravne enote. Tako bo izginilo protislovje med samoupravljanjem in državo (oziroma splošno družbeno organizacijo), ki povzroča danes marsikatero škodo in pači osnovni pojem samoupravljanja; reducira ga zgolj na vidik decentralizacije, s čimer siromaši njegovo bogato vsebino in možnost, ki jo samoupravljanje daje — samoupravno organiziranje družbe kot celote.

II. Birokracija, tehnokracija in samoupravljanje

Zelo važno vprašanje nadaljnjega razvoja družbenega samoupravljanja, še posebej delavskega, tistega v gospodarstvu in predvsem v industriji, je vprašanje vsebine samoupravljanja in v zvezi s tem metode samoupravljanja, pri čemer uporabljamo besedo metoda v prav posebnem pomenu. Organi samoupravljanja morajo namreč sprejemati zelo številne in po naravi popolnoma različne odločitve — od najpomembnejših do najbolj drobnih. Pri sprejemanju teh sklepov morajo sodelovati z raznimi drugimi, podrejenimi organi oziroma službami. Pri vsaki vrsti sklepa nastaja vprašanje, s kom morajo samoupravni organi sodelovati in kako daleč naj gredo v tem sodelovanju, v kolikšni meri naj podrejeni sodelavci vplivajo na odločitve. Zato razumemo tukaj pod metodo samoupravljanja uporabo strokovnjakovega mnenja pri odločanju oziroma način njegovega sodelovanja.

Odgovor na vprašanje o vsebini samoupravljanja in o vplivu podrejenih sodelavcev na organe samoupravljanja je dejansko odgovor na vprašanje obsega samoupravljanja in njegove dejanske pomembnosti za samoupravljavce. Če namreč morejo in morajo organi samoupravljanja pretežno sami sprejemati najvažnejše sklepe, potem je samoupravljanje izrednega pomena tako zanje kot za družbo. Če ni tako, potem tudi samoupravljanje nima velikega pomena. To, seveda, tudi pomeni, da morajo samoupravni organi obdržati v svojih rokah tisto vsebino samoupravljanja, ki jo objektivno lahko obdržijo in ki tudi mora ostati v njihovih rokah, da se v tem ne smejo podrejati vplivu podrejenih sodelavcev. Na drugi strani pomeni to, da tudi oni ne smejo poskušati vzeti v svoje roke tisto, kar mora ostati v rokah njihovih sodelavcev. Treba je torej najti pravo mero oblasti organov samoupravljanja, tako da samoupravljanja niti ne ožijo niti ne širijo. Samo po sebi se razume, da te mere ni lahko najti, zlasti ne na začetku razvoja

samoupravljanja, ko samoupravljalci še nimajo dovolj izkušenj. To je še težavneje, če so samoupravljalci manj kvalificirani za samoupravljanje; v splošnem velja, da so toliko manj kvalificirani, kolikor manj so izobraženi.

Zaradi tega se zdi bistvenega pomena sistematično znanstveno proučiti vse sklepe, ki jih sprejemajo samoupravni organi, jih razvrstiti po vsebini in po stopnji svobodne volje, ki so jo imeli samoupravljalci, ko so jih sprejemali. Takšno proučevanje bi veliko prispevalo k pravilnemu izvrševanju samoupravnih pravic; na podlagi teh proučevanj bi samoupravljalci vedeli, koliko se lahko oprejo na svojo lastno odločitev oziroma na svobodno presojo, koliko pa se morajo podrediti mnenju sodelavcev. Razume se, da mislimo s temi sodelavci predvsem na strokovnjake za vprašanja, o katerih se odloča.

Še zdaleč ne mislimo, da bi lahko na tem mestu vsaj približno poskušali opozoriti na osnovne vrste sklepov, ki jih sprejemajo organi samoupravljanja, in na obseg njihovega sodelovanja s strokovnjaki. Na tem mestu bomo skušali le opozoriti na vprašanje in postaviti splošno pravilo, ki bi moralo veljati na tem področju in ki bi moralo biti konkretizirano za vsako vrsto sklepa na podlagi novih konkretnih sistematičnih proučevanj.

Samoupravni organi so vrhovni organi upravljanja, v svoji samoupravni enoti so suvereni, so nosilci oblasti. To pomeni, da niso strokovni, ampak politični organi. Zato tudi morajo sprejemati sklepe, ki bi jih lahko imenovali politične in ki jih lahko opredelimo kot sklepe o ciljih. Ni treba, da oni določajo sredstva za uresničitev ciljev, izbirajo jih samo takrat, kadar je z vidika uresničevanja ciljev na razpolago več sredstev v bistvu enake vrednosti. Sredstva morajo določati njihovi podrejeni sodelavci, strokovnjaki, strokovni organi. Potemtakem je jasna razdelitev pristojnosti pri upravljanju samoupravne enote — enaka je razdelitvi, ki vlada v vseh enotah, kjer se izvršuje oblast. Po tej razdelitvi spadajo politične odločitve, odločitve o ciljih, v pristojnost političnih, strokovne odločitve pa v pristojnost strokovnih organov.

Toda takšna razdelitev pristojnosti, oziroma opredeljevanje vsebine samoupravnih pravic je teoretično jasna in precizna, v praksi pa ni niti popolnoma jasna niti precizna. Zato tudi mešanje pristojnosti. Pri odločanju o ciljih je treba namreč sodelovati s strokovnjaki. Ni dovolj uporabljati strokovnjake samo za odločitve o sredstvih za uresničitev ciljev. Treba je prav tako uskladiti cilje, ki jih želimo

uresničiti, in teh je vselej več — zato pa je treba poznati posledice, ki jih bo imela uresničitev kakenga cilja. Te posledice so lahko ugodne ali neugodne za uresničitev drugih, tudi zaželenih ciljev. Strokovnjaki morajo povedati, kakšne bodo posledice oziroma kako se da cilje uskladiti. Toda strokovnjaki so zelo nagnjeni k temu, da se vmešavajo v odločanje o ciljih. Kadar o tem ne morejo odločati odkrito, poskušajo odločati prikrito — ko določajo sredstva za doseg in usklajevanje ciljev. Včasih poskušajo to podzvestno, misleč, da res ne delajo nič drugega, kot določajo sredstva oziroma usklajajo cilje. Zaradi tega se tudi zahteva od samoupravnih organov, da nadzorujejo strokovnjake ter jim tako preprečujejo vmešavanje v njihove pristojnosti. Ta nadzor je potreben tudi zato, da bi se preverila njihova strokovnost in pravilnost njihovih mnenj; po potrebi se morajo samoupravni organi posvetovati tudi z drugimi strokovnjaki.

Razumljivo je, da vse to zahteva sorazmerno zelo visoko kulturo samoupravljalcev. Ni potrebno, da bi bili strokovnjaki, kot to nekateri napak mislijo in kar je tudi popolnoma nemogoče, ker ne gre za eno vrsto strokovnjakov, ampak za različne — tehnologe, računovodje, ekonomiste itd.; potrebna jim je takšna splošna kultura, da lahko nadzirajo strokovnjake, da lahko razumejo strokovno mnenje in da ga preverijo, če se jim ne zdi pravilno.

Naj pokažemo z zgledom: samoupravni organi bi morali predvsem določiti cilje enote, ki jo upravljajo. Te cilje bi potem proučili strokovnjaki, morali bi določiti medsebojne odnose teh ciljev — ugotoviti v kolikšni meri jih je v danih razmerah mogoče uresničiti oziroma koliko uresničitev enih olajšuje ali otežuje uresničitev drugih. Na podlagi takšnega strokovnega mnenja bi samoupravni organi še enkrat pregledali svojo odločitev ter jo morebiti spremenili, pri tem pa natančno upoštevali odnose, ki bodo nastali z uresničitvijo zaželenih ciljev, ki so jih dognali strokovnjaki. Potem pridejo na vrsto strokovne odločitve o sredstvih za uresničitev ciljev ter nadzor samoupravnih organov nad strokovnimi odločitvami in njihovim izvajanjem.

Po vsem tem vidimo, da je vsebina samoupravnih pravic po obsegu razmeroma majhna, čeprav je, seveda, najpomembnejša. Pomen samostojnega odločanja samoupravnih organov je sorazmerno majhen. To zato, ker so tudi sami cilji nekako vnaprej dani, sami po sebi jasni oziroma preveč očitni. Posebno pri gospodarskih organizacijah. Zanje je eden pglavitnih prav gospodarski cilj — zagotoviti za vsa-

ko ceno enostavno, v večini primerov pa tudi razširjeno reprodukcijo. Šele v okviru uresničitve tega cilja, ki je nujen, ker izhaja iz same narave gospodarske organizacije — je mogoča uresničitev vseh drugih ciljev. Toda ta okvir je po pravilu zelo ozek in druge cilje je mogoče samo delno uresničevati zlasti še v sorazmerno nerazvitem gospodarstvu. Samoupravni organi lahko odločijo samo obseg uresničitve tega gospodarskega cilja, toda še to v zelo majhnem obsegu.

Ko je ta gospodarski cilj dan in določen, je skoraj vsaka druga odločitev na tem področju pretežno strokovna. Neizkušeni in premalo kulturni samoupravni organi se tega pogosto ne zavedajo in poskušajo sami sprejemati strokovne odločitve, ne da bi sploh zahtevali mnenje strokovnjakov ali pa celo v nasprotju z njihovimi mnenji. Razume se, da se vse konča, ne da bi uresničili osnovni gospodarski cilj.

Takšna sorazmerno ozka vsebina samoupravnih pravic ne sme nikogar razočarati. Bistveno je, da pripada samoupravnim organom kolikor moč velika oblast v gospodarstvu, da pripada njim, ne pa strokovnjakom ali komu drugemu. Ni bistveno, da je ta oblast po sami naravi stvari sorazmerno majhna. Bistveno je, da tolikšna, kolikršna je, pripada samoupravnim organom. Niti malo ne bo koristno, ne za samoupravljalce in ne za družbo v celoti, če se bodo samoupravljalci — v zmoti, da lahko razširijo svojo gospodarsko oblast — vmešavali v delo strokovnih organov. Na tak način lahko samo škodijo sebi in družbi.

Strokovnjaki lahko na veliko zlorabljaajo svoj vpliv na sprejemanje političnih odločitev samoupravnih organov, prav tako pa tudi pri opravljanju svojega strokovnega dela v zvezi s sprejemanjem in izvajanjem strokovnih odločitev. Strokovnjaki so zelo nagnjeni k takšnim zlorabam. Najbolj grob primer je delitev osebnega dohodka. Strokovnjaki so pripravljeni določiti sebi večje dohodke, kot dejansko ustreza določenim osnovnim ciljem ali kot določa strokovno mnenje. Samoupravni organi — premalo strokovni in kulturni — zelo hitro podležejo vplivu strokovnjakov in sprejmejo njihova mnenja kot popolnoma pravilna. To ima zelo škodljive posledice za uresničevanje ciljev; strokovnjaki jih skušajo popraviti z novimi, nič manj pristranskimi in nič bolj pravilnimi mnenji, ki jih samoupravni organi spet sprejemajo nekritično in tako gre stvar naprej.

Na kratko povedano, samoupravni organi delajo pri izvrševanju svojih samoupravnih pravic, pri določanju nji-

hove vsebine in pri metodi izvrševanja obe napaki. Izpostavljeni so temu, kar bi lahko imenovali amaterizem in absolutizacija samoupravnih pravic, širijo samoupravljanje v škodo strokovnih odločitev in premalo izkoriščajo strokovna mnenja, podlegajo pa tudi temu, kar lahko imenujemo oboževanje tehnokracije, ali drugače — sprejemajo strokovna mnenja, čeprav so dejansko politična mnenja, praviloma pa slaba, ker strežejo strokovnjaki svojim sebičnim koristim.

Katera od teh dveh nevarnosti je večja? Težko je reči, ne da bi konkretno raziskali oba pojavi. Z vidika neposredne, zlasti gospodarske škode je večja nevarnost amaterizma, ker povzroča neposredno škodo. Toda nevarnost tehnokratizma je vsekakor dolgoročnejša in v končnih posledicah brez dvoma tudi večja — povzroča hude motnje, ki ogrožajo sistem družbenega samoupravljanja. Ker je vrednost tega sistema zelo velika, je tudi nevarnost, ki mu grozi, toliko večja za celotno družbo.

Če bi skušali časovno primerjati pomen obeh nevarnosti, potem bi verjetno lahko rekli, da je na začetku razvoja samoupravljanja, ko je bilo še ozko, prevladovala nevarnost tehnokracije, ker si samoupravljalci še niso upali sprejemati količkaj pomembnejše odločitve popolnoma svobodno. Pozneje se je vsekakor povečala in prevladovala nevarnost amaterizma. Toda zdi se nam, da začenja zdaj spet prevladovati nevarnost tehnokracije. Na eni strani so se namreč kazala pretiravanja amaterizma tako jasno, na drugi strani pa se je tako povečala kultura proizvajalcev in zavest o pomenu strokovnjakov, da se zdaj spet obotavljajo sprejemati količkaj pomembne odločitve brez precejšnjega vpliva strokovnjakov. Razumljivo je, da ti izkoriščajo takšno stanje za uresničitev manjše ali večje stopnje tehnokracije.

Čisto na drugi strani tiči nevarnost birokracije. Pri tem razumemo politično birokracijo, kar izhaja že iz rabe termina tehnokracije. Oženje dejanske vsebine samoupravljanja krepi tudi politična birokracija, ki stalno skuša dejansko — ker ne more formalno — odvzeti čimveč oblasti samoupravnim organom. Pod politično birokracijo razumemo plast bolj ali manj profesionalnih političnih delavcev na vodilnih položajih, bodi v samoupravnih enotah ali zunaj njih, v njim nadrejenih državnih oziroma v drugih samoupravnih enotah, zlasti v občinah. Tako smo se dokopali do dejstva, da sta dve vrsti birokracije: notranja, v samoupravnih enotah, in zunanja, zunaj njih. Politična birokra-

cija se opira na svojo politično avtoriteto, prepričana je, da mora varovati splošne družbene interese pred posegi samoupravnih organov, enači se z družbo in se ima za pravega predstavnika družbe, na podlagi vsega tega si prizadeva, da bi čimbolj vplivala na samoupravne organe. Pri tem je posebno pomembna zunanja birokracija. Pogosto sodeluje z notranjo birokracijo, ki jo vriva v samoupravne enote, da bi ji bila v oporo. Zlasti se to dogaja pri občinski birokraciji, ki pri tem praviloma uresničuje lokalistično politiko. Prej ali slej se taka prevlada birokracije maščuje samoupravni enoti in ji zapusti zelo škodljive posledice.

Težko je danes soditi, ali je bolj nevarna birokracija ali tehnokracija. Kaže, da nevarnost birokracije polagoma prepušča mesto nevarnosti tehnokracije. Z uvajanjem samoupravljanja in z bojem proti birokraciji je bilo precej storjenega za to, da se zmanjša njen vpliv, čeprav je še zmerom izredno močan. S tem so bila odprta vrata tehnokraciji, ki je to izkoristila, tako da pomeni danes verjetno večjo nevarnost kot birokracija.

Težko je tudi reči, kdo povzroča večjo škodo, birokracija ali tehnokracija. Morda bi tudi tu lahko rekli, da je škoda, ki jo povzroča birokracija, večja, vendar je neposrednejša, z izginevanjem birokracije pa tudi izgublja pomen. Nevarnost tehnokracije je bolj pereča, škoda, ki jo povzroča — čeprav posredna — je morda vendar večja, ker je bolj perspektivna in ni dovolj vidna, njena dejavnost namreč ni tako spektakularna kot dejavnost birokracije, strokovnjaki stojijo namreč v ozadju, ker so podrejeni samoupravnim organom.

III. Samoupravljanje in dejavnost samoupravljalcev

Na koncu moramo poudariti, da ni uspešnega samoupravljanja, če samoupravljalci sami niso dovolj prizadevni. Lahko je organizacija samoupravljanja kar najbolj dognana, lahko daje tudi največje pravice samoupravljalcem, lahko jim daje vsa jamstva proti birokraciji, tehnokraciji itd., jim zagotavlja vse pristojnosti, pa vendar samoupravljanje ne deluje tako, kot bi bilo treba, dejanski samoupravljalci še zmerom niso tisti, ki bi morali biti, samoupravna oblast lahko kljub temu preide v druge roke; na tak način se lahko namesto samoupravljanja, kot vlade nad samim seboj, spet pojavi upravljanje — vlada enega nad drugim.

Zato je treba poleg izpopolnjevanja organizacije samoupravljanja stalno misliti tudi na dejansko funkcioniranje te organizacije in zagotavljati možnosti za to. Prvi pogoj, kot vidimo, pa je dejavnost vseh samoupravljalcev, množična dejavnost. Ta je odvisna od mnogih dejavnikov, ki jih tu ni moč niti navesti, kaj šele izčrpnije obdelati. Vendar se nam zdita zelo pomembna, če ne najpomembnejša dva, o katerih bomo nekaj povedali. To sta stopnja izobrazbe in zanimanja samoupravljalcev ter neformalne skupine.

Dejavnost samoupravljalcev je očitno zelo odvisna od njihove izobrazbene stopnje na eni strani in od stopnje njihovega interesa za samoupravljanje na drugi strani. Izobrazba in interes sta med seboj tesno povezana, ker je interes praviloma odvisen od stopnje izobrazbe. Neizobražen samoupravljaec se bo za svoje delo v samoupravljanju praviloma veliko manj zanimal kot izobražen. Pri tem pravilu pa so mogoče tudi izjeme.

O pomenu izobrazbe za samoupravljanje očitno ni treba izgubljati besed. Samoupravljanje je zapletena dejavnost, ki zahteva poznavanje mnogih stvari, ne samo strokovnost na delovnem mestu. Zahteva široko splošno izobrazbo. Samoupravljanje na ta način odpravlja topo enostranost delavca, ga spreminja v popolnega človeka. Prav tako pa je takšen popoln človek prvi pogoj uspešnega in vsestranskega samoupravljanja.

Ni treba izgubljati veliko besed, da bi opozorili na zelo nizko izobrazbo našega delavskega razreda v celoti, posebno v nerazvitih krajih. Dežela s tolikšnim številom nepismenih — tudi nepismenih delavcev — ne more imeti tako izobražene delavce-samoupravljalce, kot bi bilo potrebno. Ni prav, da smo to vprašanje v našem burnem razvoju zapostavljali, in zapostavljamo ga še danes. Ni dvoma, da je za razvoj samoupravljanja najvažnejša njegova materialna vsebina, dejanski obseg samoupravljanja. Toda res je tudi, da te vsebine ni moč izkoristiti, če se samoupravljalcem ne daje dovolj izobrazbe. Neizobražen samoupravljaec je zmerom v nevarnosti, da ali podleže vplivu birokracije in tehnokracije ali pa popolnoma odklanja ta vpliv ter samoupravlja kot samouk in amater v tem in onem primeru v lastno in v družbeno škodo.

Skrajni čas je — tako se nam zdi — da začnemo energično reševati problem izobraževanja samoupravljalcev, to še posebno zdaj, ko se je samoupravljanje razširilo na področje razširjene reprodukcije in investicij. Morda zveni

paradokсно, toda zdi se nam, da se pri tem ne moremo nasloniti na samoupravljalce same, intervenirati mora cela družba, bodisi zato, ker so samoupravljalci praviloma tudi najmanj izobraženi, nimajo dovolj sredstev za razširitev svoje izobrazbe (recimo, v nerazvitih krajih), bodisi zato, ker imajo premalo občutka za izpopolnitev svoje izobrazbe tudi tedaj, ko imajo za to dovolj sredstev.

Posebnege pomena je zapiranje vrat pred izobraženimi. Pogosto jim premalo izobraženi ne pustijo, da bi prišli na ustrezna delovna mesta, s čimer bi se izboljšala tudi splošna izobraženost samoupravljalcev. Jasno je, da mora družba intervenirati tudi tu, če hoče zaposliti izobraženo delovno silo in s tem doseči večkratno korist.

Zanimanje samoupravljalcev za aktivno sodelovanje v samoupravljanju je očitno premajhno. Za to je več vzrokov, začeni pri čisto tehničnih (kot je npr. slaba organizacija sestankov samoupravljalcev) do družbeno bistvenejših, kot je zlasti neizobraženost samoupravljalcev, o čemer smo pravkar govorili, ali še pomembnejše, občutek samoupravljalcev, da v resnici ničesar ne rešujejo, ker je že vse rešeno na nekem drugem mestu, tako da se samoupravljanje spreminja v goli formalizem in ga zato tudi ne spoštujejo.

Prav v zvezi s tem nastaja zelo pomembno vprašanje neformalnih skupin in njihovega kvarnega vpliva na samoupravljanje. Neformalne skupine so poseben dejavnik, ki povzroča, da se samoupravljalci ne zanimajo za sodelovanje v samoupravljanju. Treba jih je razlikovati od prevzemanja samoupravnih pravic, brez pristojnosti, ki ga zagrešijo nepristojne formalne organizacije ali organi. Če npr. kak občinski organ prevzame neko pristojnost samoupravnega organa, je to jasna in formalna, ne pa samo dejanska kršitev samoupravne pravice. Razumljivo je, da tudi takšne kršitve povzročajo nedejavnost, nezainteresiranost samoupravljalcev za samoupravljanje. Vendar je takšen pojav, posebno danes, za samoupravljanje manj pomemben, ker je to očitna kršitev samoupravljanja in jo je mogoče napasti s pravnimi sredstvi; samoupravljalci so danes že tolikanj osveščeni, da ta sredstva praviloma uporabljajo.

Veliko bolj nevarne so kršitve samoupravljanja, ki jih povzročajo neformalne skupine znotraj samoupravnih kolektivov ali organov. Te neformalne skupine, ki se združujejo na različni podlagi — politični, strokovni, osebni, družinski itd. — si prilaščajo pravice samoupravljalcev, se postavljajo na njihovo mesto in načenjajo samoupravne

pravice znotraj, tako da praktično od njih nič ne ostane, čeprav samoupravljanje formalno živi naprej, čeprav formalno sprejemajo sklepe samoupravni organi in ne neformalne skupine. Delovanje neformalnih skupin spominja na dejavnost termitov: kar je znotraj kaj vrednega, je požrto, od zunaj pa je vse videti nedotaknjeno. Samoupravljalci so še zmeraj prisiljeni igrati komedijo — na videz sprejemajo odločitve oni, samoupravljajo, a dobro vedo, da je to zgolj igra. Razumljivo je, da to še bolj jemlje pogum samoupravljalcem in jih odvrča od sodelovanja v samoupravljanju — nočejo sodelovati v takšni lažni predstavi samoupravljanja.

Boj proti neformalnim skupinam je težak prav zato, ker so neformalne. Samoupravnim organom ne jemljejo pristojnosti jasno in vidno, trudijo se, da jih ne bi bilo videti, in to se jim največkrat posreči; težko je dokazati, da so in da delujejo negativno. Dokazovati negativno delovanje neformalnih skupin je toliko težavneje, ker jih je težko ločiti od navadnih aktivistov v samoupravnih organih, katerih delovanje je pozitivno. Znan je sociološki zakon, da se v vsakem malo širšem organu vedno tvorijo ožje skupine aktivistov, ki bolj kot drugi vplivajo na delo organov. Kolikor številnejši je organ, toliko popolneje se ta zakon uresničuje. Je naraven izraz neenakosti članov nekega organa, neenakosti, ki ima različne vzroke. Čeprav težko, je vendar mogoče razlikovati med negativnimi neformalnimi skupinami in skupinami aktivistov. Ni nujno, da sestavljajo aktivisti ože povezano skupino, lahko so celo porazdeljeni med več skupin ali pa delujejo posamezno. Neformalne skupine, ki delujejo negativno, so navadno trdno povezane. Toda to ni najvažnejša razlika. Najvažnejša razlika je v tem, da poskušajo neformalne skupine uresničiti svoje ozke, sebične interese, ne da bi si prizadevale spoznati razpoloženje široke množice samoupravljalcev, trudijo se celo, da bi ga prikrile in preprečile, da bi se izrazilo. Aktivisti pa se, nasprotno, trudijo, da bi spoznali mnenje samoupravljalcev in ga uveljavili, da bi prebudili v njih zanimanje za samoupravljanje. To je lahko razumeti, če imamo pred očmi, da njihov cilj ni uveljaviti svoj poseben interes, pač pa samo jasneje izraziti voljo samoupravljalcev in spoznati njihov splošni in skupni interes. Čeprav je razlika teoretično jasna, je v praksi ni lahko določiti.

Tudi če neformalne skupine odkrijemo, jih je težko razbiti, težko je proti njim ukrepati, ker praviloma ne kršijo pravnih predpisov, gibljejo se v okvirih boja inte-

resov, ki je pravno dopuščen. Zaradi tega bodo izginile, ko bo izginil njihov poglavitni vzrok — prešibka dejavnost množice samoupravljalcev v samoupravljanju — šele ko bodo postali vsi samoupravljalci enako aktivni v samoupravljanju. Doseči takšno enakost v dejavnosti pa ni niti najmanj lahka naloga, očitno je to dolgotrajno delo, ki ne more potekati hitreje kot splošni razvoj cele družbe.

Tako se navsezadnje pokaže to, kar je popolnoma naravno: kot vsi družbeni pojavi v dani družbi je tudi samoupravljanje tesno povezano z družbeno celoto in stopnja njegovega razvoja je odvisna od stopnje splošnega razvoja cele družbe. Zato mora biti boj za izpopolnjevanje in večje uveljavljanje samoupravljanja boj za dviganje in izpopolnjevanje cele družbe.

Prevedel Ivan Rudolf

SLAVKO PODMENIK

Inteligenca kot sloj

Procesi gospodarske in družbene reforme so na vseh področjih življenja precej *zaostрили* tudi nekatere probleme inteligence v njenih notranjih odnosih in odnosih do družbe kot celote. Tako opazimo na primer, ob zahtevah ekonomske politike po višji *intenzivnosti* dela tudi pri nekaterih ljudeh z visoko ravniyo izobrazbe in strokovnosti ter na odgovornih mestih monopoliziran in konkurenčen odpor proti uveljavljanju mlajših strokovnjakov. Podobno opazimo, na primer, ob zahtevah po dosledni *delitvi dohodka* po delu in ob načelnem sprejemanju ter razglašanju te politike marsikje odpor proti doslednemu merjenju in spoštovanju vseh činiteljev (tehnike, metod, postopkov, znanja), ki določajo stopnjo učinkovitosti dela. Ta odpor se po navadi skriva za izgovori o zapletenosti intelektualnega dela in o neizmerljivi odgovornosti visokih funkcij. Najbolj oster pa je odpor proti doslednemu izvajanju načela *javnosti* vseh funkcij in intelektualnih aktivnosti, s katerimi se oblikujejo odločitve in metode družbene akcije. Ta odpor se skriva za gesli in nazori o »čuvanju avtoritete, enotnosti in discipline«, o »visoki strokovnosti«, o »posebni odgovornosti« ali pa se ob hrupnem razglašanju javnosti in demokratičnosti samoupravljanja skriva za vsakodnevniimi metodami in ravnanji, s katerimi se v praksi ohranja hierarhičen in privilegiran položaj in vloga pri odločanju.

Teoretična stran problema v današnjih razmerah

Takšne zaostritve omenjenih in drugih nasprotij v naši družbi in med inteligenco so dobile svoj odsev tudi v *teoretičnih* protislovjih. Ta so se neposredno pokazala že v tezah

univerzitetnega komiteja ZKS, ki so odprle možnosti za široko polemiko.¹ Te teze že v uvodnem delu, v definiciji inteligence kot sloja, nakažejo svojo temeljno antinomijo. Na eni strani trdijo, da »delo ne opredeljuje hierarhičnih, to je vodstvenih značilnosti položaja inteligence in zato tudi ne njenih osebnostnih, človeških značilnosti«. Na drugi strani pa hkrati priznavajo, da je inteligenca »kot sloj privilegirana ravno zaradi razlik med umskim in fizičnim *delom*« (podčrtal P. S.). Te privilegije oziroma posebnosti vidijo teze samo v »višji produktivnosti in kompliciranosti duhovnega *dela*« (podčrtal P. S.). Zanemarijo bistvene enostranske značilnosti takšnega »čistega« umskega dela, ki je ločeno od prakse in od neposrednega, enakopravnega, kolektivnega sodelovanja. Takšno je danes in bo še dolgo umsko delo za mnoge nosilce tega dela. Ker to zanemarijo, teze predvidevajo, da se problem razrešuje z razvojem vsega človeštva v inteligenco, kakršna je *danes!* Ne upoštevajo dosledno, da se sedanja inteligenca in pogoji njenega dela morajo še razvijati v smeri bolj celovitega polivalentnega dela, ki bo neposredno vezano na prakso svoje stroke in ki bo pomenilo neposredno in enakopravno sodelovanje pri delu samem in med strokami.

Ko tako zanemarijo strukturo in pomen samega delovnega procesa, pa iščejo teze potem rešitev samo v samoupravnem reguliranju lastninskih in menjalnih (blagovnih) odnosov. Zanemarijo pogoje in ukrepe za razvoj organizacije in tehnike samega delovnega procesa. Zato lahko teze tudi v tistem delu, ki govori »o položaju in nalogah inteligence danes«, zbujajo vtis, kakor da številne in temeljne individualistične in hierarhične lastnosti inteligence (ki jih teze dobro in izčrpno opišejo), izvirajo predvsem iz *nerazumevanja in neznanja* intelektualcev o svojih »resničnih možnostih vplivanja na družbena dogajanja«. To pa je nova antinomija, če se inteligenci, za katero je značilna najvišja stopnja razumnosti in znanja, pripisuje pomanjkanje tega kot pglavitna determinanta deformacij v njeni aktivnosti. Ta antinomija je logična posledica prve. Kajti če se zanemarijo bistvene enostranske značilnosti današnjega in sploh vsakršnega čistega umskega (»edinole duhovnega«) *dela*, potem to logično pelje do prosvetiteljskega pretiravanja vloge izobrazbe in znanja oz. neznanja. V konkretnih opredelitvah politične ak-

¹ Avtor je prispevek zasnoval kot polemiko z različnimi stališči o inteligenci, ki so se pojavila, ko je Univerzitetni komite ZKS objavil teze za razpravo o inteligenci (Bilten UK ZKS, 19. IV. 1966), in na konferenci komunistov ljubljanske univerze. V prispevku je avtor ohranil koncept, ki ga je zastopal na omenjeni konferenci.

cije pa teze (in posebno dodatne teze) jasno pričajo da gre pri oblikovanju in vlogi inteligence kot sloja za globlje determinante.

Zaradi takšnih in podobnih protislovij se je problem inteligence kot sloja še bolj zaostрил v diskusijah, ki so potekale po izidu tez. Proti stališčem, da je inteligenca sloj že zaradi posebne ravni znanja in ustvarjalnosti čistega duhovnega dela in da ima zato kot sloj *vodilno vlogo*, so nastopili pogledi, da inteligenca *sploh ni* sloj, da nima svojih enotnih specifičnih interesov in vloge, temveč da kot »medij« le izraža interese drugih (npr. napredni del izraža interese delavskega razreda). Navznoter pa je inteligenca diferencirana, neenotna in *zato ni* sloj. Tako je to stališče razglasilo tisto značilnost, zaradi katere inteligenca *ni razred* in zato tudi ne more biti vodilna družbena sila (tj. neenotnost *nekaterih* njenih temeljnih značilnosti), za razlog, da tudi *ni sloj*, kakor da nima nobenih skupnih temeljnih značilnosti v delu, človeškem značaju, odnosih in nazorih. Proti temu stališču je bilo postavljeno mnenje, da takšno vlogo »medija« za izražanje in zastopanje interesov delavskega razreda mnogi med inteligenco temeljito izrabljajo, da uveljavijo birokratske interese, celo s povzdigovanjem načel o samoupravljanju in s fetišizacijo samoupravljanja. Zato ne kaže priznavati inteligenci kake posebnosti »medija« tujih interesov. Ker pa vedno večji del inteligence kaže in uresničuje interese, sorodne in enake z interesi delavskega razreda (po družbeni lastnini, samoupravljanju ipd.), sploh nima pomena iskati vzroke težav, nasprotij in razrešitve problemov v kakršnikoli razredni strukturi delavskega razreda in slojevskih značilnostih inteligence, saj med njimi ni več dovolj jasne »meje«. Razrešitev je treba iskati le v konfliktnih med »naprednimi in konservativnimi silami« v družbi »nasploh«, ker danes ne moremo več govoriti o delavskem razredu. Temu je potem popolnoma logično sledilo tudi stališče, da je *tudi ta* razred, *enako* kot drugi sloji, nehomogen v temeljnih interesih, in da ni nosilec najbolj množičnih in najbolj doslednih teženj po enakopravnosti vseh družbenih odnosov *nič bolj* kot drugi sloji. Temu pa je seveda neogibno sledil sklep, da je perspektiva družbenih odnosov v intelektualizaciji fizičnega dela, v razvoju delavskega razreda k značilnostim *današnjega* čistega umskega dela in današnje inteligence.

Tako je to stališče — po logiki upravičenih ugovorov proti prvim (da je inteligenca sloj že zaradi nivoja znanja ali da je samo medij tujih interesov) — bolj ali manj prešlo na isto praktično pozicijo, da je smer družbenega razvoja do-

ločena z značilnostmi *današnjega* umskega dela. Od tod potem ni več daleč do trditve o njegovi *vodilni* vlogi zaradi izobrazbe same. Ker pa je za uspešno praktično akcijo v smeri socializma in komunizma takšno stališče o vodilni vlogi inteligence neprimerno in neuresničljivo — ker takšna praksa kaže in zahteva vodilno vlogo delavskega razreda in njeno preraščanje v vlogo asociacij neposrednih proizvajalcev oz. delavcev vseh strok — so začeli iskati razrešitev v grobih posploševanjih, da pač gre za »napredne in konservativne sile nasploh« in da noben sloj ali razred ne more več imeti vodilne vloge. Takšna posploševanja pa so se potem spet približevala posplošitvi, v katero se je končno zatekalo tudi prvo stališče: vodilno vlogo v družbi pravzaprav opravljajo samo *posamezniki*, posamezni ustvarjalci.

Logika je naslednja: najprej se išče vzrok birokratizma ali drugih variant individualizma pri inteligenci *samo* v enem *ali* drugem činitelju: v delitvi dela, v funkciji oblasti, v lastninskem položaju, v višini dohodka, v neznanju in podobno. Ali pa se v obliki modela statusnih determinant zbere kopica kazalcev, katerih pomen se potem določa po korelacijah med izjavami iz anket. Potem pa se v teh korelacijah in tudi v praksi, v obnašanju ljudi, v odnosih opazi, da ob *enaki* strukturi *teh* determinant nastopajo *različna* stališča, obnašanja in odnosi. Pri opravljanju enakih funkcij, z enako izobrazbo, z enakimi dohodki, z enako močjo odločanja itd. — so, na primer, eni ljudje bolj, drugi pa manj individualistično oz. birokratsko usmerjeni, nekateri pa tudi zelo humano, enakopravno, komunistično uglašeni. Pri tem se zanemari razvojni proces in struktura človekove osebnosti ter struktura in vpliv temeljnih pogojev in značilnosti delovnega procesa na vse vrste temeljnih človeških potreb in karakteristik lastnosti. S takšno poenostavljeno metodo skladnosti in razločevanja, ki zanemarja celoto logičnih in predvsem dialektičnih metod, moramo potem na eni strani priti do pretiranega poudarjanja vloge samo ene ali druge determinante kot edinega vzroka. Na drugi strani pa eklektično zamešamo površinske, pojavne in nekatere izmed bistvenih činiteljev in pogojev statusa in potem prepuščamo določanje vzročnosti statističnemu merjenju korelacij ali pa sploh ne moremo ugotoviti vzročnih zvez in pogojenosti. Potem seveda »logično« sklepamo o odločilni vlogi samo posameznih osebnosti v družbenem razvoju in zanikamo njihovo pripadnost sloju ali razredu, jih razglašamo samo za posredovalce tujih interesov, brez lastnih slojevskih interesov ipd. Posledica tega je potem tudi stališče, da birokratizem in druge indivi-

dualistične enostranosti niso zasidrane v mentaliteti, v karakterni usmerjenosti mnogih med inteligenco, temveč da je birokratizem samo posledica »odnosa«, v katerega le-te silijo zunanje »razmere sistema«, organizacijske oblike in metode ali sama centralna zastopniška funkcija (»oblast«), s prenehanjem katere takoj preneha tudi birokratizem.

Takšna poenostavljena in lahkotna logika je lahko tudi posledica neizkušenosti in neznanja ali želje po čim hitrejšem reševanju družbe pred birokratizmom.

V družbeni praksi pa se takšne pobožne želje in poenostavljena logika večkrat pokažejo tudi kot birokratska manija iskanja »rešitev« družbenih problemov s stalnim reorganiziranjem *samega* pravnega in ekonomskega sistema. Takšne metode ohranjajo takšno vlogo organizatorja in reorganizatorja *same* nadstavbe, ki ne zna in noče poskrbeti za kompleksen razvoj tehnike in metod vseh vrst in področij delovnega procesa. V takšnem primeru tudi ta sicer nujna skrb za organizacijo raznih področij družbene nadstavbe *megli* poglede na *materialno osnovo* v delovnem procesu, na vlogo *primarnih* determinant v *samem delu*, ki odločilno vplivajo na razvoj človekove *osebnosti* v množičnem obsegu (kot pripadnika razreda ali sloja).

Iskanje »rešitve« pred birokratizmom z reorganiziranjem »sistema« potem spet limitira z nasprotnimi stališči. Ta stališča namreč trdijo, da individualistične deformacije ljudi na »nepolitičnih« področjih intelektualnega dela (kulture, znanosti ipd.) tudi niso nič drugega kakor posameznikova *zmota*, *neznanje*, ali pa so posledica birokratskega pritiska (oblasti). Samo ta da jih sili v to, da se zapirajo vase, v odpor z vsemi sredstvi, v individualizem, niso pa to utrjene značajske, osebnostne lastnosti. Končno se obe navidezno nasprotujoči si stališči spet približujeta v razlagi perspektive družbenega razvoja in prakse, ki jo pojmujeta zelo poenostavljeno. Za ene naj bi že samoupravno organiziranje delitve materialnih sredstev, to je lastninska, ekonomska zavestna akcija (»sistem«), samo po sebi razrešilo to protislovje. Drugi pa se zatekajo k »duhovnim moralnim vrednotam«, ki naj bi kot primarna determinanta usmerjale razvoj človekovih osebnostnih lastnosti.

Bistvene determinante človeka kot pripadnika razreda ali sloja so v delovnem procesu

Vsa omenjena stališča so pokazala, da se samo deloma ali pa sploh ne zavedajo strukture in vloge, ki jo imajo *materialni* pogoji in materialne (objektivne) značilnosti delov-

nega procesa pri oblikovanju človekove osebnosti v množičnem obsegu (kot razreda ali sloja). Materialne pogoje zreducirajo bodisi na obseg produktivnosti (količino dobrin, dohodka), češ, ko bo vsak imel dobrin, kolikor si jih bo pozelel, ne bo več teženj po izkoriščanju, nastopil bo komunizem. Če upoštevajo vlogo dela, potem jo zreducirajo na nujnost spreminjanja fizičnega dela v današnje intelektualno delo ali na mehanično združevanje intelektualnega dela z današnjim fizičnim (kot druga skrajnost). Nekateri pa skušajo najti vir svobode, to je pogoje za uveljavljanje in oblikovanje človekove osebnosti, samo zunaj delovnega procesa, ki mora zmerom ostati »nujno zlo« ali pa postati čisto duhovno opravilo. Takšne poenostavitve zelo hitro in lahko zameglijo dojemanje *celostne objektivne* strukture pogojev in činiteljev ter vzročnih zvez pri oblikovanju človekove osebnosti, slojev in razredov. S tem potem onemogočijo dojemanje dolgotrajnosti in *zahtevnosti* zavestnega boja za uresničevanje popolnejših odnosov z razvijanjem *vseh pogojev* za celovitejše delo in za popolnejšo človeško osebnost v množičnem obsegu. Prevladuje poenostavljena logika o lahkotni perspektivi razvoja, ki da ga je mogoče doseči samo z večjo količino dobrin ali samo z reorganizacijo lastnine in delitve dobrin ali z izobraževanjem v stilu današnjega umskega dela ali samo z vzgojo na podlagi višjih moralnih vrednot.

Teoretični in metodološki vir vulgarno materialističnih poenostavljanj je v tem, da na področjih družbene teorije še zmerom močno vztrajamo pri stalinski vulgarizaciji Marxove teorije. Produktivne sile se zreducirajo na samo produktivnost (količino dobrin), primarni produkcijski odnosi pa na odnose lastnine in delitve dobrin kot edine primarne determinante človekovih lastnosti, družbenega grupiranja in družbenih odnosov. O tem se lahko prepričamo v mnogih učbenikih sociološke in ekonomske teorije. Teoretični in metodološki vir pozitivističnih in idealističnih poenostavljanj pa je v nekritičnem sprejemanju zahodnih pozitivističnih in eklektičnih modelov družbenega statusa ter opredelitev človekovih temeljnih potreb in karakternih lastnosti s samimi ožjimi in sekundarnimi odnosi.² Ti modeli ne razločujejo bistvenih pogojev od drugih nujnih, vendar pojavnih in sekundarnih činiteljev, ne razločujejo in ne opredeljujejo določujočega učinkovanja enih determinant od pospeševalnega ali zaviralnega

² Podobno npr. ugotavlja P. Jambrek o merilih slojevitosti v članku Spremembe razredne strukture sodobne jugoslovanske družbe (Naši razgledi, 26. februarja 1966).

učinkovanja drugih. Statistična obdelava zvez med merili družbene slojevitosti — izobrazbo, poklicem, dohodkom, ugledom, politično močjo ipd. — ostane na ravni korelacij in ne pokaže stvarnih razmerij in strukture bistvenih pogojev in aktivnih spreminjevalnih ter pospeševalnih in zaviralnih činiteljev. Zanemarja številne dialektične kategorije.

Tako oba omenjena enostranska vira zanemarljiva strukturo in pomen bistvenih materialnih determinant človekovega načina življenja, v katerem se oblikuje in spreminja človekova osebnost v množičnem obsegu (kot razred, sloj ali skupnost). Te determinante so številne značilnosti sredstev za delo in produktov dela, ki določajo, kakšen je *način delitve dela* (individualno-hierarhičen ali kolektivno-enakopraven), *značaj delovnega procesa* (bolj ali manj omejujoče breme ali mnogostransko uveljavljanje in zadovoljstvo) in *učinkovitost* dela (ki z večjo ali manjšo količino dobrin omogoča, pospešuje ali zavira razvoj sredstev za delo in vseh značilnosti dela). Kakšne so človeške težnje po prilaščanju materialnih dobrin, tj. kakšne odnose lastnine in delitve dobrin človek zavestno organizira, se zanje bori, jih vsiljuje, opravičuje itd., je odvisno od tega, kakšne odnose doživlja v vsakodnevnem delu: ali mora in more uveljaviti svoje potrebe po dobrinah in po sožitju z drugimi ljudmi z neposrednim, enakopravnim sodelovanjem med specializiranimi delovnimi procesi (strokami) ali pa to, nasprotno, dosega samo s hierarhijo nadrejenih in podrejenih poklicev, izmed katerih vsak opravlja samo eno ali drugo fazo čistega umskega dela, vsi pa so v nadrejenem položaju glede na vsa fizična dela. Hkrati vpliva na lastninske težnje, kako človek doživlja svoj odnos do narave, v katerem se uveljavljajo ali omejujejo njegove dispozicije: ali doživlja svoje delo kot enostransko, omejujoče breme, kot enolično fizično ali omejeno, enostransko, od prakse ločeno in hierarhično deljeno čisto umsko funkcijo ali pa kot zadovoljstvo z mnogostransko, intelektualno-praktično aktivnostjo, ki angažira in razvija vse intelektualne in fizične zmogljivosti. Posebno vpliva tudi količina dobrin (dohodka), ki pospešuje ali zavira človekovo prizadevanje po uveljavitvi med ljudmi pri delu, za ustvarjanje dobrin, za takšno ali drugačno organizacijo prilaščanja in delitve dobrin. Sama količina dobrin pa ne oblikuje prilaščevalskih teženj, temveč le spodbuja ali zavira vplive načine delitve dela in značaja dela. Usmerjenost karakternih lastnosti (težnje) pa se oblikuje samo z vzajemnim učinkovanjem vseh teh značilnosti dela, ko ljudje dan za dnem doživljajo učinke vseh teh pogojev in vseh temeljnih potreb po materialnih

dobrinah, po uveljavljanju med ljudmi in po uveljavljanju v vsaki aktivnosti. Ljudje se seveda najprej in najbolj zavedajo spodbude dobrin (dohodka) in mnogo manj ali sploh ne vloge drugih determinant, ki učinkujejo skozi vsakodnevna drobna doživetja. Zato tudi se mnogim intelektualcem zdi, da zaradi čisto umskega dela, ki nima *neposrednega* stika z materialno delovno tehniko, značilnosti te tehnike ne določajo njihovega načina in značaja dela in da so kvečjemu odvisni le od dobrin (dohodka) za elementarne potrebe.

Vsa struktura in odvisnosti teh temeljnih determinant so prikazane v delih klasikov marksizma, posebno kar zadeva značaj in vlogo delavskega razreda.³ V sodobni industrijski sociologiji in psihologiji najdemo zelo podrobne opise številnih značilnosti delitve dela in delovnega procesa ter vplivov na mentaliteto in na grupiranje ljudi.⁴

Pomen temeljnih determinant se kaže tudi v pojmovanju intelligence kot sloja

Z metodami vulgarnega materializma in eklektičnega pozitivizma se zanemarijo tipične in bistvene značilnosti tudi v današnjem umskem delu. Kot primarna determinanta se povzdiguje bodisi količina materialnih dobrin ali pa izobrazba, znanje, ker ima zmerom večji ugled in kaže najvišjo oceno v izjavah anketirancev. Zanemarja pa se dejstvo oziroma vprašanje, koliko je to delo še enostransko, omejeno na vsakodnevno opravljanje samo ene ali druge faze sicer celostne intelektualne zmogljivosti človeka. Primere in dokaze nam dajo tudi poklici z najvišjo izobrazbo. Takšno je npr. delo učitelja, ki pasivno prenaša priučeno znanje na učence, delo pravnika ali ekonomista, ki prenaša določbe višjih in-

³ Mislim, da je to dovolj znano in da ni potrebno navajati posameznih stališč in spisov.

⁴ Pri avtorjih, kot sta G. Friedmann (Razdrobljeno delo, Kam pelje človeško delo, Problemi človeka v strojni industriji) in E. Fromm (Beg pred svobodo, Človek za sebe, Zdrava družba), najdemo tudi zelo uspešne teoretične aplikacije empiričnih socioloških in psiholoških dognanj, v katerih izstopa mnogostranost človekovih potreb in njihove pogojenosti z različnimi značilnostmi delovnega procesa.

Pogled v sodobno psihologijo (npr. G. Murphy, Zgodovinski uvod v sodobno psihologijo, K. Horney, Nova pota psihoanalize, Ch. Osgood Metoda in teorija v eksperimentalni psihologiji, R. Woodworth, Eksperimentalna psihologija, H. Wallon, Od dejanja do misli itd. — posebno poglavja o pomnjenju, učenju, reševanju problemov in mišljenju) nam priča, kako se človekove psihične — intelektualne in karakterne — lastnosti oblikujejo, utrjujejo in spreminjajo z doživljanjem raznih aktivnosti pod vplivi več vrst temeljnih potreb (ne samo po materialnih dobrinah) in različnih pogojev za te aktivnosti.

stanc (faz) na nižje, ki samo kontrolira in sankcionira skladnost obnašanja drugih ljudi s predpisi in odločitvami »višjih« itd. Vsako takšno delo pomeni le eno ali drugo fazo intelektualnega procesa, ki je ločena od drugih faz, vse pa so ločene od neposrednega praktičnega učinkovanja na celovit objekt in od uporabljanja ter razvijanja celote sredstev (tehnik in metod) za to učinkovanje. Celoten objekt in sredstva za učinkovanje jih niti ne zanimajo. Saj je predmet njihovega učinkovanja (aktivnosti) le nižja, podrejena faza dela, ki jo poklicno opravljajo drugi ljudje, katerim je treba samo posredovati nalogo z višje faze in nasploh poskrbeti, da ljudje kljub svojim kompleksnim dispozicijam za celovito aktivnost dovolj vestno opravljajo samo ozko omejeno nalogo (fazo). V okviru tega prispevka ni prostora, da bi podrobno opisovali vse takšne značilnosti.

Takšno delo je seveda *nujno hierarhično* deljeno, ker so faze intelektualne aktivnosti v medsebojni odvisnosti kot nadrejene in podrejene, težje in lažje, sestavljene in enostavnejše, v določeni sukcesiji. Vsak normalen odrasel človek je sicer zmožen opravljati *vse te faze* spoznavanja, hotenja in praktičnega učinkovanja, tj. celotno zavestno aktivnost. Če so omejene na poklic, pa takšne faze povzročajo hierarhijo ljudi, ki so omejeni na opravljanje samo ene ali druge faze oz. skupine faz. Takšno delo povzroča, da človek vsakodnevno doživlja omejene naloge in akcije in to omejuje tudi razvoj intelekta na posamezne metode mišljenja in dela, to pa spet, vzvratno, pospešuje hierarhično delitev dela. Zaradi takšnih značilnosti pa je takšno delo tudi večje ali manjše breme, nujno zlo, ki povzroča prizadevanja, da bi se mu izognili ali da bi zoprnejše faze in vrste dela prevalili na druge ljudi. Čim bolj je tako, tem bolj so nujne metode hierarhičnega pritiska, da se doseže dovolj odgovorno opravljanje takšnega omejujočega dela, in to spet pospešuje hierarhijo v delitvi dela. Kako se ti vplivi izražajo v karakternih lastnostih, navadah, nazorih in dejanjih, posebno še v metodah za komuniciranje in za organiziranje odnosov lastnine in delitve pogojev dela in dohodka, ne moremo dovolj obširno opisovati v obsegu te razprave. Empirični vir spoznanj in dokazov o takšnih značilnostih delitve dela in o njihovih vplivih na človekovo osebnost more biti najprej *opazovanje* ustreznih dejstev pri delu takšnih poklicev in stvarnem obnašanju (aktivnosti) v temeljnih delovnih odnosih ter v odnosih pri razpolaganju s pogoji za delo in s sredstvi za življenje. Mnenja (izjave) v anketah in intervjujih so lahko samo gradivo dopolnilne tehnike in metode.

Primer nekaterih temeljnih značilnosti učnovzgojnega dela

Dovolim si skicirati približno podobo značilnosti profsorskega dela na srednji šoli, ki sem ga dalj časa doživljal kot lasten poklic. Razen podatkov, ki nam jih lahko posredujejo ankete in dokumenti o izobrazbi, dohodku, ugledu, družbenem vplivu in o mestu na lestvici kazalcev družbenega statusa itd., nam *neposredno opazovanje* pokaže mnoga še bolj pomembna dejstva. Povprečno delo profesorja srednje šole traja 21—24 učnih ur na teden, vendar s honorarnimi urami dejansko okoli 30 ali še več ur. To pomeni 5 in še več učnih ur efektivnega govorjenja, predavanja in spraševanja dnevno. Ta časovni količinski podatek je videti sicer ugoden glede na 7—8 urni delavnik v drugih strokah. Če dodamo še čas, porabljen za pismene naloge, vaje, za razne opravke z mladino, konference, posvete, dežurstva in podobno, se pa tudi ta prednost izgubi. Posebno še, če upoštevamo, da se mora predavatelj nenehno izpopolnjevati.

Pomembnejša so druga dejstva, ki še bolj označujejo *značaj tega dela*. Povprečno uči profesor 3 ure v enem oddelku. To pomeni, da pri 24—30 tedenskih urah poučuje 8—10 oddelkov. Povprečno je v oddelku 25—30 učencev, kar pomeni, da mora poučevati in vzgajati okoli 200—300 učencev. Če ima pouk samo v enem ali dveh letnikih, potem ima vsako ali vsako drugo leto pred seboj *drugih* 200—300 učencev.

Mimo tega mora učiti bodisi *več* stopenj istega predmeta ali *več* predmetov. Zahteve znanosti in tehnike pa *nenehno naraščajo*, učna snov se izredno *hitro* spreminja in dopolnjuje. Strokovna usposobljenost je pretežno še zmerom bodisi *ozko teoretična* (splošna) ali *ozko specializirana*. Marsikje pa je predvsem pomanjkljiva *pedagoško psihološka* usposobljenost, tj. sposobnost za izpolnjevanje poglobitve naloge, za vzgojo človekove (učenčeve) *kompleksne osebnosti*. Ta usposobljenost je izredno nizka prav na šolah, katerih pomen in obseg izredno hitro naraščata — to so strokovne šole.

Učna *sredstva* (učila) so večinoma še zmerom samo knjige in zvezki, zelo primanjkuje kabinetne opreme in znanja o metodah praktične uporabe sodobne tehnike, kar bi omogočilo in terjalo praktično preverjanje in utrjevanje učenčevega znanja in tudi učiteljeve teorije. Zato se »praksa« po-gosto reducira na verbalno *učenje in opazovanje* ter reproduciranje raznih obrtniških poslov. Učiteljev pouk pa se marsikje sestoji samo iz *predavanj, spraševanja in ocenjevanja*.

Vse te in druge značilnosti bi lahko izrazili tudi s statistično izmerljivimi kazalci in izmerili njihova količinska razmerja. Takšna struktura učnovzgojnega dela nam najbolj pojasni *odnose* med profesorjem in učencem in *rezultate* takšnega dela. Takšno delo je namreč zelo *redko* *ustvarjalno* delo, ki bi razvijalo učenčevo osebnost dosledno v skladu s *celoto* njegovih dispozicij in s *celoto* pogojev v njegovem okolju. Profesor zato večinoma pozna lastnosti in življenjske pogoje le *nekaj najslabših*, »problematičnih« in *nekaj* najboljših učencev (če pozna tudi te?). Velika večina »povprečnih« učencev ostane statistična masa, ki jo obdelujejo s formalnimi ocenami in s podatki za letno poročilo (temu rabijo večinoma tudi testi pedagoške in kadrovske službe).

Takšne in druge *temeljne značilnosti* učnovzgojnega dela so v določenih medsebojnih vzročnih povezavah in posrednih pogojenostih ter vse skupaj odvisne od temeljnih materialnih pogojev. Vse skupaj pa povzročajo, da je *takšno* delo za učitelje in za učence še marsikje zelo *enostransko*, *pasivno* prenašanje podatkov, definicij, formul in golih dejstev. (Nobena značilnost sama zase in samo s svojo kvantiteto ne pomeni činitelja, ki vpliva na druge in celoto, in ne pokaže prave, celovite kvalitete dela. Ta se nam pokaže samo s količino vseh teh značilnosti in z njihovo medsebojno povezavo.)

V takšnem delu je zelo malo — ali pa je sploh ni — samostojne skrbi in aktivnosti za dopolnjevanje teorije pouka z najnovejšimi dosežki znanosti in z lastnimi izkušnjami v ustrezni praksi. Ni skrbi za uporabo in izpopolnjevanje sredstev — tehnike in metod — s katerimi se praktično učinkuje na prirodne ali družbene objekte svoje teorije in preverja ter utrjuje znanje iz te teorije. Takšno učno delo se omejuje na »izpolnjevanje« in »dohitevanje« učnega programa, na formalno izpolnjevanje pravil o učenju in vedenju, »da nas ne zaloti inšpekcija«.

Seveda *ne* moremo trditi, da je za *vsakogar* to delo v *enaki* meri takšno. Lahko pa postavimo trditev o razmerju: *čim bolj* je delo takšno, *tem bolj* je breme, nujno zlo, ki ga opravljamo samo kot vir dohodka, in *tem manj* kot aktivnost, ki bi pomenila razvoj celovite učenčeve in učiteljeve osebnosti in zadovoljstvo s tem razvojem; *tem bolj* je to delo hkrati hierarhično deljeno na individualno opravljanje samo svoje stroke in na podrejene in nadrejene uradniške funkcije in *tem bolj takšna* negativna doživetja vplivajo na oblikovanje in utrjevanje karakternih lastnosti.

Pogled na *razvoj posameznika* (longitudinalna raziskava) bi pokazal, da gojijo mladi kadri, ko stopajo na delo, v ve-

liki večini plemenite upe, kako bodo nenehno dopolnjevali svojo strokovnost v skladu z napredkom znanosti in tehnike in s tem ustvarjalno razvijali znanje in vrednote učencev. Tudi kopica honorarnih ur, ki je potrebna za pridobitev osnovnih ekonomskih pogojev družinskega življenja (standar-da), ne moti tega začetnega poleta! Toda ko vse omenjene in druge značilnosti delovnega procesa vsak dan in iz leta v leto pritiskajo na človekove zmogljivosti, se iz tega končno izcimijo znane enostranosti. Prikažimo jih nekoliko kariki-rano. Nekateri se usmerijo v »samo, čisto strokovnost«, ne zanima jih vzgoja, samoupravní odnosi, osebnost učenca, vsi drugi učni predmeti so nepomembni, pedagoško in psihološko znanje je nepotrebna in »neeksaktna« stvar. Drugi spet raje gojijo velikopotezno prosvetljevanje in »vzgajajo« z go-vori o »višjih vrednotah«, zanemarjajo razvoj svoje teorije in prakse, ne briga jih eksaktnost, ki »mori duha«. Nekateri pa kot tipični »dobri uradniki« skrbijo predvsem za točnost statistike in za izpolnjevanje nalog od zgoraj, da ne bi ukre-nili in naredili kaj več, kot je naloženo, da bi bilo čimveč honorarnih ur in »standar-da«.

Te značilnosti dela vplivajo na značaj, nazore in na odnose med ljudmi

Takšno delo, s takšnimi odnosi do objekta — strokov-nega predmeta in učenca —, vpliva tudi na razmerje med učnovzgojnimi delavci in jih usmerja k bolj ali manj *hierar-hičnim medsebojnim* odnosom. To trditev lahko dokažemo z opisom dejstev o vsaki vrsti teh odnosov posebej. Na primer: mnogi, predvsem mlajši učitelji se pogosto pritožujejo, da kolegi ne sprejemajo dobronamernih pripomb o svojih meto-dah dela, o vsebini pouka in vzgoje in ne želijo pristnega, neposrednega in rednega sodelovanja s skupnim, javnim obravnavanjem vseh problemov in vseh metod (tudi lastnih) pri pouku in vzgoji. Čes: »Vsak je strokovnjak na svojem področju in se ne more vtikati v tuje, le sam pozna svoje metode in uspehe« itd. Kaj šele, da bi učenci ali starši pove-dali kakšno kritično mnenje o vsebini in metodi dela!

Elemente za ocenjevanje in predvsem za pospeševanje delovnega procesa je potem mogoče črpati samo iz *uradno* narekovane *inšpekcije*, ki jo enkrat letno opravi inšpektor in dvakrat do trikrat direktor. Samo »višji«, nadrejeni organ sme izrekat kritična mnenja in ocene, in še to po možnosti le v osebnem, za javnost nedosegljivem kontaktu (kot »šef«), pred kolektivom pa to pomeni kazen in povzroči užaljenost.

Kakšna je videti in kakšno funkcijo ima takšna inšpekcija, prepuščam domiselnosti bralcev.

Vse to se izraža tudi v odnosih z *učenci*, v problemih funkcioniranja dijaške skupnosti in mladinske organizacije. To se potem izraža tudi v stališčih in nazorih učencev samih. Eno takšnih zelo tipičnih stališč, ki sem ga vsa leta zasledoval pri večini učencev pred maturo, je: »Čemu tvegati in govoriti, kar mislim — to se maščuje pri ocenah — potrpimo do konca, potem bom pa svoj gospod...« Ko pa sem spraševal, ali naj to (»svoj gospod« in podobno) pomeni, da bo potem sam lahko enako hierarhično in privilegirano postopal, je precejšnje število učencev sramežljivo ali hudomušno pritrdilo.

Takšne značilnosti dela in odnosov pri delu se po svoje prenašajo — *prek* značajskih in intelektualnih lastnosti — na težnje po določenem načinu razpolaganja z *materialnimi* pogoji za delo in življenje (dohodki). Čim bolj je delo takšno, tem bolj se skrb za materialne pogoje *dela* prepušča »državi« ali »organu upravljanja«, direktorju in inšpektorju. Merila delitve osebnih dohodkov se ob sicer hrupnem sklicevanju na pomembnost, strokovnost in plemenitost tega dela marsikje zreducirajo na upoštevanje stopnje izobrazbe, let službe in količine opravljenih ur. Zanimarijo pa se številne možnosti za ocenjevanje in pospeševanje intenzivnosti dela, ki so v številnih *metodah* pouka, v *tehniki* dela, *metodah* in *postopkih* vzgoje, v skrbi za *stalno* izpopolnjevanje znanja, za *številne* aktivnosti mladine.

Vse te činitelje učinkovitosti dela je seveda moč ugotavljati in jih razvijati samo v rednem, neposrednem in enakopravnem sodelovanju med vsemi strokami (učnimi predmeti), v stalni odprti obravnavi vseh problemov, ob neposrednem sodelovanju učencev in staršev. Koliko se dogaja tako ali pa se vse to prepušča uradni vlogi »odločujočih organov« — o tem naj presodijo bralci sami.

Takšnim in podobnim značilnostim dela, osebnostnim lastnostim in odnosom ustrezajo tudi »najvišje« duhovne vrednote, kot so moralni in politični nazori, navade in metode obnašanja oz. organiziranja. Tako, na primer, neredko zasledimo nazore, da pri takšnem delu ni mogoče meriti »produktivnosti« in »učinka«, ker ne gre za proizvajanje materialnega izdelka, ker so učenčeva zmožnost, znanje in vzgoja rezultat kompleksne aktivnosti vseh učiteljev in ker gre za komplicirano intelektualno delo. (Katere pa so vse tiste vsebine, metode in tehnike, ki sestavljajo to delo, ki učinkujejo na razvoj učenca in ki jih je treba podrobno poznati, obvla-

dati, meriti in dopolnjevati, če naj bo delo res tako strokovno kompleksno in učinkovito, to pa se prepušča »odločujočim organom«.)

Glede sodelovanja doraščajočih učencev neredko slišimo nazore, da »trpi avtoriteta« in »pada disciplina«, če lahko učenci javno obravnavajo probleme pouka in vzgoje (ali celo kritizirajo napake vodilnih organov upravljanja in oblasti). Kar zadeva sodelovanje med učitelji, pa je pogosto slišati mnenje, da je »visoka strokovnost suverena na lastnem področju« (in zato o metodah učenja in vzgoje ne more razpravljati nihče drug, razen »odločujoči organ«).

Takšni in podobni nazori so v popolnem nasprotju s sodobnimi znanstvenimi in humanimi (marksističnimi) načeli pouka, vzgoje in samoupravnih odnosov. Zato se večkrat tudi skrivajo za formalnim poudarjanjem teh »uradnih« načel, v praksi pa obveljajo vsakodnevne metode in postopki, ki so prepuščeni presoji individualne strokovnosti.

Inteligenca je torej sloj, zaradi enotnosti enih in hkratne neenotnosti drugih temeljnih pogojev in značilnosti dela, karakterja, odnosov in nazorov

Podobno veliko ali še več prostora bi porabili, če bi hoteli skicirati opis pglavitnih *pozitivnih* značilnosti pogojev, delovnega procesa, karakterja, odnosov in nazorov, ki se ob teh negativnih zmerom bolj uveljavljajo v učnovzgojnem poklicu. To so predvsem: razvoj tehnike in produktivnosti dela, sredstev in metod za usposabljanje mladih ljudi, zmerom bolj mnogostranski značaj dela, povezanost teorije s praktičnim učinkovanjem, neposredna soodvisnost med strokami, kolektivnost pri delu in z vsem tem povezane zmerom bolj mnogostranske intelektualne in karakterne lasnosti, nazori in dejanja v medsebojnih odnosih; tudi težnje, nazori in dejanja za čim doslednejšo delitev dobrin po učinkovitosti dela itd. Z opisom negativnih značilnosti nismo hoteli zanihati tudi obstoja teh pozitivnih. Hoteli smo samo opomniti na ta dejstva, težave in probleme, mimo katerih ne smemo, če nočemo nevarno idealizirati ali vulgarizirati sodobnih pogojev, vzrokov in posledic v družbenih odnosih, v strukturi družbenih razredov in slojev. Za *razrede* so po marksistični opredelitvi značilni tako *enotni* pogoji načina dela (»mesto v načinu proizvodnje«) — delitve dela, značaja delovnega procesa in produktivnosti dela —, da se na tej podlagi razvijajo in delujejo tudi enotne težnje po enotnem načinu razpolaganja z materialnimi pogoji dela, po enotnem načinu delitve

dobrin (dohodkov) in po enotni organizaciji vsega sistema družbenih odnosov v vseh oblikah družbene zavesti (nadstavbe). Za *sloje* pa je značilna *samo enotnost nekaterih* med bistvenimi determinantami družbenega položaja in s tem tudi *neenotnost* med pripadniki sloja glede teženj po prilaščanju produkcijskih sredstev in dohodkov in glede nazorov o teh in drugih odnosih. Zato se sloji nenehno razslojujejo na pripadnike enega ali drugega razreda in »nihajo« med razredi. V socializmu pa »odmirajo« takšni sloji skupaj z razredi pod vplivom razvoja enotnih pogojev (produkcijskih sredstev, značilnosti delovnega procesa in družbenega sistema). Učiteljski poklic nam je rabil samo kot majhna ilustracija takšne enotnosti in neenotnosti pogojev, kot so produktivnost dela, nivo tehnike in delitve dela ter značaja delovnega procesa. Za mnoge pripadnike takšnih poklicev so ti pogoji še zmerom zelo enostranski, vendar pa postajajo vsaj za nekatere, in za vedno več ljudi, popolnejši, celovitejši, humanejši. Predvsem je za *način delitve* dela značilno, da za nekatere pripadnike sloja pomeni še zelo individualizirano, hierarhično aktivnost, medtem ko je za druge to bolj ali manj enakopravno sodelovanje in predvsem tudi sodelovanje z delavskim razredom. Opisani primer bi seveda morali dopolniti z opisom delovnih pogojev, značilnosti dela, karakterja, nazorov in odnosov na *vseh drugih* področjih današnjega intelektualnega dela (kulture, zdravstva, tehnike, znanosti, politike, prava, ekonomije, socialnih služb ipd.). To lahko stori samo zelo dosledno in permanentno znanstveno raziskovanje, ki se ne bo omejevalo samo na probleme neposrednih proizvajalcev (delavcev) ali kvečjemu še direktorjev in političnih aktivistov (kakor je to danes še precej v navadi). Vsa omenjena dejstva o značilnostih dela, pogojev dela, osebnostnih lastnosti in nazorih, odnosih in metodah za organiziranje odnosov lahko tudi statistično zajamemo, izračunavamo korelacije in preverjamo v eksperimentalnih situacijah. Pričujoči prispevek seveda ni tako temeljit.

Še nekatere značilnosti inteligence kot sloja

Ker se omenjene negativne značilnosti inteligence pojavljajo zelo *očitno in množično* v vseh intelektualnih poklicih (o tem pričajo tudi teze univerzitetnega komiteja), skušajo nekateri ljudje svojo idealizirano vizijo o popolnosti današnjega umskega dela »dokazati« in opravičiti s primerom *vrhunskega* ustvarjanja nadarjenih posameznikov. Vendar nam zgodovinska in sodobna dejstva tudi na teh primerih

pokažejo, da *sama* genialnost in sploh stopnja intelekta ter izobraženosti nikoli še *ne določa* humanosti, humane usmerjenosti teženj, karakternih lastnosti in nazorov v temeljnih odnosih med ljudmi. *Pod pogoji* delitve na umsko in fizično delo, ko se umsko delo loči od prakse množic in na med seboj hierarhično deljene poklicne faze, *tudi nadarjeni* posamezniki opravljajo in doživljajo *takšno* delo kot nadrejeno in podrejeno funkcijo. Tudi pri takšnem delu manjka, na eni strani, neposreden stik s praktičnim učinkovanjem na objekte in tehnična sredstva. To je prepuščeno in naloženo kot razdrobljeno enolično opravilo (delo) samemu fizičnemu delu, pod vodstvom, nadzorom in sankcijo umskega dela. Zato mu, na drugi strani, manjka tudi pristnost in enakopravnost sodelovanja med samimi umskimi delavci in le-teh s fizičnim delom. Celo sama talentiranost *sproži in pospeši* (ob omejenih pogojih) enostranost v razvoju osebnosti, kateri se dogaja, da lahko svoj talent uresniči samo z individualnim hierarhičnim uveljavljanjem. Enostranski razvoj samo ene ali druge izmed temeljnih potreb se potem nujno kompenzira s hipertrofijo drugih vrst potreb v razne oblike megalomanskih teženj. Takšne so, na primer, asketske težnje, ko se posamezniki navidezno odrekajo »vulgarni materialnosti«, hkrati pa skušajo uveljaviti svojo osebnost (svoj »super ego«) z vsiljevanjem neživiljenjskih shem o vsem sistemu ureditve ne glede na celoto družbenih pogojev, mnenje in kritiko drugih, samo da bi bila to zasluga njihove »lastne ideje« in »nezmotljivosti«. Psihoanaliza nam govori tudi o bolezenskih oblikah teh primerov, ki se ispričujejo s sadizmom in mazohizmom. Drugim ljudem potem dovoljujejo, da samo ponavljajo že izrečeno. Nove ideje in kritika pa se lahko — po njihovem — pokažejo in uveljavijo šele, ko so bile poprej sprejete v vodilni glavi ali ko se zdi, da izhajajo iz vodilne glave. Mimo teh pa gre večkrat tudi za enostavnejše megalomanske težnje po predimenzionirani graditvi in izrabljanju materialnih dobrin (»spomenikov«) ter druge različne »izme«. Koliko so te in podobne enostranosti tudi v značaju »velikih osebnosti« dejansko *slojevske* enostranosti in ne samo individualne zmote (neznanje) posameznika, se najbolj očitno kaže in potrjuje v dejstvih, koliko te lastnosti in dejanja posameznikov »na vrhu« pospešujejo in utrjujejo sorodna dejanja, lastnosti in metode »spodaj«, na nižjih ravneh.⁵ Opažajo pa se tudi v vplivu na družinsko vzgojo otrok. Družina

⁵ Ugotovitve o megalomanskih težnjah so bile podane tudi na IV. plenumu CK ZKJ in pred njim. Glej npr. tudi članek »Zaprti krogi«, V. Begović, Komunist 15. VII. 1966.

kot najožji odnos in kot medij posreduje vpliv posameznih odnosov v delu in jih pospešuje ali zavira.

Posebna skupna značilnost sloja, ki se ukvarja s čistim umskim delom, je tudi ta, da *nima doslednega odnosa do materialnih sredstev* za delo in do njihove vloge pri oblikovanju človeka in družbenih odnosov. To izpričuje dejstvo, da se mnogi izrecno odrekajo skrbi in odgovornosti za ta sredstva, češ da »kvarijo (»alienirajo«) človeka«. Nekateri pa jih, narobe, megalomansko razsipajo. Drugi spet vizionarsko predvidevajo in spoštujejo samo splošne, globalne proporce graditve »sistemov«, celovito stvarnost, konkretnost in prakso pa prepuščajo skrbi proizvajalcev, praksi, hierarhiji managerjev ali svobodni konkurenci. Zato takšen sloj ne more biti nosilec *množičnih* (razrednih ali družbenih) interesov in spodbud, ki so neogibne za *celovito materialno* reprodukcijo življenja. Kot sloj ni enoten v temeljnih determinantah in je zato lahko le nosilec spodbud za ustvarjanje in reprodukcijo idej, teorij in posameznih faz umskega dela (ki jih »vodijo« višje faze). Zato ta sloj *ne* more biti *razred*, ne more biti nosilec oziroma množična *vodilna sila sistema* družbenih odnosov, to se pravi vse organizacije dela, upravljanja osnovnih sredstev in delitve proizvodov. Zato to v zgodovini tudi nikoli ni bil! Zmeraj lahko opravlja samo vlogo ustvarjanja in posredovanja idej, teorij, znanja, odločitev, kontrole, sankcij in drugih posebnih, od celovite prakse ločenih faz umskega dela in hotenja (tj. oblikovanja posameznih faz družbene zavesti). To vlogo opravlja zmeraj za določene razrede, ne more pa kot sloj s svojimi posebnimi interesi ustvarjati celovite družbene zavesti in tako biti politična vodilna sila »mimo« ali »nad« razredi oz. skupnostjo. Zato tudi nikoli in nikjer nima lastne, posebne politične stranke, programa in organizacije sistema ekonomskodružbenih odnosov, v kateri ne bi igral *določujočo* vlogo ta ali drugi *razred*, ki uporablja dovolj zvesti del sloja, da opravlja faze spoznavanja, odločanja, vodenja, kontrole, sankcioniranja in vse druge faze zavestnega organiziranja družbe kot poklicne funkcije. Prav tako tudi noben razred ne more organizirati svoje stranke in sistema odnosov brez takšne vloge tistega dela sloja inteligence, ki ima najbolj sorodne interese. To lahko dokažemo na primeru vsake stranke ali sorodne organizacije (npr. cerkve), programa, družbene teorije in metod organizacije sistema odnosov. Tudi če teorija ponuja videz, da gre vodilna vloga sili duha, modrosti, volje ali drugi značilnosti samega intelekta, zmerom nam *metode organizacije* dela, lastnine in delitve dobrin jasno pokažejo, da so množični interesi kakega raz-

reda tista sila, ki določa značaj teh metod in idej organizacije. Vsak razred pa zmeraj potrebuje spoznavne in druge intelektualno organizacijske zmožnosti in znanje sloja inteligence, ker ima kljub množičnim enotnim interesom, kar zadeva temeljne odnose v delu, lastnini in delitvi dobrin, druge enostranosti — npr. pomanjkanje znanja in določenih sposobnosti, ki jih je mogoče odpraviti šele z razvojem celovitejših značilnosti delovnega procesa za vse ljudi (brezrazredne družbe). Razred z izkoriščevalskimi interesi pa še posebno potrebuje intelektualno organizacijsko vlogo inteligence, ker mora organizirati ves sistem nasilja in prepričevati vso družbo o splošnem pomenu in splošni koristi svojih privatnih interesov. Z razvojem lastnega sistema izkoriščanja pa tudi sam zmerom bolj izgublja zmožnosti za dosledno organiziranje lastnega sistema, ker te zmožnosti degenerirajo s stopnjevanjem privilegijev in s koncentracijo bogastva.

Vloga sloja pa se seveda ne izpričuje kot čisto pasivno prilagajanje razredom, brez vsakršnih lastnih in enotnih interesov, ki sloj vežejo kot sloj. Med idejami, ki se relativno samostojno oblikujejo pod posebnimi vplivi determinant posebnega slojevskega položaja teh ljudi, razred zmerom izbira najbolj ustrezne ideje oziroma njihove posamezne nosilce ali skupine in jih tudi zamenjuje oziroma pospešuje razvoj enih ter zavira razvoj drugih. To je najbolj očitno v meščanski opozicijski (strankarski) demokraciji. Tej zelo ustrezajo samonikle individualistične hierarhične usmeritve karakterja in nazorov posameznikov in raznih skupin tega sloja. Zato jim v mandatni dobi (z izvolitvijo) dovoljuje samostojno delovanje, ki ga regulira tako, da jih konkurenčno in opozicijsko kontrolira (z drugo garnituro ali stranko) in zamenjuje. S tem pa spet, vzvratno, pospešuje konkurenčnost odnosov in individualistično usmerjenost karakterja. Poseben *videz* samostojnosti, kot da bi šlo res za vodilno vlogo sloja samega, se pokaže v dobah večjega ravnotežja med razredi, posebno ko grozi revolucionaren spopad. Ravno zaradi svoje slojevske posebnosti (čisto umskega značaja dela) si lahko ta sloj zelo logično, utemeljeno domišlja, da opravlja vodilno družbeno vlogo ali vlogo nevtralnega posredovalca (medija). S temi stališči pomaga kompenzaciji svojih enostranosti in jih racionalizira (ideološko opravičuje).

Delno, ne tako ostro, se to kaže tudi v naših sedanjih tendencah in polemikah, ko se zaostrujejo problemi samoupravljanja in gospodarske reforme. Kajti tam, kjer so sicer najbolj močne in množične težnje po enakopravnosti, ni še dovolj zmožnosti in znanja (v neposredni industrijski proiz-

vodnji). Kjer pa je tega več, ni še toliko takšnih teženj, temveč obstaja še bolj ali manj močno hierarhično obračunavanje in spodrivanje.

Zaradi negativnih značilnosti ne smemo zanemariti pozitivnih značilnosti tega sloja

Zaradi teh negativnih slojevskih značilnosti intelektualnega dela ne smemo zanemarjati njegovih *pozitivnih* značilnosti. To je na eni strani višja raven znanja in ob tem, pri zmeraj večjem številu intelektualcev, tudi zmeraj bolj ustvarjalen značaj dela, zmeraj večja nujnost in možnost za praktično aplikacijo znanja, za poznavanje in obvladovanje materialnih sredstev (tehnike) za praktično učinkovanje. Na drugi strani pa tudi v tem delu zmerom bolj narašča neposredna odvisnost in nujnost enakopravnega sodelovanja znotraj stroke, med strokami in z neposrednimi proizvajalci. Vse to se še posebej stopnjuje z razvojem avtomatizacije.

Tako postaja čisto umsko delo *tudi praktično*. Spreminja se tudi njegov današnji hierarhični način delitve dela. Ta »praktizacija«, kolektivizacija in množičnost v umskem delu je druga, prav tako pomembna plat medalje razvoja sodobne družbe, kakor je pomembna prva plat, tj. intelektualizacija fizičnega dela. *Kolikor bolj* bo kolektivnost oziroma enakopravnost v soodvisnosti in sodelovanju pri delu na eni strani in mnogostranost, praktično intelektualna enotnost dela na drugi strani — ob spodbujevalni vlogi višje produktivnosti — postajala množična značilnost za vse vrste dela, *toliko bolj* se približujemo odpravljanju nasprotij med umskim in fizičnim delom in s tem tudi med slojevskimi in razrednimi značilnostmi ljudi, njihove aktivnosti in grupiranja.⁶

Danes smo v fazi razvoja, ko *ne smemo* in ne moremo *skrivati* teh protislovij, ki še povzročajo dolgotrajne deformacije, probleme in terjajo zelo velike in dolgotrajne napore. S skrivanjem ne bi »pritegnili« vse inteligence, še manj pa njen najnaprednejši del. Če zahtevamo celo od *manj* izobraženih nosilcev *političnih* in oblastvenih funkcij, ki jih imenujejo včasih »polizobražence« (nekdo je zapisal, da so to »ljudje, ki so iz opank skočili v limuzino«), da priznavajo in upoštevajo, da so »vir birokratizma« in da se zavestno

⁶ Zanimiva je npr. izjava udeleženca mednarodne konference Znanost in družba (glej Komunist, 1. VII. 1966) o sodobnem tehničnem delu: »Gre za aktiven odnos ... odnos v skupini ... skupinsko delo, ki poraja drugačne odnose ... Pri ljudeh, ki razvijajo naš sistem, se to zanemarja ...« Mislim, da ni treba omenjati dognanj sodobne sociologije.

tudi sami borijo proti temu, toliko bolj bi morali tisti med umskimi delavci, ki imajo več znanja in ki se *tudi sami sklicujejo na svojo kulturo, kritičnost in ustvarjalnost*, upoštevati, da so in zakaj so tudi oni lahko vir raznih enostranosti (»izmov«). Predvsem pa bi morali upoštevati, da zato *kot sloj ne morejo imeti vloge vodilne sile* v družbi in da ta gre *delavskim množicam*, kjer so *kljub nižji stopnji razvoja nekaterih sposobnosti in znanja* vendarle bolj močne in množične težnje *po enakopravnosti* (zaradi množičnih pogojev za enakopravno, neposredno sodelovanje in soodvisnost pri delu in pri vseh aktivnostih v boju za življenje in razvoj).

Koliko so pogoji in takšne težnje razširjene in močne tudi med inteligenco in sovpadajo z interesi delavskega razreda, ne moremo meriti z eklektičnimi modeli, ki ne razlikujejo med primarnimi in sekundarnimi determinantami in činitelji. Še teže to merimo s samimi načeli, izjavami ali mnenji v anketah. Najbolj dosledno merilo je konkretna ekonomska in politična *praksa*, ko gre za *metode* neposrednega učinkovanja na ljudi. Tu se kmalu pokaže, kdo se vključuje ali vztraja med političnimi vodilnimi silami predvsem zaradi slojevskih teženj po »vodilni vlogi«, po hierarhiji in ne zaradi prizadevanj po enakopravnosti in boju za enakopravnost. To se izpriča s tem, da sprejema in razvija samo metode za hierarhične odnose. Kmalu pa zaide tudi v frakcionastvo ali v opozicionalno vlogo in v konkurenčne metode za pridobivanje položaja in dohodka.

V nasprotju s temi metodami pa metode za dosledno *javnost* v politiki in v organizaciji vseh odnosov (tudi strokovnih) omogočajo boj proti uveljavljanju in opravičevanje negativnih slojevskih značilnosti, ne glede na to, za kakšno osebnost gre. Hkrati pa moramo vendarle upoštevati, da še obstajajo objektivni pogoji v samem delu, zaradi katerih se še uveljavljajo omenjena protislovja in negativnosti, ki nimajo doslednega izkoriščevalskega (razrednega) značaja. Zato mislim, da je treba v praksi omogočati odprt boj mnenj, ne pa najprej sumiti in obsojati. Niti s skrivanjem (zamolčevanjem) niti z apriorističnim obsojanjem ne moremo namreč razreševati protislovij *v razmerah dela*. Postopoma jih moramo spreminjati in razvijati *ljudje, kakršni smo*.

Človeških potreb interesov, teženj, usmeritve karakterja in intelekta *ne* moremo spreminjati z *direktnim zavestnim* učinkovanjem v sferi »nadstavbe«, temveč le skozi spreminjanje *objektivnih* pogojev. Moremo in moramo pa zavestno zelo *pospeševati* razvoj pozitivnih in *ovirati* razvoj in učinke negativnih lastnosti predvsem z ustreznimi metodami pri *ne-*

posrednem organiziranju političnega učinkovanja množic v delovnih in drugih odnosih. Proti negativnim skrajnostim pa je treba zaostriti tista načela in metode organiziranja odnosov, za katere menimo, da so doseženi dovolj močni in množični pogoji. To so predvsem metode za samoupravno odločanje, za javno politično pripravljajanje odločitev in za delitev dohodka po učinkovitosti dela na vseh ravneh in vseh področjih dela. V idejnem boju o problemih današnje inteligence na raznih področjih dela in življenja (od politike do kulture) je treba jasno povleči temeljne razločke med sfa-lišči, tudi med člani ZKJ, tudi v vodstvih, ter določiti, kaj ti razločki izražajo, kam peljejo, kaj terjajo v akciji, kako pospešujejo ali zavirajo samoupravne odnose — če hočemo doseči še popolnejši in doslednejši idejni boj, ki naj omogoči doslednejša spoznanja in akcijo. Zato bi bilo treba usmeriti tudi na ta področja znanstvene raziskave, ki bi v svojem teo-retičnem izhodišču upoštevale celovito strukturo in pogoje-nost človekove osebnosti in družbene slojevitosti.

STOJAN ŠUBIC

Gospodarska reforma in transport

Poglavitna naloga gospodarske reforme, zahteva, da je treba racionalizirati gospodarjenje, mora veljati tudi za prevozniško dejavnost, toliko bolj, ker lahko vidimo, da je delež prevoznih stroškov v ceni proizvodov sorazmerno velik. Uresničiti to zahtevo pa ni preprosta stvar, ker je treba najprej ugotoviti vse vzroke teh sorazmerno visokih stroškov, potem pa biti dovolj vztrajen v izvajanju spoznanj, ki so marsikdaj v navzkrižju z raznimi interesi zunaj prevozniške dejavnosti.

Ko govorimo o prevozu, je treba imeti vedno pred očmi, da je to zelo heterogena panoga, katere dejavnosti se med seboj bistveno razlikujejo po tehnologiji, kar je tudi vzrok za različen gospodarski položaj posamezne dejavnosti. Zato ni mogoče narediti nobenih splošnih sklepov za prevoz kot tak, ampak le za vsako dejavnost posebej.

Posebnost prevoznških dejavnosti so prometne žile (ceste, železnice, operativne obale, plovni prekopi, letališča); značilno pri njih je to, da so za njihovo dograditev potrebne visoke naložbe, ki se amortizirajo po zelo dolgi dobi, ker je del teh prometnih žil praktično trajen (spodnji ustroj cest in železnice, betonski mostovi, predori, operativne obale, letalske steze). Druga posebnost prometnih žil je, da ni mogoče vedno uskladiti njihovo najmanjšo možno zmožljivost s potrebami prometa, ki preko njih poteka. Tako je npr. železnico mogoče zgraditi najmanj kot enotirno progo, za zgraditev 1 km take proge pa potrebujemo od 300 do 400 milijonov starih dinarjev, ne glede na to, ali

bo letni promet znašal pol tone ali tri milijone ton; dalje spodnji ustroj cest z mostovi, širok vsaj 6 m (dva prometna pasova) in z elementi, ki dopuščajo kasnejšo dograditev zgornjega ustroja (nosilnega) ne glede na to, kolikšen bo promet v prvih letih. Isto velja za vzletne steze letališč in za operativne obale, kjer je minimalna izvedba določena ne glede na to, kakšen promet pričakujemo. Nekoliko lažje je povečevati zmogljivosti prometnih žil v skladu s prometom, čeprav tudi to samo v skokih. Tako se npr. lahko zmogljivost proge povečuje s spremembo vleke (dieselska, električna) in avtomatizacijo proge, vsaka taka sprememba pa skokovito poveča zmogljivost enotirne proge. Naslednji večji skok pa je zgraditev drugega tira. Podobno omogoči dograditev nosilnega sloja cest, da se obremenitev poveča do tiste stopnje, ko je nujno zgraditi še dva pasova ceste. Povečevanje zmogljivosti zahteva torej večje ali manjše skoke v naložbah, medtem ko so zmogljivosti izkoriščene postopoma šele čez čas, kar je odvisno od dinamike splošnega razvoja gospodarstva na področju, za katero je namenjena dana prometna žila.

Izkoriščanost zmogljivosti prometih žil pa je bistveni sestavni del družbenih prevoznih stroškov. Izraz »družbeni stroški« uporabljam zato, ker niso doslej vsi stroški prometnih žil bremenili prevoznih podjetij (odplačila in vzdrževanje cest, odplačila letališč, odplačila prog itd.) in zato niso zajeti v ceni prevozov. Vzemimo za zgled prevozne stroške na progi, pri kateri je treba vsako leto odplačevati 10 milijonov S dinarjev za km proge. Če je njena zmogljivost 5 milijonov ton na leto, bremeni prog a vsak tkm prevoza pri popolni izkoriščenosti z 2 dinarjema, pri 500.000 tonah prometa na leto pa z 20 din, kar bistveno spremeni stroške, če so drugi stroški, ki so sorazmerni prevozu, na primer 6 din za tkm. Ravno tako je pri cesti, katere letna zmogljivost je npr. dva milijona ton. Pri 200.000 tonah letnega prometa bi moral biti prevoz po taki ceni obremenjen z 10-krat večjim prispevkom kot pri popolni izkoriščenosti ceste, ki bi pri 30-letnem odplačilu brez obresti znašal najmanj 5 din za tkm, če bi bila cena ceste 300 milijonov S dinarjev za kilometer. Podobna so razmerja med prometom in stroški prometnih žil tudi pri letaliških, obalah in plovnihih prekopih. Prizadevanja, da bi dosegli družbeno kar najbolj ugodne prevozne stroške, morajo biti torej usmerjena k iskanju takih izvedb prometnih žil, da bo njihova zmogljivost kar najbolj prilagojena obsegu prometa na posamezni izmed njih. Dograjevanje zmogljivosti prometnih

žil v etapah je torej ključ, da se približamo kar najbolj ugodnim prevoznim stroškom.

To spoznanje pa zaradi objektivnih okoliščin dosedanjega razvoja, še bolj pa zaradi subjektivnih interesov, ki jih bom nakazal kasneje, še ni zmagalo v naši gospodarski usmeritvi. Ob vsaki priložnosti npr. ugotavljajo, da so prevozi po železnici pri nas dragi in da ovirajo razvoj proizvodnje zaradi visokega deleža prevoza v ceni surovin in premoga. Če pa pogledamo statistiko, ugotovimo, da je km proge na mreži JŽ povprečno letno obremenjen z 1,5 milijona tone. Taka povprečna izkoriščenost prog, ki je več kot še enkrat nižja od njihove povprečne zmogljivosti, dokazuje, da je to pglavitni vzrok razmeroma visokih stroškov za prevoze po železnici, ki je hkrati še nerentabilna. Čeprav bi bilo nepravilno iskati rešitev za znižanje stroškov le v tem dejavniku, pa drži, da je boljše izkoriščanje prog pglavitna stvar za pocenitev prevozov in izboljšanje gospodarskega položaja železnice. Obremenitev posameznih prog kaže, da imajo magistralne proge od 4 do 16 milijonov ton prometa na leto in opravijo 80% prevoznega dela, čeprav tvorijo le 20% železniške mreže. To dokazuje, da je v železniški mreži preveč prog s tako nizkim letnim prometom, da njihov obstoj ekonomsko ni opravičen. Računi so pokazali, da je pri manj kot 500.000 tonah letnega prometa za železnico ceneje, če blago dovaža s tovornjaki in ga pretovarja, kot da vzdržuje železniško progo. Vendar je v Sloveniji 574 km takih prog ali 39%, kar približno ustreza tudi povprečju JŽ.

Teh argumentov ni mogoče spodbijati s priljubljeno frazo: Zakaj pa so potem zgradili železnice? Železnice so bile v Jugoslaviji zgrajene pretežno pred 50 leti in prej, ko je bila železnica edini možni način za prevoz večjih količin blaga v krajih, kjer ni bilo plovnih rek ali prekopov. Prevoz s konjsko vprego po cestah ji ni mogel konkurirati. Po letu 1940 pa se je začela intenzivno razvijati tehnika gradnje cest in težkih cestnih vozil, katerih nosilnost in hitrost sta se iz leta v leto večali. Vozila, s katerimi je mogoče po cesti naenkrat dostaviti vagon ali dva blaga na mesto porabe, ne da bi ga kaj prekladali ali da bi bile potrebne še kake manipulacije, so brez dvoma operativno bolj praktična kakor železnica. To pa še ne pomeni, da je tak prevoz vedno tudi družbeno ajcenejši.

Sodobna tehnika omogoča več načinov za prevoz večjih količin tovara (po železnici, cesti, zraku in vodi), zato nezogibno nastaja drugo vprašanje, ki je v tesni zvezi z na-

črtovanjem zmogljivosti prometnih žil, to je, kako porazdeliti delo v zvezi s prevozom med posamezne dejavnosti. Ponekod je npr. mogoče zgraditi prometne žile za štiri vrste prevoza (cesto, železnico, zračni in vodni prevoz, če je na voljo možnost uporaba vodne poti). Ali je v interesu družbe, da uvede (tako da vloži visoka sredstva za zgraditev prometnih žil) vse štiri načine prevozov?

To vprašanje rešujemo najrajši s temile frazami: »Prevoz po cesti omogoča prevoz od vrat do vrat«, »Železnica je najcenejša«, »Prevoz po vodi ne zahteva investicij za prevozno pot«, »Letalo omogoča hiter prevoz«, itd. Zagovorniki sodobnejših načinov označujejo druge za zastarele, nesodobne (čeprav so vsi prevozni načini danes možni v najsodobnejši izvedbi), redki pa so tisti, ki skušajo strokovno primerjati med seboj posamezne načine prevoza, kar je edini objektivni način presoje.

Pri primerjavi stroškov je treba, seveda, upoštevati vse stroške, ki nastanejo pri kakem prevozu, tako stroške vozil kot stroške prometne žile (poti, pristanišča, letališča). Pri takem ugotavljanju stroškov pa naletimo na težave, kajti le železniška podjetja in PTT podjetja upravljajo hkrati tudi prometne žile, ki jih uporabljajo, povsod drugod jih upravljajo posebna podjetja ali zavodi, vozila, ladje, letala pa druga podjetja. To bi še ne povzročalo težav, če bi prometne žile v dosedanjem gospodarskem razvoju ne dobile značaja »javne dobrine«, kar pači ekonomski odnos pri njihovi uporabi. Večina ekonomistov uvršča prometne žile v družbeno infrastrukturo, po tradiciji, ki sega daleč nazaj v razvoj kapitalističnih družbenih odnosov. Stroški infrastrukture pa se v ceni transportne storitve pojavljajo le delno ali sploh ne, kar v jedru spremeni vrednotenje prevozov.

Za kapitalistični sistem so imele investicije v prometne žile prav zaradi njihove višine in dolgoročnosti bistveno drugo kvaliteto kot investicije v »njihova« podjetja. Čeprav so v nekatere železnice, prekope in ceste, pri katerih so pričakovali, da bodo zelo rentabilne in zato odplačane precej pred časom, ko bi bile izrabljene, investirale razne gospodarske družbe, ki so od njih pričakovale neposredno korist, pa je kapital prenašal investicije te vrste toliko bolj na državo, kolikor bolj so postajale splošno potrebne in manj rentabilne. Ni treba posebne dokumentacije, da spoznamo, da je v kapitalističnem sistemu kapitalu v prid, da investicije te vrste bremene družbo kot celoto, da so preobsežne in da njihovi stroški ne bremene prevoznih stroškov

in s tem cene proizvodov. Od tega ima dvakratno korist: gradi prometne žile, prodaja po visokih cenah opremo in vozila, nizki prevozní stroški pa mu širijo trg in povečujejo profit, ne da bi svojo akumulacijo uporabljal za razvoj prometnih žil. Skriti stroški infrastrukture, ki niso zajeti v ceni prevoza, pa bremene neposredne proizvajalce v obliki davkov, saj jih je spričo nujnosti prevoza na vseh področjih gospodarstva in standarda lahko prepričati o njegovi »splošni« koristnosti. Zato je politična ekonomija kapitalizma tudi izločila prevoz iz proizvodnega procesa, čeprav je logično, da se proizvodni proces konča šele z menjavo, torej z dostavo blaga na trg, kar brez prevoza ni mogoče. Že Marx pa je prevoz jasno vključil v sfero proizvodnje (»transportna industrija«).

V socialistični družbi ne more biti kvalitetne razlike med sredstvi, vloženimi v proizvodnjo, in sredstvi, vloženimi v prevoz, ker so obojna sredstva družbena sredstva in jih upravljajo neposredni proizvajalci. Ta kvalitetni skok v lastnini proizvodnih sredstev pa še sam po sebi ne zagotavlja tudi najbolj smotrne uporabe; zato se ne moremo sklicevati na izkušnje »Zahoda«, kadar oblikujemo stališča o razvoju in položaju prevoza. Najbrž tudi ni pravilna površna ugotovitev, da je večji delež rečnega in železniškega prevoza v drugih socialističnih državah posledica »nerazvitega ali nesodobnega prevoza«, čeprav je res, da administrativno usmerjanje prevozne dejavnosti ravno tako ne zagotavlja kar najbolj ugodnih stroškov. Brez dvoma pa je najslabše pri razvoju prometa izbirati smer na podlagi »ekonomskih elaboratov«, ki prikazujejo nerealne stroške, ker upoštevajo le delne stroške prometnih žil, ali celo brez ekonomskih analiz. Ko gradimo novo železnico, poudarjajoč, da železnica razvija zaostala področja, utemeljujemo hkrati gradnjo sodobne ceste za težka cestna vozila, češ da je ta prevoz »sodobnejši« in nujen. Ob tem pa niti ena niti druga prometna žila še dolgo let ne bo toliko izkoriščena, da bi bili dejanski stroški prevoza racionalni, ker kratko malo ne bo za obe poti dovolj blaga in potnikov, ki so posledica razvitosti proizvodnje. V takih razmerah popolnoma zadošča samo cesta in gradnja železnice ne more znižati družbenih prevoznih stroškov, ampak jih, nasprotno, zelo poveča. Takemu spoznanju pa se upiramo s trditvijo, da celo »bolj razvite« družbe krijejo take stroške iz »državnih sredstev« zaradi »posrednih splošnih koristi«, da torej za to področje ne veljajo ekonomska načela. Tako gledanje povzroča čezmerno graditev prometnih žil, ki prav zaradi njihove dolgo-

ročnosti pomeni nesmotrno uporabo investicijskega potenciala družbe; to pa ovira hitrejši razvoj proizvodnje, ki je prvi pogoj za rentabilno izkoriščanje prometnih poti. Zato take investicije, razen trenutne zaposlitve in nekaj trenutnega dohodka na področju, kjer jih gradijo, ne koristijo niti razvitim, še manj pa nerazvitim območjem (katera naj bi »razvile«), ker same še ne razvijejo proizvodnje, omogočajo pa zapravljanje na veliko, ki družbo osiromaši.

S tem ne želim trditi, da prometne žile niso pogoj za razvoj proizvodnje, saj dokazuje zgodovina, da sta se industrija in trgovina v začetku najhitreje razvijali prav ob morjih in rekah, ker so ladje pri takratni tehniki omogočale najcenejše in najbolj množične prevoze. Danes si ne moremo zamišljati razvoja brez ceste, pa čeprav že obstoji železnica ali vodna pot, ker je cesta nujna že za lokalni prevoz. Toda stroški za ceste so zelo različni, saj lahko gradimo cesto z manj utrjenim spodnjim slojem ali kot štiripasovno avtomobilsko cesto z najmočnejšo utrditvijo. Na srečo pa je prav ceste lažje postopoma dograjevati, zato stanejo v lažjih izvedbah za manjšo zmogljivost dosti manj kot proge, štiripasovne avtomobilske ceste za veliko zmogljivost pa celo več kot proga. In v tej izbiri tiči skrivnost »ekonomizacije« prevoza, ne pa v ugotavljanju nerentabilnosti in poviševanju cen.

Prometna žila je res nujen pogoj za razvoj gospodarstva, ni pa nujno, da jo takoj zgradimo za največjo zmogljivost, še manj pa je potrebno hkrati zgraditi več vzporednih prevoznih poti, če jih ni moči izkoristiti.

Tako kot je treba pri gradnji ene ali več vzporednih novih prometnih žil temeljito poudariti, kakšne zmogljivosti so potrebne, da ne bodo, vse ali posamezne, povzročale previsokih prevoznih stroškov, je treba razmišljati o tem tudi pri obnavljanju dosedanjih prometnih žil. Če potrebe narekujejo novo sodobno cesto za težak promet, ki bi tekla vzporedno z lokalno železnico, ki je obstajala ob cesti za vprežna ali lahka vozila, potem bo, ko bo nova cesta zgrajena, promet na tej železnici pojenjal. Res je, da ni ekonomskega, s tem pa tudi ne družbenega interesa, da proga ostane, če je na tej relaciji pri danih možnostih prometa cestni prevoz cenejši kljub prekladanju tovora, nič pa ne kaže, da bi se v prihodnosti promet bistveno povečal. Če npr. potrebe narekujejo, da se zgradita še dva pasova ceste za težki promet pri že obstoječi dvopasovni cesti, je treba temeljito razmisliti, ali bi ne bilo smotrnejše zgraditi progo zaradi relacije blaga.

Ni moj namen analizirati tu razne take primere; hotel sem le prikazati, kako bistveno vplivajo stroški čezmernega razmaha prometnih žil na skrite družbene prevozne stroške, in opozoriti na to, da je možna velika razlika med dejanskimi stroški in ceno prevozov. Gospodarska reforma pa zahteva, da se cene prevoza čimbolj približajo dejanskim družbenim prevoznim stroškom, kar pomeni, naj bodo v ceni zajeti tudi stroški za odplačevanje gradnje in vzdrževanje prometnih žil. Posebnost prometnih žil opravičuje le dolgoročne kredite (tj. z obveznostjo povračila!) za njihovo graditev z enakimi pogoji, ne pa investicije brez obveznosti povračila. Samo v tem primeru bo dano zagotovilo, da bodo te investicije čim bolj izkoriščene in uporabljen družbeno najbolj smotrni način prevoza. S tem bo tudi pretrgan krog, v katerega smo se zapletli (pa ne samo mi, tudi razvite zahodne države) v odnosu cesta — železnica. Pri nas se hkrati z železnico, ki jo moderniziramo, razvija cestni promet. Pri dani omejeni potrebi prevoza je delež cestnega prevoza iz leta v leto večji, zato so ceste, v katere za tak promet premalo nalagamo, čedalje slabše. Cestni promet je cenejši, ker ne plačuje ceste sorazmerno z njeno uporabo in obrabo, zato prevzema čedalje več prevoza, družba pa ima zato s cestami čedalje večje stroške. Čedalje bolj pomenjuje tovorni promet na železnici, zato so stroški prog v ceni prevoza po železnici čedalje višji (posebno če z modernizacijo še povečamo zmogljivosti!); to pa povečuje njeno nerentabilnost in družba jo mora tako ali drugače subvencionirati. Ta proces drži k čedalje višjim cenam prevoza, saj višje cene prevoza na železnici omogočajo višje cene cestnih prevoznikov, hkrati pa se hitro večajo stroški družbe za ceste in dotacije železnici (če ni dobiti zvezne dotacije, se pojavi republiška ali občinska).

Ta pojav pa ni značilen le za odnos cesta — železnica, čeprav je tu po obsegu največji, ker zahtevata ravno cesta in proga največje in najbolj dolgoročne naložbe v prometne žile, ampak obstoji tudi v odnosu železnica — rečni prevoz, železnica ali cesta in obalni prevoz, skratka, povsod, kjer je na isti relaciji več vrst prometnih poti in hkrati premajhna potreba po prevozu v primerjavi z zmogljivostjo prometnih žil. Tako je npr. brez dvoma prevoz večjih količin tovara in potnikov ob obali po morju s primernimi ladjami cenejši kakor prevoz po cesti, ki je sicer boljši. Ker stroški za ceste ne bremene prevoza s težjimi vozili sorazmerno z njihovim kvarnim vplivom na cesto, se zdi prevoz po cesti cenen. Zaradi tega opuščajo obalni pomorski promet in po-

sledica tega je, da se hitro večja promet na obalni cesti. Zato so potrebne visoke investicije za povečevanje zmogljivosti ceste, ki bi se jim lahko izognili, če bi prevoz, pri katerem hitrost ni važna, potekal po morju, kjer investicije v prometno pot niso potrebne.

Drugi dejavnik za znižanje prevoznih stroškov je obnova tistih obstoječih prometnih zmogljivosti, ki so primerno izkoriščane, s sodobnejšimi in racionalnejšimi sredstvi. Ker so obstoječa sredstva izrabljena, so stroški vzdrževanja in investicijskega vzdrževanja nesorazmerno visoki. Zaradi objektivnih družbenih razmer v preteklih dvajsetih letih so bile možnosti za naložbo v obnovo prevoznih zmogljivosti omejene in posledica tega je zelo huda izrabljenost prav tistih osnovnih sredstev, katerih obnova zahteva največje naložbe, to so ceste in železnice. Enostavne reprodukcije teh dveh dejavnosti dohodek ne more zagotoviti, ker cena železniških prevozov pri prešibkem povprečnem izkoriščanju železnice ne more omogočiti potrebne amortizacije, prav tako pa prispevki uporabnikov cest ne krijejo obrabe cest. Rešitev tega problema je možna torej le s srednjeročnimi krediti. Kreditna sposobnost našega gospodarstva pa ni tolikšna, da bi bilo mogoče graditi nove ceste in proge, ter hkrati kreditirati enostavno reprodukcijo. Čeprav je kreditiranje enostavne reprodukcije za banko ugodnejše, ker je rok odplačevanja precej krajši (5 do 15 let) kakor pri gradnji novih prometnih žil (30 do 50 let), se pri kreditiranju daje prednost le-tem. Posledica take politike pa je spet to, da se povečujejo stroški teh dveh dejavnosti, ker postajajo zaradi premajhnih sredstev za obnovo rentabilne prometne poti čedalje manj rentabilne. Hkrati se pojavljajo nove, ki imajo možnost postati rentabilne šele po sorazmerno daljšem času, zato se z njihovim izkoriščanje rentabilnost mreže le še poslabša (če se krediti ne vračajo, da se ustvari navidezna rentabilnost, se bistvo ne spremeni, ker se družbeni stroški v celoti povečajo). Kljub naložbam v ti dejavnosti se torej stroški le povečujejo. Izhod iz takega položaja je le preusmeritev kreditov predvsem v enostavno reprodukcijo, da se tako poveča rentabilnost obstoječih zmogljivosti, to pa ustvari možnosti za kasnejšo, zato pa hitrejšo gradnjo novih zmogljivosti. Tudi drugi dejavnik, ki vpliva na zniževanje prevoznih stroškov, je torej neločljivo povezan s pravilnim načrtovanjem obsega žil.

Tretji dejavnik, ki vpliva na zniževanje prevoznih stroškov je konkurenca na tem posebnem trgu. Medtem ko

je imela železnica pred 20 leti še monopol na prevoz, če ni bilo vzporedno potekajočih vodnih poti, je danes povsod izpostavljena konkurenci cestnega prevoza, če ne tudi prevozom po vodi in celo po zraku. Če je železnica (kjer ni vodne poti) edini prevoznik za masove tovore, ni to posledica nerazvite konkurence, ampak nizkih prevoznih cen, cen, ki so precej nižje od stroškov cestnega prevoza in celo pod povprečnimi stroški železnice. V času, ko je železnica še imela monopol, je v lastnem interesu, da bi zmogljivosti prog čimbolj izkoristila, lahko svoje tarife oblikovala na načelu vrednosti blaga namesto na podlagi prevoznih stroškov. Čim več je imela prometa, manjši so bili povprečni stroški za tkm. Ker ni bilo konkurence, je lahko za dražje blago določila ceno, ki je precej presegala povprečne stroške, za velike količine manj vrednega blaga pa ceno, ki je bila nižja kakor povprečni stroški. Tako se je razvil sistem železniške tarife po vrednostnih razredih blaga. Z razvojem cestnih vozil, katerih prevozniki stroški se z razvojem tehnike stalno znižujejo (medtem ko je hkrati prispevek za ceste prenizek!), je cestni prevoz sposoben po železniških tarifah prevzemati čedalje več blaga, ki ga železnica prevaža po cenah, ki presegajo njene povprečne stroške. S tem pa železnica izgublja dohodek za kritje deficitnih prevozov manj vrednega blaga, ki ga prevaža pod povprečnimi stroški. Zato bi železnica v vseh državah spričo čedalje večje konkurence cestnega prometa brez dvoma precej znižala razliko med prevoznimi cenami za najdražje blago in cenami za najcenejše blago, če bi jim tega ne preprečevale državne uprave zaradi »splošnih« interesov. Ti »splošni« interesi pa v resnici niso gospodarski interesi družbe v sedanjih razmerah razvite proizvodne tehnike, posebno ne v razvoju proizvodnje socialistične družbe.

Kapitalistični razred, ki rešuje le problem svojega kapitala, strogo loči svoj interes od »družbenega« interesa. Zato razvija svojo proizvodnjo predvsem tam, kjer je na razpolago cenena delovna sila in so tudi druge okoliščine zanj subjektivno ugodne, ker so stanovanjsko vprašanje delavcev, šolanje in drugi življenjski pogoji »skrb družbe«. Tako izbrane lokacije pa ne omogočajo vedno kar najbolj ugodnih prevoznih relacij, zato naj bodo prevozi surovin v »splošnem« interesu čim cenejši, ker se sicer »tam proizvodnja ne bo razvila«. Socialistična družba, ki se zavzema le za najnižje skupne stroške, mora primerjati dejanske prevozne stroške s stroški življenjskih potrebščin, ki nasta-

jajo z različno lokacijo proizvodnje. To pa je možno le, če pozna in priznava dejanske prevozne stroške. Zato je v prid kar najbolj ugodnim skupnim stroškom, da cene prevoza ne podpirajo dolgih relacij za prevoz masovnega tovara, posebno ne takrat, kadar je za take prevoze treba zgraditi nove prometne poti.

Železniška tarifa za prevoze masovnega tovara se torej ne sme oblikovati administrativno pod dejanskimi prevoznimi stroški, če naj bo izbira lokacije proizvodnih zmogljivosti smotrna in družbeni stroški proizvodov kar najugodnejši. To sicer ne pomeni, da prevozi masovnega tovara niso cenejši kakor prevoz dokončanih proizvodov, vendar je njihova cena odvisna od strukture tovara. Čim večji je v strukturi prevoza delež masovnih tovorov, toliko bolj bi se cena prevozov takega tovara morala približevati povprečnim prevoznim stroškom. Cene prevozov za dokončane proizvode, ki močno presegajo dejanske stroške, povzročajo, da ta tovor rajši prevažajo po cestah in zato železnica izgublja tisti dohodek, s katerim naj bi krila deficitne prevoze masovnih tovorov (surovin), kar ji prinaša izgubo. Tarife glede na vrednost blaga so torej, če mora železnica računati s konkurenco, ekonomsko neutemeljene in povzročajo na eni strani izgubo pri železnici (ki jo družba v eni ali drugi obliki nujno mora kriti) zaradi na videz cenenih prevozov surovin, proizvodi pa se kljub navidezno cenejšemu cestnemu prevozu prevažajo dražje, kot bi jih lahko prevažala železnica. Družbeni prevozni stroški se tako povečajo na dveh straneh, ker se podpira objektivno dražji prevoz dokončanih proizvodov po cesti in krije izguba prevozov masovnih tovorov po železnici.

Konkurenca na prevozniškem trgu je tako kot v proizvodnji najbolj objektivno sredstvo za vrednotenje in delitev dela, vendar le takrat, kadar imajo »konkurenčne« dejavnosti enake možnosti gospodarjenja. V prevozu se ustvarjajo enake možnosti:

— z enakim odnosom do vseh prevozniških dejavnosti kot do gospodarskih dejavnosti (ne pa, da se enim tak položaj priznava, drugim pa pripisuje značaj javne službe);

— z upoštevanjem vseh stroškov tistih prometnih žil, ki jih uporabljajo v dani vrsti prevoza, v ceni prevoza;

— z enakimi družbenimi dajatvami glede na zaposlenega in glede na poslovni sklad, ki ga posamezna dejavnost uporablja;

— z enakimi kreditnimi pogoji pri vseh prometnih žilah, to je z enako obrestno mero in vračanjem kreditov v skladu z amortizacijsko dobo;

— z enakimi načeli amortizacije osnovnih sredstev.

Neenake možnosti gospodarjenja pri posameznih dejavnostih naredijo namreč določeno vrsto prevoza na videz cenejšo, kar povzroči tako delitev dela v prevozništvu, ki ne upošteva kar najbolj ugodnih družbenih prevoznih stroškov, ki jih je moč doseči.

Izbira najsmotrnejšega načina prevoza, največja možna uskladitev zmogljivosti prometnih žil s pričakovanim prometom, dograjevanje zmogljivosti v skladu z naraščanjem prometa, tj. v etapah, prepočasna obnova zastarelih dobro izkoriščenih zmogljivosti in enake možnosti gospodarjenja — to so medsebojno povezani dejavniki, ki lahko vplivajo na racionalizacijo prevoza. Če bi jih poizkusili vzročno povezati, potem bi lahko ugotovili, da so enake možnosti gospodarjenja, ki jih ustvarja družba s svojim gospodarskim sistemom, dejavnik največjega pomena. Dosledno izvajanje načela, naj se razvijejo tiste nove zmogljivosti (vštevši prometne žile), ki bodo ob enakih možnostih sposobne opraviti prevoz po najnižji ceni, bo spodbujalo najsmotrnejši razvoj prevoznih zmogljivosti.

Enake možnosti gospodarjenja za vse prevozniške dejavnosti pa so tudi materialni pogoj za enakopravnost proizvajalcev, kolektivov v prevozništvu, ki šele v takem primeru lahko prevzamejo vso odgovornost za rezultate svojega dela in upravljanja sredstev. Če se kolektivu od zunaj vsili investicija, ki prinese slabe poslovne rezultate, se ta kolektiv brez lastne krivde znajde v slabšem položaju kakor konkurenčna podjetja, zato se s svojimi zahtevami seveda obrača na družbeno skupnost, namesto da bi spodbudil lastne sile. Prav zainteresiranost kolektivov pa je najmočnejši dejavnik, da se poiščejo vse možnosti za znižanje prevoznih stroškov. To potrjuje tudi razvoj prevoznških dejavnosti v zadnjih 15 letih, saj so se tiste med njimi, ki so že takoj v začetku imele položaj gospodarskih organizacij (pomorski prevozniki, cestni prevozniki), hitreje razvijale in dosegale boljše poslovne rezultate kot pa prevozniške dejavnosti, ki so se le s težavo osvobajale administrativnih okovov javnih služb (železnica, ceste, PTT, letališča), čeprav so zato prejemale dotacije za poslovanje in kredite brez obveznosti vračanja (tj. dotacije za investicije).

Uresničevanje gospodarske reforme v prevozu pomeni zato predvsem dosledno priznati vse dejavnosti te vrste za gospodarske dejavnosti in izenačiti možnosti za njihovo poslovanje. To pa zahteva, da se spremeni tudi miselnost drugega gospodarstva in javnosti, ki je od nekaterih prevoznih dejavnosti zahtevala le čim ugodnejšo ceno za sebe. Tako ni nikoli nihče razmišljal, da bi stroški za ceste morali bremeniti predvsem tistega, ki cesto največ uporablja, ne pa, prek družbenih dajatev, tistega, ki ima od nje najmanj koristi. Prednost železnice je javnost ocenjevala le po nizkih tarifah, čeprav so bili njeni dejanski stroški na nekaterih progah neprimerno višji od cestnih prevozov. Enotna železniška mreža je bila zelo primerno sredstvo za prenašanje prevoznih stroškov na rame drugega ali družbe, ki je krila izgube železnice. Zato še danes kljub reformi marsikje vztrajno branijo stare koncepte glede cest in železnice, čeprav uresničevanje teh konceptov pomeni v bistvu delovanje proti reformi.

Zaradi ožjih lokalnih interesov vztrajamo, da železnica vzdržuje hudo nerentabilne proge, s čimer preprečujemo modernizacijo rentabilnih prog, zahtevamo, da železnica skrbi z nizkimi tarifami za konkurenčnost izvoza in krije z njimi izgubo nesmotrno locirane proizvodnje, vsiljujemo železnici tarifo glede na vrednost blaga, dajemo prednost težkim tovornjakom z nizkimi taksami, čeprav vemo, da povzročajo visoke izdatke za ceste, pretežno ves kreditni potencial uporabimo za nove ceste in proge, medtem ko izrabljene povišujejo stroške, gradimo hkrati pri nerazvitem prometu vzporedne nove ceste, železnice in plovne poti, s kreditiranjem brez obveznosti vračanja podpiramo nesmotrne naložbe itd. Vse to pa drži k zviševanju družbenih izdatkov za prevoz tudi v bližnji prihodnosti. S tem ustvarjamo materialno podlago, da bodo tudi po gospodarski reformi še veliko let pod »ekonomizacijo« prevoza v prevoznih kolektivih razumeli uveljavljanje vsakršnih stroškov (tudi nepotrebnih) v prodajni ceni, namesto da bi si prizadevali doseči čim nižje prevozne stroške, ker v vsakem primeru vse krije družba kot celota oziroma, konkretno, neposredni proizvajalci. In prav zato je treba ustvariti take možnosti in odnose, ki bodo spodbujali tako delitev prevoznega dela, da bo mogoče dosegati kar najugodnejše družbene prevozne stroške. Tega pa ni mogoče doseči, če naj se s kompromisi »rešujejo« vse obstoječe zmožljivosti; nekatere bo pač treba opustiti v korist cenejšega prevoza v prihodnosti.

FRANC PEDIČEK

Odprti problemi šolske telesne vzgoje

Podoba je, da prihaja naša šolska telesna vzgoja s svojo širšo pedagoško in ožjo strokovno problematiko šele sedaj na razvojno stopnjo, na kateri sta se znašli šolska glasbena in šolska likovna vzgoja pri nas že pred kakšnim desetletjem. To gotovo ni nič nenavadnega, saj smemo trditi, da ima šolska telesna vzgoja pri nas izmed vseh šolskih vzgojno izobraževalnih torišč »onkraj« umske vzgoje še najmanj jasno izdelan in resnično sodoben koncept.

Ce nas neizčiščenost koncepta šolske telesne vzgoje do-
slej ni kaj bolj vznemirjala, pa postaja to sedaj spričo no-
vih oblikovalnih nalog in razsežnosti, ki jih dobiva to pod-
ročje znotraj šole in v okviru oblikovanja mladih rodov,
vedno bolj vznemirljivo in pedagoško ter družbeno proble-
matično.

Neizločen in neosamosvojen koncept

Naša izhodiščna trditev je: *so znamenja, ki nam kažejo, da si vse do sedaj nismo izoblikovali samostojnega koncepta šolske telesne vzgoje.*

To tezo, ki posega v temelje vse problematike naše šol-
ske telesne vzgoje, si lahko najlepše podkrepimo z odgovori
naših strokovnjakov na vprašanje, kaj je telesna vzgoja. Iz
njihovih odgovorov je namreč razvidno, da se jim v stro-
kovni govorici mešata dva pojma, dva vidika in s tem tudi
dva koncepta telesne vzgoje: *telesna vzgoja kot del širokega*
gibanja za ljudsko telesno kulturo in telesna vzgoja kot po-
sebnost ter samostojno šolsko vzgojno izobraževalno torišče.

Telesna vzgoja kot družbeno gibanje za razvijanje in vzdrževanje človekovega zdravja, vitalnosti, delovne zmožnosti in obrambne odpornosti ljudi pa ima prav gotovo druge funkcije in razsežnosti kakor telesna vzgoja kot šolsko vzgojno izobraževalno torišče, ki nam pomaga v povezanosti z umsko, moralno, estetsko in tehnično vzgojo uresničevati ter dosegati naš temeljni vzgojni smoter *psestransko razvita osebnost*.

To sedaj vedno bolj neogibno in potrebno razločevanje, do katerega nas vedno bolj neposredno vodi razvoj naše šolske reforme, posredno pa naš družbeni razvoj, najdemo sicer bolj ali manj zastrto in slutenjsko izraženo pri nekaterih naših avtorjih (V. Janković,¹ J. Leskovšek,² B. Polič³). Toda, žal, jasno in trdno postavljene ne najdemo te distinkcije oziroma diferenciacije nikjer. Najdemo pa zaradi tega v naši strokovni zavesti tem večje zamenjavanje obsega in vsebine teh dveh pojmovanj telesne vzgoje.⁴ To pa ima vsekakor nezaželene posledice predvsem za šolsko telesno vzgojo.

Zanimivo in značilno je, da si to dediščino ohranjamo še iz časov izpred osvoboditve. Pa tudi po osvoboditvi si nismo razčistili odnosa med telesno vzgojo kot družbenim gibanjem in telesno vzgojo kot posebnim in samostojnim šolskim oblikovalnim (pedagoškim) toriščem.

Po osvoboditvi smo si postavili nov koncept telesne kulture, ki smo jo razglasili za »sestavni del splošne borbe naših ljudskih množic za boljšo bodočnost, za popolno odstranitev vseh možnosti izkoriščanja človeka po človeku, za blagostanje in srečo naroda ter posameznika«.⁵ Pri tem konceptu »vsedržavne«, »narodne« in »humane« telesne kulture⁶ vztrajamo bolj ali manj še danes. In v okviru tega koncepta telesne kulture si še nismo izoblikovali vse do sedaj kakovostno novega in samostojnega koncepta šolske telesne vzgoje. Šolska telesna vzgoja nam je tako ostajala — in nam še ostaja — neizločeno torišče široko koncipirane ljudske telesne vzgoje (z nekdanjo besedo — »fizikulture«) oziroma telesne kulture kot družbenega gibanja za krepitev ljudskega zdravja ter delovnih in obrambnih zmožnosti naših ljudi.

¹ Janković dr. V., Analiza osnovnih pojmov i naziva u fizičkoj kulturi, Fizička kultura 1954, str. 333—339.

² Leskovšek J., Teorija fizič kog vaspitanja, skripta, Beograd 1957.

³ Polič B., Teoretske osnove fizičke kulture, Teze, Savezni zavod za fizičko kulturo, Beograd 1963, str. 77—84.

⁴ Ulaga D., Teorija telesne vzgoje in športnega treniranja, MK, Ljubljana 1959, str. 33.

⁵ Naša je fizička kultura narodna i humana, Fiskultura, Beograd 1947, str. 3—6.

⁶ Ibidem.

Če smo doslej še nekako vozili s to zastarelo zgodovinsko prtljago, pa postaja ta neizoblikovanost telesne vzgoje v specifično in relativno samostojno šolsko vzgojno izobraževalno, torej šolsko pedagoško torišče in obliko dela vedno večja zavora nadaljnjega razvoja.

Razvoj namreč terja spričo čedalje večje pomembnosti telesne vzgoje pri uresničevanju našega vzgojnega smotra,⁷ da začnemo razločevati telesno vzgojo kot družbeno gibanje in telesno vzgojo kot specifično šolsko oblikovalno torišče ter da čimprej izoblikujemo ustrezen koncept šolske telesne vzgoje, samostojno razvit iz koncepta telesne kulture. To je razvojna zakonitost, ki so jo druge oblike ljudske vzgoje oziroma ljudske kulture že uresničile.

Napačen »genus proximum«

Na naša šolska telesna vzgoja še nima izločenega, osamosvojenega in izčiščenega lastnega koncepta, nam najbolj nazorno priča to, da uporabljamo povsem napačen »najbližji rodni pojem«, kadar ji določamo pojmovno vsebino.

Telesno vzgojo v šoli namreč navadno razglashamo za eno izmed pojavnih oblik telesne kulture. To pa je samo del resnice. Šolska telesna vzgoja je najprej področje, pojavnega oblika šolskega vzgojno izobraževalnega dela. Je torej po svoji pedagoško operativni in pedagoško organizacijski strani del šolskega sistema. Kolikor pa z uresničevanjem svojih vzgojno izobraževalnih nalog prispeva večji in globlji delež telesnokulturnemu družbenemu gibanju, je seveda tudi del ljudske telesne kulture, toda šele v svoji »posledični relaciji«.

Ker imamo koncept šolske telesne vzgoje neizčiščen, je v naši teoretični zavesti veliko starega in preživelega. V šolski operativi pa se nam dogaja, da je šolska telesna vzgoja nemalokrat »med dvema stoloma«. To pomeni: na eni strani med šolskim sistemom in zahtevami njegovega vzgojno izobraževalnega dela ter ljudsko telesno vzgojo oziroma telesno kulturo kot družbenim gibanjem na drugi strani.

Posledica tega je, da postaja telesna vzgoja v šoli pogostokrat tisti neintegrirani del šolskega oblikovalnega dela z otroki, pri katerem imajo v marsičem bolj ali manj odločujočo besedo (ker imajo na voljo več denarja tudi za telesno vzgojo v šoli kakor pa šolski kolektivi!) določeni telesnokul-

⁷ Prijedlog sistema obrazovanja in odgoja u FNRJ, Beograd 1957, str. 20—22.

turni forumi in njihovi funkcionarji zunaj šole (npr. razni izvedenci občinskih zvez za telesno kulturo!). To pa pomeni, da se mnogokrat kvarno vmešavajo v šolsko vzgojno izobraževalno delo, v delovno področje šolskega sistema in v oblikovalno samostojnost učiteljev telesne vzgoje.

Vse to pa je povzročalo — in še povzroča — škodo šolski telesni vzgoji, ker ni v njej oblikovalne enotnosti in suverene pedagoško ustvarjalne usmerjenosti. Enako škodo pa je povzročalo — in jo povzroča — tudi ljudski telesni vzgoji oziroma telesni kulturi, saj neuspehi šolske telesne vzgoje odsevajo tudi na njenem področju.

Izhod iz tega položaja je: *narediti red v šolski telesni vzgoji tako, da čimprej izoblikujemo samostojno zamisel (koncept) o njej, jo postavimo v oblikovalnem in organizacijsko operationem pogledu v okvir šolskega sistema in razčistimo njene relacije do ljudske telesne vzgoje oziroma telesne kulture kot družbenega gibanja.*

Vprašanje teorije šolske telesne vzgoje

Ker še nimamo izločenega in osamosvojenega koncepta šolske telesne vzgoje kot posebnega in integralnega področja vzgojno izobraževalnega sistema, je povsem naravno, da do sedaj tudi še nimamo izoblikovane in osamosvojene teorije šolske telesne vzgoje.

Tako je tudi tu še polno nejasnosti. Razčiščeno še ni, kaj je predmet te teorije in katere so njene metode.⁸ Temeljna nejasnost pa je ta, da teorijo šolske telesne vzgoje enostavno enačimo s teorijo telesne vzgoje kot družbenim gibanjem oziroma da teorijo šolske telesne vzgoje razglashamo za del neke tako imenovane »teorije telesne kulture«.⁹

To pa je skoraj podobna zmota, kakor če bi npr. teorijo šolske glasbene, teorijo šolske likovne, teorijo šolske tehniške vzgoje razglashali za izsek teorije glasbene, likovne, tehnične kulture. Kakor je namreč teorija šolske glasbene, likovne in tehniške vzgoje sestavni del pedagoške teorije, tako je po isti logiki tudi teorija šolske telesne vzgoje sestavni del, posebno teoretično torišče pedagoških znanosti.¹⁰

⁸ Ulaga D., o. c.

⁹ Ta misel se zadnji čas širi med teoretiki naše telesne kulture.

¹⁰ Maletić S., Pokušaj ukazivanja na neke probleme fizičnog vaspitanja kod nas, Stanje i problemi razvoja pedagogije u našem društvu, Beograd 1963, str. 135.

Ta misel ni nič novega niti v svetu¹¹ niti pri nas doma.¹² To stališče je pri nas posebno poudarila šolska reforma. Je pa tudi v temeljih naše socialistične pedagoške misli.¹³

Prej ko bomo dosledno uresničili zahtevo sodobnega razvoja ter osamosvojili koncept šolske telesne vzgoje, prej bomo tudi razrešili vprašanje teorije šolske telesne vzgoje.

Ta teorija — fiziogogika — je in mora postati specifično ter integralno področje naših pedagoških znanosti.¹⁴ To pa bo ta teorija lahko postala le, če bo v tesni interakciji s teorijo telesne vzgoje kot gibanjem za ljudsko zdravje oziroma s teorijo »telesne kulture«.

Korenine »veščinarstva«

Da smo pri tem, ko zastavljamo smotre in naloge telesni vzgoji, resnično daleč za razvojem, nas hitro prepriča nekaj bežnih primerov.

»Temeljna naloga telesne vzgoje je skrb za vsestranski pravilni razvoj in krepitev zdravja otrok ter mladine, da bi se kot zdravi, močni, krepki, za delo sposobni in čili ljudje mogli vključiti v življenje svoje družbe ter vzdržati napore, ki jih zahtevata borba za socializem in obramba domovine.«¹⁵

»Ožji smoter telesne vzgoje v šolah je oblikovanje telesno vsestransko razvitega, zdravega, odpornega in močnega človeka, trdne volje in polnega življenjske energije, z globoko razvitim čutom do družbe, sposobnega za produktivno delo in pripravljenega na obrambo socialistične domovine.«¹⁶

Kot naloge telesne vzgoje pa mnogi naši avtorji navajajo zdravstveno higienske, izobraževalne, vzgojne in razvedrilne.¹⁷ Zadnji čas še to skalo nalog močno razširjajo.¹⁸ Toda tisto, kar se vleče kot rdeča nit skozi vsa postavljanja smotrov in nalog

¹¹ Oberteuffer D., *Physical education*, Harper and Brothers, New York 1956. Avtor sicer razglša znanost o telesni vzgoji za »vedenjsko znanost« (»a behavioral science«, str. 50). Vendar kolikor gre za oblikovanja vedenja prek »gibanja kot medij«, sodi to torišče v okvir znanosti o vzgoji. Še bolj jasno je mogoče najti izraženo to misel pri sovjetskih avtorjih. Le-ti postavljajo študij teorije in metodike telesne vzgoje v okvir pedagoških znanosti. Glej: Organizacija fizičeskoj kul'tury v SSSR, *Fizkul'tura i sport*, Moskva 1961, str. 132. — Rudnik P. A., *Pitanja fizičskog odgoja u školi*, Osnovni problemi pedagogije, BPR 4, Zagreb 1947, str. 181, kjer pravi avtor: »Teorija telesne vzgoje je bila vedno del pedagogike in proučevali so jo v vseh znanih sistemih telesne vzgoje.«

¹² Jankovič dr. V., n. d., str. 336—337.

¹³ Teodosić R., *Pedagogika*, Zavod za izdanje učbenika, Sarajevo 1965.

¹⁴ Jankovič dr. V. n. d., str. 335.

¹⁵ Citirano po Maletiću S., n. d., str. 134.

¹⁶ Mejovšek M. — Vukotić E., *Metodika nastave fizičskog odgoja*, Zagreb 1954, str. 9—10.

¹⁷ Ibidem, in Ulaga D., n. d. str. 12.

¹⁸ Srpan E., *Telesna vzgoja*, Izbrana poglavja iz pedagogike, DZS, Ljubljana, str. 110.

telesne vzgoje v šoli, je najprej sposojena misel, ki smo si jo vzdali v temelje telesne vzgoje kmalu po osvoboditvi: »Vzgojiti novo generacijo delavcev, zdravih in polnih življenjske radosti, sposobnih, da moč države dvignejo na potrebno višino in da jo s svojimi prsmi zaščitijo od sovražnika«. ¹⁹ Druga takšna temeljna misel pa je, da je gibanje namen, ne pa sredstvo tovrstnega vzgojnega dela.

Prav to sedaj razvojno že daleč preraslo pojmovanje nalog in smotrov šolske telesne vzgoje je gotovo eden temeljnih vzrokov za pojave večinarstva v njej.

Kritičen odnos do takšnega državno oziroma družbeno ter zdravstveno in produkcijsko utilitarnega pojmovanja smotrov in nalog šolske telesne vzgoje zasledimo zadnji čas tako pri zahodnih avtorjih ²⁰ kakor pri sovjetskih ²¹ pa tudi pri naših domačih teoretikih. ²²

To pa je pomemben obet za nov razvoj šolske telesne vzgoje tudi pri nas, saj nam iz telesnokulturnega gibanja preneseni, zgolj družbeno utilitarni cilji in gibalno izobraževalne naloge votlé oblikovalno moč telesne vzgoje v šoli in povzročajo mlačnost ter odklonilen odnos do nje med šolskimi otroki in mladino.

Zaradi tega šolska telesna vzgoja kot svojstveno in sestavno vzgojno izobraževalno področje znotraj šolskega sistema in pedagoške misli terja, da se odpovemo razkriteму utilitarizmu njenih ciljev in nalog (ki pa ima lahko določeno vzgojno vrednost za ljudsko telesno vzgojo kot družbeno gibanje!) in *obogatimo šolsko telesno vzgojo z bolj idealnimi, bolj doživljajsko oblikovalnimi, bolj vrednostnimi smotri ter nalogami.*

To pomeni: v šolski telesni vzgoji naj bo gibanje, razvijanje gibalnih spretnosti in zmožnosti predvsem vzgojno sredstvo ali »medij oblikovanja«, ²³ medtem ko naj bo njen

¹⁹ Gončarov N. K., citirano po Jankoviću V., Osnovi fizičskog odgoja, Zagreb 1947, BPR, str. 22.

²⁰ Nixon J. E., An introduction to physical education, W. B. Saunders Company, London 1964, str. 70–76.

²¹ Enciklopedičeskij slovar po fizičskoj kul'ture i sportu, Fizkultura i sport, Moskva 1965, str. 239. »V sodobni kapitalistični družbi buržoazija ne uporablja telesne vzgoje toliko za telesno krepitev svojega razreda. Proizvodnja in izpopolnjevanje množičnih armad terjata, da izkorišča telesno vzgojo za delovno usposabljanje in težaško delo v kapitalističnih podjetjih ter za usposabljanje vojakov osvajalskih armad. V ZSSR, kjer ni antagonističnih razredov, se razvija telesna vzgoja v interesu vseh članov družbe in dobiva zares vseljudski značaj. Telesna vzgoja v ZSSR predstavlja pomemben del sistematične komunistične vzgoje in uresničuje spajanje z umsko, moralno, estetsko, delovno in politehnično vzgojo.«

²² Polič B., n. d., str. 39.

²³ Oberteuffer D., n. d., str. 3.

smoter, njena naloga privzgojiti otrokom in mladini pozitiven odnos, »produktivno orientacijo« njihove razvijajoče se osebnosti do gibanja, do senzorno-motoričnega izražanja samega sebe, do svobodne gibalne ekspresije; dvigniti jim gibanje v eksistenčno potrebo in vrednoto, ne pa razglašati gibanja zgolj za element neke utopične človekove »telesne kulturnosti«, ²⁴ iz česar se potem rojeva vse zlo sodobnega telesnokulturnega »spectatoritisa«. ²⁵

Smotrov in nalog šolske telesne vzgoje torej nikakor ne moremo izpeljavati le iz potreb družbe po zdravih, krepkih, močnih, delovnih in obrambno sposobnih državljanov, kakor tudi ne le iz ljudskih gibalnih potreb zaradi sodobnega načina dela ter življenja, ²⁶ temveč iz otrokovih razvojnih bioloških, duševnih, osebno-ekspresivnih in socialnih potreb. ²⁷ Izvajanje smotrov in nalog šolske telesne vzgoje iz česarkoli drugega in obljubljanje kakršnihkoli drugih njenih sadov ²⁸ povzroča šolski telesni vzgoji samo veliko oblikovalno zagato, šolskim otrokom pa nepopravljivo razvojno škodo.

Vzgojna improvizacija in stihija

Iz za današnji čas in današnjo rabo neustrezno postavljenih smotrov ter nalog telesne vzgoje v šoli izhaja — kakor že poudarjeno — po formalni strani večinarstvo, po oblikovalno vsebinski strani pa večja ali manjša vzgojna improvizacija ter vzgojna stihija.

Le-to še povečuje dejstvo, da doslej še nimamo proučenih niti gibalnih oziroma fiziološko-anatomskih potreb otrok in mladine na različnih razvojnih stopnjah, kaj šele duševnih in socialnih potreb otrok v zvezi z njihovo razvijajočo

²⁴ Mogoče je velik del nesreče za vso ljudsko telesnovzgojno gibanje in šolsko telesno vzgojo, ker smo ju začeli tiščati v okvir tako imenovane »telesne kulture«. To drago plačujemo, saj nam »telesna kulturnost« rodi na tem torišču druge sadove, kakor smo si jih obetali. Kakor glasbena ali likovna kulturnost človeka še ne pelje neogibno v aktivno glasbeno ali likovno dejavnost, tako se nam pojavlja tudi na tem torišču vedno več povsem pasivne »telesne kulturnosti«, ki se pa vedno bolj množično kaže v ljudski »radijski in televizijski telesni kulturi«.

²⁵ Pojav zgolj pasivnega, to je zgolj »spremljevalnega« odnosa do telesne vzgoje oziroma do telesne kulture: radio, televizija, tisk, prireditve.

²⁶ Na osnovi te argumentacije radi utemeljujejo telesno vzgojo sedanji rekreacijski teoretiki, ki dobivajo za to spodbude navadno pri G. Friedemannu: Kuda ide ljudski rad, Rad, Beograd 1959; Razmravljeni rad, Naprijed, Zagreb 1959; Problemi čovjeka u industrijskom mašinstvu, Sarajevo 1964.

²⁷ Nixon E. J., n. d. str. 70–76 in Oberteuffer D. n. d., str. 31–32 ter str. 65–287.

²⁸ Nixon E. J., n. d., str. 45–60 in Pediček Franc, Enajst tez o naši šolski telesni vzgoji, Zbornik Visoke šole za telesno kulturo I, Ljubljana 1964, str. 83.

se težnjo po gibalnem izražanju lastne osebnosti. Posledica tega je, da je temeljna vzgojna naloga šolske telesne vzgoje ostala največkrat različno telesno vežbanje, »poplemeniteno« še z oblikovalno improvizacijo in stihijo različnih športnih panog, ki zadnji čas vsaka zase in vse skupaj terjajo v šolski telesni vzgoji vedno večji kos oblikovalnega časa v imenu svobodnega izražanja športno gibalnih potreb sodobnih otrok in mladine.

Oblikovalno improvizacijo in stihijo šolske telesne vzgoje nam še povečuje različen formalizem telesnega vádenja, ki je postal ob tako formuliranih smotrih in nalogah neogiben sopotnik telesne vzgoje na mnogih naših šolah.

Lahko rečemo, da danes šele nekaj malega vemo o tem, kako vplivajo različne telesne vaje na mišice, okostje, sklepe, krvni obtok, dihanje, kri, prebavila in osrednji živčni sistem.²⁹ Kako vplivajo na zadovoljevanje otrokovih različnih duševnih in socialnih potreb ter na oblikovanje osebnosti na različnih razvojnih stopnjah, kako vplivajo na njegovo socializacijo in humanizacijo, na prizadevanje po izražanju lastnega »jaza« itd., pa ne vemo še skoraj nič.

Sad vsega tega ne more biti nič drugega kakor kvarna vzgojna improvizacija in vzgojna stihija na tem vedno pomembnejšem izseku šolskega oblikovalnega dela.

V utilitarizmu smotrov in nalog šolske telesne vzgoje, ki se nemalokrat izraža z obljubami, če boš gojil telesno vzgojo, boš zdrav, krepak, lepo raščen, hiter, spreten, iznajdljiv, boš lahko gojil določen šport, boš tako nemara videl mnogo sveta, se boš lahko vpisal na visoko šolo za telesno kulturo, boš lahko učitelj telesne vzgoje ali športni trener ipd. — bo najbrž vzrok, da se nam pri telesnovzgojnem delu v šoli ne posreči dvigniti gibanja in tovrstne ekspresije otrok ter mladine na ráven resničnih globinskih vrednot. To pa je vzrok, da mnogi otroci in mladi ljudje takoj po šoli zavržejo telesno vzgojo kot nepotrebno šaro, s katero jih je obremenjevala šola, ali pa se kvečjemu predajo pasivni (spectatoristični) ali nekontrolirani aktivni, oblikovalno zli ekspresiji prenekaterega sodobnega športa.

Šolska telesna vzgoja ni običajen šolski predmet

Marsikatera nesreča za šolsko telesno vzgojo se je začela, ko smo jo v dobri volji, da bi ji našli pravo mesto v šolskih vzgojno izobraževalnih prizadevanjih reformirane šole, pri-

²⁹ Ulaga D., n. d., str. 41—60.

čeli razglašati za takšen šolski predmet kot so drugi tradicionalni šolski predmeti.

Šolska telesna vzgoja pa ni in po svoji naravi tudi biti ne more takšen šolski predmet, kakor so na primer matematika, zgodovina, slovenščina itn. Šolska telesna vzgoja je posebno in integralno vzgojno izobraževalno torišče znotraj šolskega oblikovalnega polja, kakor je takšno posebno in integralno področje tudi glasbena, likovna in tehnična vzgoja.

Če so bile deklaracije o telesni vzgoji kot o vsem drugim šolskim predmetom »enakovrednem« predmetu v določenem obdobju nujne in morda napredne, pa so sedaj vedno bolj nevarna cokla njenega nadaljnjega razvoja. Posebno še, kadar gre to dokazovanje tako čez mero, da se začne razglašati telesna vzgoja za najbolj pomemben in zahteven šolski predmet. Niso namreč osamljeni primeri, da žele učitelji telesne vzgoje narediti na kakšni šoli telesno vzgojo za »predmet nad predmeti«, češ da ima najširšo oblikovalno skalo — od zdravstvene, higienske, patriotične, do estetske in moralne vzgoje.

Mislim, da je prav prizadevanje, obleči šolsko telesno vzgojo v obleko drugih šolskih predmetov, tisto, kar naši sedanjí šolski telesni vzgoji sámi najbolj škodi in vodi njeno oblikovalno delo v številne nepravilnosti.

Telesna vzgoja je namreč po svoji naravi tako samosvoj vzgojno izobraževalni kompleks, da ga nikakor ne moremo in ne smemo izenačiti z drugimi šolskimi predmeti. Ta »predmet« ima v družbi drugih šolskih predmetov tako posebno mesto in vlogo, da mu s tem, ko si prizadevamo, da bi ga naredili za »enakovreden« šolski predmet, jemljemo prav tisto, zaradi česar bi šolska telesna vzgoja lahko postala zares pomembno in cenjeno oblikovalno torišče znotraj šolskega sistema. Zdaj pa temu »predmetu« nemalokrat sami uničujemo ves ugled in oblikovalno vplivnost na mlado generacijo. Ugotoviti moremo, da je »šolsko predmetni« koncept telesne vzgoje dandanes že mnogo preozek, zastarel, strokovno in pedagoško anahronističen ter ves obrnjen proti sodobnemu razvoju tega oblikovalnega šolskega torišča.

Didaktično metodični formalizem

Ta pojav v naši sedanji šolski telesni vzgoji je »zakonski otrok« deklariranja in pojmovanja telesne vzgoje kot šolskega predmeta, ki je enak vsem drugim.

Izpričuje pa se v zelo široki in pisani pahljači malo »spodbudnih« pedagoških pojavov na tem šolskem vzgojno izobraževalnem torišču.

Najprej najdemo posnemanje cele skale didaktično metodičnih »prijemov«, ki jih poznamo pri drugih, to je tradicionalnih umskih šolskih predmetih. Posnemanje tujerodnega didaktično metodičnega instrumentarija je mnogim učiteljem telesne vzgoje sredstvo, s katerim uveljavljajo svojo pedagoško pozicijo v učiteljskih zborih in svoj »predmet« v zavesti otrok ter vodstev šol.

Sad takšnega didaktično metodičnega posnemanja veljavnosti in avtoritativnosti drugih šolskih predmetov je po eni strani prav gotovo intelektualizem, po drugi pa pozitivizem. To sta dva zla pojava, ki sta se začela pogosto razraščati tudi v naši šolski telesni vzgoji.

Po številnih naših šolah so namreč začeli učitelji telesno vzgojo le »učiti«, otroke le telesnovzgojno izobraževati in terjati od njih določeno znanje, kakor to delajo učitelji drugih šolskih izobraževalnih predmetov. Pri tem pa seveda učitelji telesne vzgoje neogibno drse v tujeroden didaktično metodični formalizem. Posledica tega je, da njihovo šolsko pedagoško delo le poredko dosega raven resnično oblikovalne pedagoške ustvarjalnosti. Le-ta pa je tista edina razsežnost šolske telesne vzgoje, na kateri edino lahko dosega svoje namene in izpolnjuje svoje naloge.

Drugi sopotnik didaktično metodičnega formalizma v naši šolski telesni vzgoji je pozitivizem, ki ima svoje globlje korenine tudi v napačno postavljenih ciljih in nalogah šolske telesne vzgoje.

Pozitivizem se izpričuje tako, da je otrok pri naši šolski telesni vzgoji največkrat le objekt, le nosilec nevromišičnega aparata, ki ga je treba pri tem pouku opremiti z določenimi gibalnimi spretnostmi in avtomatizmi. Osebnost otroka, njena dinamika, njeno strukturno tkivo in njene posebne ekspresivne težnje, pa so nemalokrat povsem nepomembna postavka pri vzgojno izobraževalnem delu mnogih naših učiteljev telesne vzgoje.

Vrh pa dosega ves didaktično metodični formalizem prav gotovo pri ocenjevanju šolske telesne vzgoje po naših šolah. Le-to postaja sploh vedno bolj »contradictio in adiecto« nakazani naravi šolske telesne vzgoje kot posebnega in integralnega vzgojno izobraževalnega področja znotraj šolskega sistema.

Kakor namreč ne moremo ocenjevati vsega kompleksa umske vzgoje z eno samo oceno (temveč le posamezne predmete znotraj te celote, to je matematiko, zgodovino, biologijo itd.), tako tudi ne moremo ocenjevati vsega oblikovalnega spleta šolske telesne vzgoje z eno samo številčno oceno.

Kolikor bi vztrajali še naprej pri klasičnem ocenjevanju tega vzgojno izobraževalnega torišča, bi lahko ocenjevali na dosedanji način le posamezne »predmete« znotraj tega področja, kot npr. atletiko, gimnastiko, igre ipd.

To bo najbrž vzrok, da se ne prikazuje povsem naključno največ težav prav pri ocenjevanju šolske telesne vzgoje, saj odnosa, aktivne usmerjenosti otroka do telesne vzgoje, ki bi ga predvsem morali upoštevati, ne moremo ocenjevati na klasičen način. (Zanimivo je, da se to vprašanje pojavlja tudi pri drugih »vzgojah«, ki jih v našem šolskem sistemu pojmuje kot posebne »šolske predmete«: pri likovni, tehnični in glasbeni vzgoji!)

Teoretiki, strokovnjaki telesne vzgoje — zanimivo, nikakor pa ne učitelji po šolah! — se seveda temu predlogu dokaj odločno upirajo. Bojé se namreč, da bi s tem telesna vzgoja kot šolski predmet izgubila ugled, enakopravnost znotraj šolskega sistema, učitelji telesne vzgoje pa vso avtoriteto.

Ta argumentacija in strah pa nam najbolj zgovorno razkrivata, na kako problematičnih teoretičnih temeljih stoji naša sedanja šolska telesna vzgoja.

Dileme pri usposabljanju kadra

»Introspektivni« podatki zastran vprašanja kadra, ki uresničuje telesno vzgojo v našem šolskem sistemu, so v večini primerov zelo optimistični: pedagoški kader, ki dela na področju šolske telesne vzgoje, je dober. Ta ugotovitev pa se očitno bíje z objektivnim pedagoškim položajem telesne vzgoje na šolskem terenu.

Prav gotovo je treba izreči vse priznanje nekaterim prizadevnim šolskim telesnovzgojnim delavcem, ki delajo po mnogih šolah in krajih res uspešno in požrtvovalno.

Toda verjeti bo najbrž treba tudi »altrospektivnim« podatkom, po katerih pa bi naša šolska telesna vzgoja že lahko bila v svojih oblikovalnih prizadevanjih mnogo dlje, kakor je, če bi bil njen kader bolj pedagoško in strokovno usposobljen, če bi bil bolj moralno, delovno ter strokovno osveščen, kar zadeva odgovornost do mlade generacije, in če bi bil bolj uspešen oblikovalec njenega odnosa do vrednot gibanja, njene gibalne ekspresije in njene aktivne udeležnosti v tej obliki zadovoljevanja eksistenčnih potreb sodobnega bivanja.

Vse to nam postaja danes vedno bolj očitno, ko se ne moremo več sklicevati le na neustrezne objektivne pogoje

šolske telesne vzgoje, kakor smo se lahko dolga leta doslej, ko so nam učitelji telesne vzgoje prikazovali to stanje skozi dilemo: »Dajte nam dovolj telovadnic, ustvarite nam ugodne objektivne in finančne pogoje za delo, pa bomo lahko uspešno delali z otroki.«

Sedaj ima mnogo naših šol (zlasti pa mestnih) že lepe in moderne telovadnice (ponekod celo po dve!) in izpolnjene tudi druge bolj ali manj ustrezne objektivne pogoje. Pa vendar nam šolska telesna vzgoja tudi v takšnih krajih in na takšnih šolah marsikje ne teče, kakor bi lahko oziroma bi morala.

To nam razkriva, da stopa danes tudi na tem torišču v ospredje subjektivni činitelj, to je vprašanje kadra, vprašanje njegovega pedagoškega, strokovnega usposabljanja in njegove zavestnosti, kar zadeva oblikovalno ter moralno zavzetost in odgovornost do vzgojnega dela z mladim rododom.

Subjektivni faktor zavzema torej eno izmed pomembnih mest v problematiki pedagoškega in strokovnega usposabljanja kadra za šolsko telesno vzgojo.

Razčlenitev stanja šolske telesne vzgoje nam razkriva, da prihajamo sedaj tudi s to problematiko na razvojno stopnjo, ki terja novih analiz in novih rešitev. Koncept kadrovskega usposabljanja, ki smo si ga postavili z ustanavljanjem srednjih šol in inštitutov za fizkulturo, kasneje pa z ustanavljanjem višjih in visokih šol za telesno kulturo, in smo ga vsa ta leta različno »dopolnjevali«, gotovo ne more več biti v vsem uspešen za urejanje tega vprašanja na sedanji stopnji razvoja naših novih družbenih odnosov in novih zahtev šolskega vzgojno izobraževalnega dela.

Če le bežno pogledamo to vprašanje, vidimo, da so protislovja, ki nam v njem rastejo, logična posledica spontanega izločanja in osamosvajanja šolske telesne vzgoje iz telesne vzgoje oziroma telesne kulture kot družbenega gibanja.

Bežen pogled v ta problemski vozal nam razkriva, da se nam tu zastavljata predvsem dve vprašanji: vprašanje diferenciacije zgolj pedagoškega profila telesno vzgojnih delavcev in pa vprašanje študijske monovalentnosti oziroma polivalentnosti na kadrovske šolah za telesno kulturo.

K prvemu lahko rečemo naslednje!

Malo nadrobnejši vpogled v študijske programe visokih šol za telesno kulturo v državi, predvsem pa pri nas doma, nam razkriva, da vse te naše najvišje kadrovske ustanove temelje na nekem zgodovinsko preraslem konceptu telesne kulture kot širokem družbenem gibanju za krepitev ljud-

skega zdravja, delovne zmožnosti in obrambne pripravljenosti ljudi.

Naše visoke kadrovske šole za telesno kulturo sicer razglašajo, da so najvišje kadrovske ustanove predvsem za šolsko telesno vzgojo. Ker pa jih razvoj in življenje silita, da sprejemajo v svoj delovni krog tudi kadrovske oblikovalne naloge v zvezi s sodobnim naglo se razvijajočim tekmovalnim in rekreativnim športom, širijo — morajo širiti! — kar naprej svoje programe, kakor pač vedó in znajo tudi v te študijske smeri. S tem pa prihaja njihovo usposabljanje kadra za šolsko telesno vzgojo v vedno večje težave, anahronizme in protislovja. To se kaže s tem, da zaradi tega, ker morajo prevzemati nove in nove kadrovske oblikovalne naloge v zvezi s tekmovalnim in rekreativnim športom, krčijo šolsko pedagoško oblikovalno polje v korist športa in rekreacije.

Študentje, ki naj bi se usposobili le za svoje prihodnje delo v šoli, se obremenjujejo tako z vrsto stvari, ki so nemalokrat odvečna študijska prtljaga, oziroma velika ovira pri njihovem ustreznejšem in bogatejšem pedagoškem pripravljanju bodočega vzgojno izobraževalnega dela v šoli. Na visokih kadrovskih šolah se tako pojavlja situacija »ježa in lisice«: šolska telesna vzgoja se mora vedno bolj umikati ambicijam športa in rekreacije, kar se seveda tudi pozna v strokovni in pedagoški usposobljenosti kadra, ki ga naše visoke šole pošiljajo na šolski teren. Visoke šole postajajo tako »lonec za vse«: najvišje strokovne, kadrovske in raziskovalne ustanove za košarko, nogomet, rokomet, odbojko, atletiko, ritmiko, judo, plavanje, gimnastiko, vaje na orodju, talno telovadbo, borilne športe, rekreacijo, ljudsko telesno vzgojo oziroma telesno kulturo in šolsko telesno vzgojo.

Študentje visokih šol se morajo seznanjati z vso to neizdiferencirano, nemalokrat povsem kaotično študijsko snovjo ne glede na to, ali bodo jutri delali na področju šolske telesne vzgoje ali v športnem društvu ali v tovarni kot organizatorji športno rekreativne dejavnosti delavcev. Vse to nam daje slutiti, da študentje naših visokih kadrovskih ustanov ne morejo biti zadosti strokovno usposobljeni niti za telesno vzgojo, niti za delo v športnih organizacijah, niti za delo v delovnih kolektivih kot športno rekreacijski delavci. Vse to nam pa sedaj vedno bolj potrjujejo tudi praksa in življenje.

Razvoj nam ob vsem tem nedvoumno razkriva, da postajajo naše visoke šole za telesno vzgojo oziroma telesno kulturo brez notranje strokovno-študijske diferenciacije na šolsko pedagoško, športno in rekreativno smer anahronizmi in cikle nadaljnjega razvoja vsega družbenega gibanja za te-

lesno kulturo. Tako šolska telesna vzgoja kakor tudi tekmovalni šport in športna rekreacija postajajo namreč danes študijsko in raziskovalno tako obširna in zahtevna torišča, da jih nikakor ne moremo več brez škode mešati v enem samem »loncu«: v visokih šolah za telesno vzgojo oziroma telesno kulturo.

V svetu so to že davno spoznali in so zato že marsikje kadrovsko oblikovalno področje za šolsko telesno vzgojo izločili iz telesne kulture v samostojno študijsko strokovno torišče. Ponekod so zato ustanovili posebne akademije ali inštitute oziroma samostojne oddelke pri filozofskih, pa tudi pri tehničnih fakultetah.³⁰

Ker pri nas te diferenciacije še nimamo — in se ji telesnokulturni strokovnjaki iz povsem razumljivih vzrokov upirajo ter jo zavirajo — se dogaja, da absolventi niso resnično poglobljeno strokovno pripravljeni za nobeno omenjenih interalnih področij naše sedanje telesne kulture. To nam pa kaže, da terja razvoj tudi na telesnokulturnem področju, da prerastemo »čitalniško« oziroma telesnovzgojno »literarno« stopnjo in se dvignemo na višjo strokovno raven.

Zahteva sodobnega razvoja nam torej potrjuje mnenje, da bi bilo treba znotraj sedanjega študijskega prostora na naših visokih telesnokulturnih šolah izločiti sorazmerno najbolj razvito torišče, to je šolsko telesno vzgojo. Sodobni razvoj terja tudi morebitni dvig tega študijskega področja na stopnjo fakultetnega študija, sedaj najbrž v okviru kake izmed fakultet, ki usposabljaajo tudi ostali šolsko pedagoški kader, kakor gre podoben razvoj tudi v svetu.³¹

Morebitna uresničitev te misli se nam kaže na sedanji stopnji razvoja bolj razumna, upravičena in poštena kakor pa v besedah in mislih vedno pogostejše pojavljajoča se sugestija nekaterih prizadetih, ki terjajo, naj bi se kljub dose-danji študijski, pedagoški, strokovni in raziskovalni nezadostni razvitosti dvignil rang visoke šole za telesno kulturo tako, da bi postala »deseta fakulteta« naše (slovenske!) univerze. Ni namreč navada, da bi kako študijsko torišče dobilo to najvišjo stopnjo le po željah in ambicijah nekaterih, temveč le na podlagi kvalitete njihovega strokovnega, pedagoškega in raziskovalnega dela. Vsako drugo merilo za uresničitev takšnih prizadevanj in želja bi se nam najbrž v krat-

³⁰ Kurelić dr. N., Školovanje nastavnika fizičkog vaspitanja u Saveznoj Republici Nemačkoj, Fizička kultura 1966, str. 3—4.

³¹ Kurelić N., Više škole za nastavnike fizičke kulture u Evropi, Fizička kultura 1951, str. 377—411.

kem času zelo maščevalo, čeprav je prav gotovo dobro in pravilno imeti pred očmi in v mislih to perspektivo. Toda pot do njene uresničitve mora peljati samo prek dolgotrajnega težaškega in prizadetega dela.

Študijska monovalentnost in polivalentnost

Prav gotovo moramo tudi to vprašanje razreševati tako, kakor terjata življenje in razvoj, ne pa tako, kakor godi naši osebni prizadevnosti.

Naš razvoj ter pedagoško delo terjata v mnogočem vedno bolj polivalentno usposobljene učitelje šolske telesne vzgoje. Torej učitelje, ki bi jih mogli lažje in uspešneje zaposlovati zaradi njihove strokovno pedagoške usposobljenosti še za kak drug šolski predmet.

Glede polivalentne izobrazbe je prav gotovo mogoče navesti razloge »za in proti«.

Če šolske telesne vzgoje ne izločimo in ne osamosvojimo ter še naprej ostanemo pri dosedanjem zgolj telesnokulturnem študijskem konceptu na naših visokih kadrovskih šolah — in če ostanemo še naprej pri dvostopenjskem študiju —, potem je seveda beseda o polivalentnem izobraževanju kadra odveč.

Če pa šolsko telesno vzgojo osamosvojimo ter jo postavimo kot specifično in sestavno vzgojno izobraževalno področje v okviru šolskega sistema, potem je študijska polivalentnost toliko kot neogibna in naravna. Tako je tudi to tisto vprašanje, ob katerem se lomita zgolj telesnokulturni in odvojeni pedagoški koncept šolske telesne vzgoje.

Po telesnokulturnem konceptu — oziroma po mnenju njegovih zagovornikov — je polivaletno usposabljanje kadra nesprejemljivo in povsem nesmiselno. To študijsko področje je bojda tako zahtevno, da ljudi tudi ni mogoče med štiri-letnim študijem tako usposobiti za dva predmeta kakor na drugih fakultetah in za druge šolske predmete. Vsak učitelj telesne vzgoje mora namreč biti po tem pojmovanju nekakšen raziskovalec, »znanstvenik« v majhnem. To pa onemogoča, da bi se lahko študijsko pripravil in kasneje pedagoško neoporečno poučeval dvoje šolskih predmetov.

Med nekaterimi drugimi argumenti proti polivalentnosti je še: učitelji, ki bi imeli diplomo iz dveh predmetov, bi se čez čas zaradi let in zaradi večje zahtevnosti pouka telesne vzgoje preusmerili le na svoj drugi šolski predmet, telesno vzgojo pa bi zapustili.

Reči moramo, da nas taki argumenti ne morejo zadovoljiti. Noben drug šolski predmet in nobena druga stroka namreč ne terjata od svojega učitelja za osnovne ali srednje šole, da bi moral biti nekakšen miniaturni znanstveni raziskovalec svoje stroke. *Biti mora predvsem pedagog, učitelj in oblikovalec otrok prek izobraževalnih in vzgojnih vrednot svojega predmeta.* Menda je tudi dovolj jasno, zakaj dvopredmetni učitelji — kolikor jih imamo iz nekaterih prejšnjih višjih pedagoških šol in sedanjih pedagoških akademij — zapuščajo telesno vzgojo v šoli in se pogostokrat oprimejo svojega drugega predmeta. Najbrž ne zaradi prevelike pedagoške težavnosti in zahtevnosti šolske telesne vzgoje v naši šoli, temveč zaradi marsičesa drugega. Med drugim zaradi dosedanjih možnosti, ki so dovoljevale, da so telesno vzgojo zapuščali, in pa nemalokrat zaradi večje afirmacije v zboru in pri otrocih. Razen tega pa zakoni staranja, na katere se zagovorniki monovalentnosti tako radi sklicujejo, čez leta otežujejo demonstracije pri šolski telesni vzgoji tako učiteljem »monovalentnežem« kakor tudi »polivalentnežem«.

In še argumenti za polivalentno izobraževanje telesno-vzgojnega šolskega kadra.

Če ne bomo začeli polivalentnosti čimprej uresničevati, bomo še dolgo časa številnim našim manjšim šolam onemogočili redno in pedagoško strokovno šolsko telesno vzgojo. Manjše šole si namreč monovalentnega učitelja telesne vzgoje še dolgo — in vprašanje je, če sploh kdaj — ne bodo mogle privoščiti, saj ga ne bi mogle polno zaposliti. Glede tega pa je sedaj na naših šolah odzvonilo slehernemu romanticizmu.

Podoben problem se prikazuje tudi na razvitejših osnovnih in srednjih šolah. Število učnih ur ni vedno natanko odmerjeno za enega ali dva »cela« monovalentna učitelja telesne vzgoje. Ta argument življenja in sedanjega razvoja je menda dovolj zgovoren. Utrjujejo ga še nekatere novejše izkušnje pedagoških akademij (npr. PA v Mariboru), ki vedno bolj spoznavajo, da že usposabljanje za dva predmeta ne zadovoljuje več potreb v šolskem sistemu, zato nameravajo dati kandidatom še možnost dopolnilnega študija tretjega predmeta. Torej je začelo življenje terjati tudi pri nas stari in preizkušeni sistem ter koncept, po katerem je pedagoški kader študiral A, B in C predmet.

Spomnimo se ob tem samo, kako sta življenje in praksa že pred časom tudi na drugih študijskih toriščih na filozofski fakulteti kaj kmalu prerasla in pometla s konceptom gologa ali »suhega« A — predmeta. In kako hitro je bil odklonilno ovrednoten na primer podobni »monovalentni roman-

ticizem« na drugih študijskih skupinah (npr. pri geografski in drugod!), kjer so tudi mislili, da se bodo zgolj »ajevski« strokovnjaki laže zaposlovali kakor diplomanti z dvema predmetoma. To omenjamo zaradi tega, ker je danes mogoče čuti podobno zagovarjanje monovalentnosti na vseh naših visokih šolah za telesno kulturo. Življenje in praksa pa kažeta, da večina diplomantov najde svoj »vsakdanji kruh« in delo le v šolskem sistemu.

Če je šolski sistem torej največji in najboljši »potrošnik« diplomantov visokih šol za telesno kulturo, od kod torej logika in strokovna ter družbena upravičenost, boriti se proti nadaljnjemu razvijanju in osamosvajanju (ločitvi) ravno šolsko pedagoškega vidika tega študija?

Polivalentnost terja sedaj povsem drugačen pogled in drugačno vrednotenje telesne vzgoje in športa med sodobno študirajočo mladino, ki se odloča za eno ali drugo smer bodočega pedagoškega dela na šolah. Opaziti je namreč mogoče vedno več zmožnih in široko izobraženih mladih ljudi, ki bi se želeli posvetiti študiju šolske telesne vzgoje, če bi lahko zadostili še drugim študijskim interesom in željam, npr. študiju jezikov, biologije, zgodovine, geografije, celo matematike in fizike. Ker pa te možnosti zaradi sedanje toge študijske monovalentnosti na visoki šoli za telesno kulturo nimajo, izgublamo tako za šolsko telesno vzgojo nadvse dragocen in veliko zmožnejši kader, kakor se nam najbrž nemalokrat rekrutira sedaj.

Polivalentno usposabljaajoči se pedagoški kader za šolsko telesno vzgojo bi prav gotovo ne dvignil samo študija telesne vzgoje na višjo in zahtevnejšo raven, temveč bi veliko prispeval tudi k oblikovanju pravilnejšega odnosa otrok in mladine do tega vedno bolj pomembnega šolsko vzgojno izobraževalnega torišča. Sedanja pogostna strokovna ožina študentov, kandidatov in učiteljev šolske telesne vzgoje pa tega odnosa največkrat ne oblikuje v pravo smer. In tu ima svoje korenine marsikatero kasnejše zlo v vsem našem telesnokulturnem družbenem gibanju (zlasti v športu).

Polivalentno pedagoško usposabljanje učiteljev telesne vzgoje bi prineslo nov in zdrav veter tudi na druga študijsko pedagoška področja na univerzi oziroma na fakultetah. Pomagalo bi premagovati antagonizem med predmeti tradicionalne umske vzgoje in šolsko telesno vzgojo. Razširilo bi skalo vrednot, ki bi jih začela šola posredovati mlademu rodu bolj uspešno kakor doslej.

Še nekaj ne gre človeku pri vsem tem v glavo: kako to, da gre razvoj tega študijskega torišča povsod po svetu v di-

ferenciacijo pedagoške in športne smeri in da je pedagoška študijska smer skoraj povsod polivalentna? In še bolj zanimivo je, da je skoraj povsod po svetu, kjer imajo to zvrst kulture bolj razvito, pa čeprav niso prišli do diferenciacije med pedagoško in športno smerjo, tovrstno izobraževanje in kljub temu polivalentno.

Ali si potemtakem v zvezi s tem ne ohranjamo povsem zavestno nekega protislovja in nekih dilem, ki so strokovno in družbeno zelo problematične?

Nekatera temeljna spoznanja

Če končno strnemo nekatera temeljna spoznanja, potem lahko navedemo naslednja:

1. Čimprej je treba izločiti in osamosvojiti področje šolske telesne vzgoje iz koncepta telesne vzgoje oziroma telesne kulture kot družbenega gibanja.

2. Tako oddvojeno in osamosvojeno področje šolske telesne vzgoje je treba urediti in izoblikovati v samostojen koncept, ki bo v skladu z današnjim našim družbenim razvojem in šolskimi vzgojno izobraževalnimi prizadevanji in ki bo uspešna »delovna ideologija« na tem torišču oblikovalnega dela z mladino.

3. Oddvojiti in osamosvojiti je treba tudi teorijo šolske telesne vzgoje in ji najti ustrezno mesto znotraj pedagoških znanosti ter ustrezno povezanost s teorijo tako imenovane telesne kulture kot družbenega gibanja.

4. Šolsko telesno vzgojo je treba čimprej postaviti pod domeno šolskega sistema in preprečiti s tem razno many upravičeno poseganje raznih telesnokulturnih forumov v pedagoško strokovno samostojno delo učiteljev telesne vzgoje. Edino pristojnost za pedagoško in strokovno odgovornost šolskih učiteljev telesne vzgoje ima prosvetno pedagoška služba in drugi organi prosvetnih oblasti.

5. Oblikovanje in formuliranje smotrov ter nalog šolske telesne vzgoje je treba uskladiti z gibalnimi, duševnimi, socialnimi in osebnostno ekspresivnimi potrebami ter težnjami otrok in mladine, pa tudi s sedanjimi šolskimi vzgojno izobraževalnimi prizadevanji ter z razvojem današnjih družbenih odnosov.

6. V šolski telesni vzgoji je treba z jasno usmeritvijo smotrov in nalog premagati pojave večinarstva in vzgojne improvizacije ter stihije.

7. Ugotoviti je treba, da šolska telesna vzgoja ni in ne more biti takšen šolski predmet, kakor so drugi tradicionalni

predmeti, temveč da je posebno vzgojno izobraževalno torišče, ki terja lasten »prostor na soncu« s specifičnostjo svojega pedagoškega dela na vseh ravneh šolskega sistema — od predšolskih ustanov, osnovnih in srednjih šol pa do višjih in visokih šol, akademij in fakultet.

8. Bojevat se je treba proti vsem pojavom didaktično metodičnega formalizma v šolski telesni vzgoji. Posebno je treba posvetiti vso načelno pedagoško pozornost vprašanju ocenjevanja pri šolski telesni vzgoji.

9. Tudi v šolski telesni vzgoji je treba doseči večjo pedagoško ustvarjalnost in se boriti proti pojavom pedagoškega intelektualizma in pczitivizma.

10. Razvoj telesne vzgoje in naših šolsko reformnih prizadevanj vedno bolj terja spremembe v kadrovskem usposabljanju ljudi za učitelje šolske telesne vzgoje. Ta razvoj zahteva po eni strani diferenciacijo in osamosvojitev študija šolske telesne vzgoje na sedanjih kadrovskih visokih šolah, po drugi strani pa morebitno polivalentno izobraževanje pedagoških kandidatov za šolsko telesno vzgojo.

11. Če kje znotraj naše telesne kulture, potem smo se dolžni lotiti prav v okviru šolske telesne vzgoje temeljnega teoretično fundamentalnega in aplikativnega raziskovalnega dela. To smo dolžni veliko bolj, kakor pa »delati znanost« iz posameznih gibov rok in nog pri eni ali drugi športni igri.

Šolska telesna vzgoja terja prav gotovo najprej red v strokovni zavesti, če hočemo red tudi v njeni operativi.

Red v pedagoški operativi šolske telesne vzgoje, dosežen na podlagi sadov raziskovanja, pa bi nas začel kaj kmalu voditi k redu in k novemu ter pravilnejšemu vrednotenju človekovega gibanja v ljudski telesni vzgoji, v tekmovalnem športu in športni rekreaciji.

Za preroditev vse telesne kulture v resnično našo, humano in socialistično družbeno gibanje ni najbrž nobene druge poti kakor pot »od spodaj«. To je pot od šolske telesne vzgoje, od jasnega teoretičnega ter delovnega koncepta vsakega sestavnega dela telesne kulture, kakor tudi od jasnega koncepta o vsej naši telesni kulturi. Ne prvega ne drugega pa pri nas, žal, še nimamo.

Od stvarnih razmer k idejni analizi

I

Morda nisem dovolj poučen, vendar se mi zdi, da je naša bleščeča revolucionarna praksa preteklih desetletij izredno skromno, bolj prigodniško poveljučujoče obdelana; vsaj taka je prisotna v zavesti velike večine komunistov. Kakor da smo ob naštevanju resnično velikih uspehov, v katerih sta se materializirali naša revolucionarna misel in akcija, pozabili na revolucionarne izkušnje, ki so šele omogočile take in tolikšne uspehe. Morda smo prav zaradi takega zgolj spoštljivega odnosa do slavne preteklosti danes, ob aktualni revolucionarni prelomnici, sicer odločeni nadaljevati kontinuiteto revolucije, vendar precej negotovi, ko se je treba konkretno odločiti: kam in kako. Ne gre za to, da bi iz preteklosti povzemali metode in sredstva delovanja ter jih krojili za današnjo rabo, vendar sem prepričan, da bi marsikatero posplošeno izkustvo takratnih časov lahko uporabili kot koristno napotilo tudi v aktualnih dilemah. Toda ne glede na obseg naše poučenosti o preteklosti ni težko ugotoviti: da je le objektivna analiza resničnih razmer in na njej zasnovana revolucionarna aktivnost omogočila partiji, da se je ustvarjalno spoprijela z bistvenimi problemi svojega časa in okolja; in to tako, da je v družbeni stvarnosti sami iskala in aktivirala možnosti njihovega razreševanja. Zdi se mi, da bi prav to spoznanje moralo postati temeljna metoda današnjih razmišljanj in razprav o načinu delovanja in organiziranja ZK v novih družbenih razmerah.

Čeprav se zavedam, kako samovoljen in dvomljiv je vsak poskus opredeljevanja tako bogate in raznolike razprave, ki smo ji priča po IV. plenumu, pa se vendarle ne morem znebiti vtisa, da so marsikatera nasprotja in stranske poti, ki se pojavljajo v tej razpravi, posledica neupoštevanja navedenega izkustva naše revolucionarne polpreteklosti. Kakor da prevelika vnema po čim hitrejši »ureditvi lastnih vrst«¹ zožuje naš pogled in usmerja naša raz-

mišljanja predvsem na vprašanja notranjega življenja in organizacije ZK, pri čemer zapostavljamo temeljne idejne in družbene zamisli, na katerih moramo zasnovati dejavnost in organiziranost ZK v prihodnje. Zato se mnoge razprave o odnosih v ZK, o načinu njenega delovanja in organiziranja, tako pogosto vrtijo le okoli ozkih, da ne rečem, prakticističnih organizacijskih vprašanj, pri čemer ostaja družbena ustreznost in učinkovitost delovanja ZK, ki šele lahko osmisli tako ali drugačo organizacijsko ureditev, skoraj povsem nedoločna ali pa vsaj zelo meglena. In ko poslušam mnoge razprave o demokratičnem centralizmu, boju mnenj, notranjih odnosih v ZK, se mi nehote vsiljuje sklep, da si marsikdaj prizadevamo le za ustrezno tehniko, ki naj omogoči večjo demokratizacijo ZK, pri tem pa pozabljamo, da je demokracija le sredstvo, ne pa cilj naših prizadevanj. Ob tem velja ponoviti še znano resnico, da se komunisti ne združujemo, da bi urejali odnose med seboj, temveč urejamo lastne odnose zato, da bi učinkoviteje urejali odnose v družbi. Zato sem prepričan, da so kategorije, kakor so demokratični centralizem, boj mnenj itd., resnično odprta vprašanja, ki jih moramo danes ponovno oceniti in ustrezneje določiti, toda prav tako sem prepričan, da bomo ostali zgolj pri poskusih pozitivističnega definiranja teh kategorij, če se nam ne bo posrečilo hkrati razjasniti množico odprtih problemov sedanje družbene situacije ter določiti vlogo subjektivnih sil in še posebej ZK pri njih razreševanju.

V sedanjem obdobju nam torej ne gre le za ustrezno preosnovo ZK, ki naj ji nato omogoči učinkovitejšo idejno funkcijo v družbi, temveč je že »reorganizacija« ZK sama po sebi proces utrjevanja in potrjevanja njenih idejnih zmožnosti, njene družbene vloge, ki se ustvarja in preverja v prizadevanju po idejni osmislitvi sodobne družbe. Od tega idejnega starta, če se tako izrazim, pa zavisi razsežnost idejne misli in ustvarjalnost komunistov ter s tem tudi družbena vloga ZK v prihodnje. To je velika možnost, ki nam jo odpira IV. plenum, ki pa jo lahko, če se je dovolj ne zavedamo in izrabimo, neponovljivo napravimo.

II

Verjetno mi bo marsikdo očital, češ da predimenzioniram nekatere postranske in netipične značilnosti sedanje razprave, saj je za pretežno večino današnjih razmišljanj bolj kot kdaj prej značilno, da skušajo povzeti in ute-

meljiti načela delovanja in organiziranja ZK prav iz odnosa: samouprava — ZK. Res je, da v vsaki razpravi govorimo o delovanju komunistov v samoupravnih odnosih, prav tako je res, da svoja mnenja in stališča o ZK praviloma uvajamo in utemeljujemo s trditvami, kakor: samouprava omogoča, terja, zahteva tako in tako delovanje, prilagojevanje, spreminjanje, reorganizacijo ZK itd., vendar me moti izrazita kategoričnost teh trditvev. S tem seveda nikakor ne zanikam kategoričnosti trditve, da samouprava terja drugačen način delovanja in organiziranja ZK, pač pa dvomim o ustreznosti spoznanj, ki se zgolj s to uvodno trditvijo opravičujejo in dokazujejo in ki so pogosto le izraz subjektivnega prepričanja ali želja posameznikov.

Navedene kategorične trditve so tipičen primer tiste metode spoznavanja in dokazovanja, ki jo tako pogosto uporabljamo v različnih »analizah« družbenih odnosov in za katero je značilno, da zamenjuje stvarne odnose z načeli. Za to metodo in logiko spoznavanja in projektiranja družbenih razmer samouprava ni proces premagovanja starih in oblikovanja novih družbenih odnosov, temveč je že uresničena teza. Je torej statična in prav zato absolutna družbena kategorija, dovolj abstraktna in hkrati shematična, da iz nje lahko izpeljemo in z njo dokažemo vse, kar hočemo in kar si želimo. Nasprotje take samouprave pa je seveda birokratizem prav tako abstraktnega značaja.

S to abstrakcijo pa seveda ni moč razkriti družbene resničnosti, temveč jo le pokrivamo ali prikrivamo. Taka metoda ne le da ni dialektična, temveč ni niti dinamična; ne samo, da ne vidi procesa revolucioniranja samoupravnih odnosov, temveč ni zmožna videti niti njih evolucije. Je pa seveda dokaj uporabna za hitro in poenostavljeno ter na videz objektivno utemeljeno produciranje političnih shem in deklaracij.

Če se resnično hočemo dokopati do objektivnih spoznanj v okolju, v katerem delujemo, potem se moramo čimprej znebiti poenostavljenih shem abstraktne samouprave in abstraktnega birokratizma. Le tako lahko ugotovimo objektivne materialne vire, iz katerih rastejo samoupravni odnosi ali birokratizem, njih socialni nosilci in njim ustrezajoče družbene oblike. Že začetek tovrstne raziskave nam pokaže, da naše različice birokratizma ne gre enačiti s stalinistično. Za našega birokrata je značilno, da ne nastopa proti samoupravi nasploh, temveč da se poteguje za »pametno mero v dajanju samoupravnih pravic«, skrbi ga, »da se samouprava ne izrodi v anarhijo«. Skratka, prizadeva si

omejiti samoupravo na političen odnos, na sistem večjih ali manjših pravic delovnih ljudi, na ožjo ali širšo demokracijo. Zato ni naključno, da se ta idejna pozicija in z njo povezana politična aktivnost kaj hitro in tesno navezuje na razne anarhične elemente in uravnilovske koncepte, katerih idejno izhodišče so prav tako zahteve po »pravicah in pravičnih odnosih«. Odveč je pripomba, da samouprave ni mogoče razvijati z dajanjem določenih pravic, temveč predvsem s preseganjem sistema pravic in političnih odnosov. Odnos med tistim, ki pravice daje, in onim, ki jih le sprejema, pa je tipično hierarhično birokratski odnos, ki ga je moč preseči le tako, da delovni ljudje sami v procesu združenega dela urejujejo medsebojne odnose v skladu s pogoji tega dela. Edini činitelj, ki razen delovnih ljudi odloča o stvarnosti njih medsebojnih odnosov, je objektivost proizvodnega procesa. Ali preprosteje povedano, tudi tu velja ugotoviti, da se ljudje ne združujejo, da bi urejali medsebojne odnose, temveč urejajo te odnose zato in tako, da bi skupno proizvajali. Zato tudi samouprava, pojmovana in organizirana kot sistem pravic, kot tipičen političen odnos, ki zavisi od trenutne politične strategije in taktike, slej ko prej pride v nasprotje z zahtevami proizvodnega procesa. Iz tega nasprotja pa je mogoč le dvojen izhod: v politično deklarativnost ali v anarhijo. Skorajda odveč je pripomba, da tovrstne situacije niso redke v našem samoupravnem življenju.

Boj proti birokratizmu je predvsem urejanje novih samoupravnih odnosov in razmer. Dokler teh ne bomo uredili, bomo imeli opravka z novimi in novimi eksponenti birokratske misli in prakse. Zato ni dovolj le proklamirati pravico proizvajalcev, da sami sklepajo o sredstvih razširjene reprodukcije, če hkrati ne zagotovimo takega sistema ekonomskih odnosov, ki bo kolektive in posamezne neposredne proizvajalce materialno stimuliral za vlaganje v razširjeno in novo proizvodnjo. Če tega ne bomo zagotovili, bodo vsa naša politična prizadevanja zaman. Čim namreč objektivna ekonomska logika ne bo omogočala razširjene reprodukcije, ki pa je neogiben prvi pogoj razvoja vsake družbe, potem smo lahko prepričani, da se bodo pojavile posamezne ozke formalne ali neformalne skupine, ki bodo zagotovile sicer subjektivistično, toda stvarno funkcioniranje razširjene reprodukcije. Priznati si moramo, da smo šele na začetku urejanja vsega kompleksa ekonomskih in družbenih odnosov, ki so povezani z razširjeno reprodukcijo. In prav zaradi pomembnih in daljnosežnih teoretično ekonomskih

in idejno političnih problemov, pred katere nas postavlja logika razvoja, kakor da nam zastaja korak in kakor da se bojimo naprej. Kako materialno zainteresirati proizvajalce za vlaganja v novo proizvodnjo, nove obrate in tovarne s sodobnejšo tehnologijo, torej za vlaganja zunaj lastne delitvene skupnosti; to je vprašanje, ki ga bomo morali prej ko slej razrešiti. S tem v zvezi se že oglašajo, za sedaj bolj tiho in previdno glasovi, ki vnašajo v jezik samouprave tako razvpite kategorije, kakor sta obrestna mera in dobiček, kar seveda na drugi strani vzbuja ogorčene proteste, da odstopamo od delitve po delu. Ne spuščam se v ocenjevanje takih ali drugačnih konceptov, ki skušajo urejati to področje, saj to terja obsežno znanje, poglobljen študij in posebne razprave. Šlo mi je le za to, da opomnim na idejno in družbeno izredno pomembno in razsežno nalogo, ki stoji neposredno pred nami. Vsako odlaganje te problematike, ali celo beg pred njo v voluntaristično sprenevedanje, češ, saj so proizvajalci elementarno zainteresirani za vlaganje v novo proizvodnjo, dokazuje le našo nezmožnost, zasnovati revolucionarno prakso na objektivni analizi resničnih razmer. Toda vsako odtujevanje in beg od stvarnosti nujno povzroči ustrezno odtujenost na družbenem področju, beg v politično deklarativnost in birokratsko stvarnost.

Ni težko ugotoviti, da je neurejenost teh odnosov neneh vir spopadov ne samo v globalnih družbenih odnosih, v obliki raznih nacionalističnih trenj, temveč tudi znotraj vsake delovne organizacije. Ni slučajno, da si že leta zaman prizadevamo uresničiti samoupravljanje v ekonomskih enotah. Tudi brez večje idejne pronicljivosti lahko ugotovimo, da se ob odločanju za delitev po tržnih ali notranjih cenah v resnici spopadajo različni koncepti o razpolaganju s sredstvi razširjene reprodukcije. Tu ne gre le za to, da nam ekonomska nestabilnost deformira tržne cene, kar lahko povzroča resne družbeno politične pretrese v delovnih organizacijah ob delitvi dohodka po takih cenah. Prav tako pomembno je vprašanje: kako ob taki delitvi zagotoviti cirkulacijo ustvarjene akumulacije in njeno optimalno rentabilno vlaganje, ne glede na to, kje je bila ustvarjena. Skratka, tudi tu se pojavlja problem materialne stimulacije, ki naj omogoči tako cirkulacijo in vlaganje sredstev za razširjeno reprodukcijo. Dokler pa niso ustvarjeni ustrezni pogoji, ustrezne razmere, ki bodo to omogočile, pa se počutim dokaj negotovo, ko se je treba odločiti, kateri izmed obeh konceptov je samoupraven, torej progresiven, in kateri birokratski in konservativen. Res je, da je stvar

jasna, čim oba koncepta primerjam s samoupravnimi načeli in pravicami delovnih ljudi, ki iz njih izvirajo. Toda spet drugačno razmerje dobim, če ju primerjam s potrebami kontinuiranega procesa proizvodnje. Še mnogo težja pa je ta dilema za ljudi, ki so neposredno strokovno odgovorni za uspešnost gospodarjenja v delovni organizaciji. Nedvomno se bodo v takih razmerah odločili za »obvezno oročenje sredstev«. Od njihovih politično taktičnih sposobnosti pa največkrat zavisi, kako bodo znali to akcijo prikazati kot samoupravno združevanje. Zato ni čudno, da mi je ob neki priložnosti eden izmed tako imenovanih vodilnih delavcev nekega podjetja prostodušno priznal, da je odnos med vodstvom podjetja in samoupravo predvsem taktičen odnos. Torej imamo tudi v okviru podjetja razmere, v katerih posebni in posamezni interesi ne samo, da niso identični z interesom vsega podjetja, temveč mu večkrat celo nasprotujejo. V razmerah, ko se oblikuje tak poseben splošni interese, je razumljivo, da si le-ta kaj kmalu najde tudi svojega posebnega socialnega nosilca, ki ga predstavlja, zagovarja in uveljavlja.

Nedvomno bi lahko z naštevanjem odprtih problemov v naši ekonomski in družbeni resničnosti nadaljevali v neskončnost. Toda nimam namena, sestaviti čimbolj popoln seznam tovrstne problematike, niti ne razjasniti posameznih problemov. Želel sem le dokazati, da mnoga pomembna družbena in politična nasprotja koreninijo v objektivnih nasprotjih našega sistema družbene proizvodnje. Tu gre predvsem za nepovezanost oziroma za ne dovolj ustrezno povezanost med posameznimi fazami družbene proizvodnje, zlasti med neposredno proizvodnjo in razširjeno reprodukcijo. S tem pa sem hotel opozoriti, kako pomembno je za ZK, da se brez vsakih predsodkov obrne predvsem k temeljnim, objektivnim in ne le k izpeljanim političnim problemom naše družbene resničnosti. Le ob njih lahko ZK aktivira, usposablja in preverja svojo idejno zmogljivost in le tu lahko potrjuje svojo idejno vlogo v družbi.

III

Priznati moram, da se nič kaj ugodno ne počutim, ko sedaj, po IV. plenumu, sodelujem v pogostnih razpravah o družbeni vlogi, nalogah in dejavnosti komunistov. Dvomi namreč, da bi lahko kaj tehtnejšega prispeval k že spoznanim in priznanim načelom o ZK, ki smo jih določili in jih določujemo že od VI. kongresa ZKJ sem. Toda tudi tu lahko

ugotovimo, da so načela eno, praksa pa drugo. Zato nam v sedanjem obdobju ne gre le za ponavljanje in potrjevanje že znanih načel, temveč za proučitev razmer, ki onemogočajo, da bi se ta načela potrjevala v vsakdanji družbenopolitični resničnosti. Tudi zato sem toliko prostora v članku posvetil objektivnim ekonomskim in samoupravnim odnosom, zavedajoč se, da protislovja v politični sferi izhajajo predvsem iz njih in ne toliko iz deformirane politične miselnosti in ambicij posameznikov.

V dosednji razpravi o reorganizaciji ZK se je že izoblikoval sklep, ki sicer ureja le sestav vodstev ZK, vendar je kljub navidezni formalnosti izredno vsebinsko pomemben. Tu gre za že znano zahtevo, da člani ožjih vodstev ZK praviloma ne smejo imeti ustreznih funkcij tudi v predstavniških in oblastvenih organih. Namen tega sklepa je jasen: preprečiti, da bi se vodstva ZK ukvarjala z zadevami, ki se morajo urejati v predstavniških samoupravnih ali oblastvenih telesih. To pa bo hkrati omogočilo njih preusmeritev na idejne probleme v naši družbi ter na vprašanja notranjega življenja in delovanja ZK.

Gornji sklep je povsem v skladu s sklepi IV. plenuma, ki terjajo tako preosnovo ZK, da bo zmožna strniti svojo misel in akcijo na bistvene idejne probleme naše družbe. Ta preusmeritev pa ne bo lahka, saj je že pojem idejnega dela pretežni večini naših članov nejasen ter zato z njim ne vedo kaj početi. Toda ta položaj ne razkriva, kot marsikdo misli, nizko idejno raven članstva ZK, temveč nič kaj pohvalne razmere v ZK in predvsem nizko raven njene aktivnosti. Skratka, če ugotavljamo nizko idejno raven članstva, iščimo vzroke tam, kjer se ta oblikuje, v življenju in delovanju ZK. Zdi se mi, da je te razmere najbolj nazorno prikazal neki komunist v svoji razpravi, ko je dejal: »Mi komunisti vemo samo, česa ne smemo. Ne smemo razpravljati o proizvodnji, ne o ekonomskih razmerah, ne smemo razpravljati o stvareh, o katerih razpravljajo in odločajo samoupravni organi, ne smemo ... itd. Ko pa povprašamo, kaj naj počnemo, nam še povedo: bavite se z idejnimi problemi. Kaj so pa to idejni problemi, tega pa ne pove nihče.«

Nedvomno se moramo sprijazniti z resnico, da je idejna raven in družbena učinkovitost precejšnjega števila članov in organizacij ZK dokaj skromna. Moramo si priznati, da zelo malo ali pa zgolj površno poznamo stvarne procese, ki smo jih sprožili in ki jih sprošča samoupravljanje. Še vedno si sicer vneto prizadevamo za ustreznejše in učinko-

vitejše samoupravne odnose, toda ne zaupamo več tako vase, saj ne vemo vselej, kje in kako poprijeti. Preprosto povedano: marsikje in marsikdaj nismo več na višini dogodkov; med nami in njimi je prazen prostor in prav zato se lahko vanj vrinjajo socializmu in samoupravi tuje ideje in ideologije.

Kje so vzroki idejne negotovosti in družbene neučinkovitosti ZK? Mnogi komunisti menijo, da je temu vzrok precejšnja odtujenost vodstev od članstva. To jim potrjujeta tudi zadnja dva plenuma ZKJ. In čeprav si povezanost vodstev in članstva predstavljajo malce poenostavljeno, zgolj s pogostejšim prihajanjem članov CK na sestanke in seje osnovnih organizacij in občinskih komitejev, pa se mi zdi, da je ugotovitev o določeni odtujenosti vodstev resničen vzrok opisanih razmer v ZK. Toda tudi tu ne gre za subjektivna hotenja posameznikov ali skupin, temveč za določene razmere, ki so tak položaj stimulirale in omogočile.

Že v opisu razmer v delovnih organizacijah sem ugotovil, da pride prav ob sklepanju o sredstvih za reprodukcijo pogosto do diferenciacije med organi samouprave in vodstvom podjetja. Podobna zakonitost se je uveljavljala v globalnih družbenih razmerah. Tu še toliko bolj, ker se je pretežen del sredstev za razširjeno reprodukcijo zbiral in razdeljeval na višjih in najvišjih državnih ravneh. Prav ta ločenost družbene reprodukcije od neposredne proizvodnje in neposrednih proizvajalcev pa je povzročila tudi ustrezno ločenost ožjih vodstev od članstva. Medtem ko so se prvi v precejšnji meri ukvarjali s problemi delitve sredstev družbene reprodukcije (kar mi naključno, saj so skoraj vsi imeli odgovorne državne funkcije), pa so se drugi ukvarjali predvsem z urejanjem odnosov pri delitvi sredstev, ki so jim bila odločena bolj ali manj od zgoraj. Hkrati pa lahko ugotovimo, da je bila dejavnost enih in drugih večinoma prakticistična. In to je tudi neogibno. Čim namreč razbiješ ves proces družbene proizvodnje na dva dela in v vsakem posebej odločaš, si nujno delen in s tem prakticističen, medtem ko se idejne ocene in odločitve lahko izpeljejo le iz celote, celotnih družbenih procesov in gibanj. Prakticizem in njegovo nasprotje: politična deklarativnost, sta bila neogiben proizvod takih razmer. In ni mogoče zanikati, da se je večina članstva »reševala«¹ v eno ali drugo smer, mnogi med njimi pa so se ob takih možnostih povsem pasivizirali.

Razumljivo je, da so bile v takih razmerah možnosti za idejno delo kaj skromne. Še več; zahteva po idejnem delovanju je sama dobivala prizvok deklarativnosti. Idejno

delovanje komunistov bi namreč neogibno terjalo negacijo teh razmer. Toda opisana delitev dela med vodstvi in članstvom je bazične organizacije ZK objektivno in subjektivno potiskala za ozke okvire njihovega okolja, kar je seveda do neke meje razumljivo in nujno. Napačno postane šele tedaj, če to usmeritev absolutiziramo, če menimo, da je mogoče zgolj iz te razsežnosti ustvarjati in oblikovati idejno misel in stališča. Čim namreč cirkulacijo idejne misli omejujemo na enodimenzionalno razsežnost določenega družbenega nivoja, potem je tudi širina in globina te idejne misli prenosorazmerna z razsežnostjo okolja, v katerem se je porodila. Posebno vprašanje je seveda, če je taka enodimenzionalna misel sploh še idejna. Zato je bilo tudi normalno, da se je pomembnejša in razsežnejša idejna razprava v ZK lahko razvila le, če je bila injicirana od zgoraj.

To so torej bile razmere, ki so iz odprtih družbenih problemov ustvarjale »tabuje«, omogočale odločanje v ozkih formalnih in še bolj v neformalnih skupinah, stimulirale idejno mlačnost in konformizem ter kadrovske selekcije na bazi hierarhične investiture. Skupna posledica vsega tega pa je seveda nizka idejna raven članstva in zaostajanje ZK za razmerami in potrebami družbenega razvoja.

Mnogi komunisti danes, ko govorimo o neogibnosti »odmika ZK od oblasti«, skeptično vprašujejo, kakšna zagotovila imamo, da se jutri teh kompetenc ne prilasti kakšna druga skupina, na primer izvršni svet namesto izvršnega komiteja. Pripomba je vsekakor primerna, posebno še, če ugotavljamo, da tak zaprt način odločanja stimulirajo in omogočajo določene objektivne razmere v našem ekonomskem in družbenem življenju. Toda prav zato je ta ukrep nujen. Le tako se bo ZK lahko preusmerila na proučevanje stvarnih družbenih razmer in njih spreminjanje. S tem pa bo stvarno in ne le deklarativno onemogočala oblikovanje in uveljavljanje ozkih in zaprtih oblastniških skupin in grupacij. To je idejna vloga in naloga ZK danes. Da pa bo lahko to nalogo uresničevala, mora aktivirati ves idejni in intelektualni potencial članstva, in še več: vse družbe. Tej zahtevi pa mora biti seveda prirejena vsa podoba ZK, njeni notranji odnosi in sistem organiziranosti.

Toda, da bomo ta preobrat od oblasti k družbeni stvarnosti, od voluntarističnega ali celo oblastvenega dekretiranja socializma k objektivni analizi in revolucioniranju stvarnih razmer tudi zmogli, se moramo znebiti abstraktno normativističnega odnosa do stvarnosti, ki ga je dosedanja

praksa globoko vsadila v našo zavest. To je odnos in metoda, ki podreja stvarnost vnaprej pripravljenim shemam in normam, po katerih naj se le-ta ravna. Ta metoda subjektivnega delovanja skuša družbeno resničnost preprosto prirediti ustvarjeni shemi, pri tem pa prav nič ne raziskuje in upošteva resničnih razmer ter možnosti, od katerih v nemajhni meri zavisi končen rezultat. Logična posledica takega odnosa in delovanja je capljanje za razvojem, saj ob ugotovitvi, da se stvarnost ne ravna po naših predvidevanjih, največkrat le skomignemo z rameni: »Tem slabše za stvarnost.« Vso krivdo za »deformacije« prevalimo nanjo, na zaostalost, nizko idejno raven, birokratske tendence itd. Vsekakor je ena izmed posledic takega odnosa tudi tolikšna deklarativnost v našem družbenopolitičnem življenju in precejšen razkorak med tem, kar naj bi bilo in kar v resnici je.

Usmerjenost k družbeni resničnosti, proučevanje objektivnih razmer pa zahteva tudi drugačno metodo spoznavanja in delovanja, ki ni le subjektivno politična, temveč tudi objektivno znanstvena. Uporaba samo ene ali druge nas kaj hitro zapelje v politični voluntarizem ali tehnokratski prakticizem. Šele kombinacija obeh oziroma njuna dialektična celota pa je metoda idejnega proučevanja in delovanja. Ta pa seveda terja večjo udeležbo družbenih znanosti v analizi in projektiranju našega družbenega in političnega razvoja. In kar je še pomembnejše: zagotoviti moramo tako cirkulacijo idej, zamisli in konceptov v ZK in v družbi nasploh, da bo resničen odsev idejnih tokov v naši družbi in stvaren izraz stanja in potreb na vseh področjih družbenega življenja.

Tako določeno idejno delovanje pa — ne le da presega klasične metode političnega delovanja, temveč tudi njim ustrezajoča organizacijska načela in oblike. Za družbo izrazitih nasprotij in nasprotnih interesov je značilno, da se različni interesi konstituirajo v politično organizacijo. Ker pa stopnja uveljavljanja tako konstituiranih interesov v nemajhni meri zavisi od organizacijske trdnosti in učinkovitosti politične stranke, je razumljivo, da večja ali manjša potreba po »strnjenosti lastnih vrst« določa tudi ves sistem notranjih odnosov. Kolikor bolj pa politična organizacija prerašča poseben interes, toliko bolj zanika potrebo svojega lastnega obstoja, saj čedalje bolj splošno družbeni interes lahko uresničuje le delovno ljudstvo neposredno. To pa je hkrati proces izginjanja tipičnih značilnosti strankarskega delovanja, strankarske učinkovitosti in principa »str-

njenosti lastnih vrst«, na katerem je temeljila. Le-ta se čedalje bolj nadomešča s principom odprtosti lastnih vrst, kar pa pomeni nemoteno cirkulacijo idej med družbo in ZK, kakor tudi znotraj ZK. Skorajda odveč je pripomba, da tako spremenjene razmere in potrebe političnega delovanja terjajo tudi ustrezno spremembo notranjih odnosov v ZK.

S tem pa zadenemo na temeljne kategorije, ki te odnose urejujejo, in to ne samo v ZK, temveč v političnih strankah nasploh. To so pojmi kakor: demokratični centralizem, odnos med manjšino in večino, frakcije itd. Iz doslej povedanega je razumljivo, da lahko tako ali drugače določena vsebina teh kategorij odločujoče vpliva na učinkovitost stranke v sistemu strankarske demokracije, a še mnogo bolj v obdobju revolucionarnega boja. Toda ne morem se otresti vtisa, da so v zavesti mnogih komunistov še danes, v povsem drugačnih razmerah, te kategorije pričujoče s prav takšno vsebino in funkcijo kot nekdaj. Še vedno so jim temeljni pogoji vsakega organiziranega političnega delovanja edini možen način tega delovanja. In tu prihajamo v nasprotje sami s seboj. Razglašamo nujnost drugačnega političnega delovanja, ne moremo pa se prebiti preko kategorij starega. Od tod torej praksa: »da vemo česa ne smemo, ne vemo pa, kaj naj počnemo.« Ali še bolj jasno povedano: »Vemo, da ne moremo in ne smemo biti več KP, toda ne znamo, ne zmoremo, oklevamo ali pa celo nočemo postati ZK.« Tudi tu torej ostajamo zgolj pri deklaracijah, le počasi in z veliko rezervo pa spreminjamo resnične razmere in odnose.

Čeprav se zavedam nujnosti prevrednotenja teh kategorij, pa se bojim, da bomo kljub temu, če jih še tako teoretično domišljeno utrdimo in prikrojimo za potrebe današnjega časa, ostali le pri definiranih načelih, če ne bomo vse notranje logike, vsega mehanizma funkcioniranja ZK podredili in priredili novim zahtevam in potrebam. Ker se mi prav to drugo zdi prvotno in odločujoče, se bom za sedaj omejil le na to. Da je tu bistvo vseh problemov, me prepričuje tudi dosedanja praksa izvajanja statuta, ki smo ga sprejeli na zadnjem kongresu. Ni mogoče reči, da ta statut ne vsebuje precej demokratičnih načel, da povsem natanko določa oblikovanje politike od spodaj navzgor, odreja odgovornost vodstev članstvu itd. Vendar ugotavljamo, da v praksi ni tako, ali vsaj ni dovolj, čeprav se je marsikaj le spremenilo. Zato tudi dvomim, da bi lahko to stanje bistveno spremenili samo s pripisovanjem še novih pravic in načel v statut.

O tem me prepričujejo tudi nekateri drugi pojavi v našem družbenopolitičnem življenju. Tako ni mogoče prezreti, da se člani ZK pa tudi drugi občani v zadnjem času precej oprijemajo kritike. Opraviti imamo s pravo poplavo kritike, različnih misli, idej in zamisli. Toda kljub takemu »demokratskemu vzdušju« je pri mnogih članih ZK čutiti neko nezadoščenost, občutek nemoči in negotovosti. Ne samo, da so mnogi ob tolikšni obilici kritike, ob množici nasprotujočih si trditev in stališč malce zmedeni, temveč pričenjajo tudi dvomiti v smiselnost vsega tega, ko vidijo, da so vsa ta prizadevanja brez vsakega odmeva. To je tipičen primer demokracije, ki je sama sebi namen. Iz tega pa lahko sklepamo, kolikšna je vrednost javnega mnenja v našem družbenopolitičnem življenju in koliko so člani ZK ali občani stvarno, posredno ali neposredno prisotni pri odločitvah v naših političnih predstavniških in samoupravnih organih. Po podobne dokaze nam ni treba seči daleč. Oglejmo si samo vpliv občana in zbora volivcev na odločitve občinske skupščine. Kolikšno je stvarno odločanje samoupravljalcev v delovnih organizacijah, pa lahko razberemo iz vseh tovrstnih empiričnih raziskav. Prav tako minimalen je tudi vpliv člana ZK na politiko svoje organizacije.

S samim deklariranjem nujnosti povezovanja vodstev navzdol in njihove odgovornosti članstvu ne bomo dosegli dost, če ne bomo te odvisnosti in povezanosti uresničili tam in takrat, kjer se ta stvarno vzpostavlja, to je pri volitvah vseh vodstev. Le-ta morajo biti izvoljena čimbolj demokratično in iz dovolj širokega kroga. Nedopustna se mi zdi praksa, da se prav najodgovornejši funkcionarji volijo v najožjih telesih. Taka praksa pa omogoča, da so volitve marsikdaj le demokratično avtorizirana kooptacija od zgoraj. Vsakdo izmed nas prav dobro ve, kakšna odvisnost se v tem primeru vzpostavlja, da ne govorimo o ustreznosti kriterijev takšne kadrovske selekcije. To je sklenjen krog, ki največkrat preprečuje, da bi idejna svežina in nepomirljivost z obstoječim stanjem postala odločujoča značilnost članov ZK in odločilen kriterij kadrovske selekcije v njenih vrstah. In ne nazadnje je to tudi vzrok, da toliko naprednih in ustvarjalnih mladih ljudi okleva stopiti v vrste ZK, saj se bojijo, da se jim bodo s tem zožile možnosti lastnega idejnega in intelektualnega zorenja.

Seveda nimam nikakršnih iluzij, da bi zgolj s spremembo tako formalnega akta, kot so volitve, lahko dosegli bistveni premik v vsebinskem delovanju ZK. Dobro se zavedam, da je tudi širina volilnega telesa in številnost kan-

didatov lahko le statistična mistifikacija in demokratična fasada, če so posamezniki na kandidatni listi predstavljeni samo s skupimi življenjepisnimi podatki. Demokratičnost volitev dobi svoj socialni smisel le takrat, če je mogoče kandidate selekcionirati glede na njihove idejne in politične kvalitete ter njihova idejna in politična stališča o aktualnih in stvarnih problemih našega časa.

Da bi to uresničili, pa moramo poživiti idejno delo vse ZK. Premagati ozkost, zaprtost in anonimnost razprav in odločanj v posameznih skupinah ali na posameznih ravneh. Stimulirati moramo široke razprave o vseh pomembnih družbenopolitičnih problemih. V njih pa bi morali sodelovati in se opredeljevati tudi člani vodstev ZK. Le-ti bi s tehtno in prepričljivo argumentacijo svojih stališč in konceptov omogočili širjenje idejnega obzorja članstva, hkrati s tem pa tudi potrjevali svojo zmožnost, ugled in ne nazadnje tudi svojo funkcijo. S tem pa bi bila dana stvarna možnost naravne kadrovske selekcije in naravnega izpopolnjevanja vodstev ZK. Skratka, ne gre nam le za to, da v nasprotju z nekdanjo »podrejenostjo« članstva vodstvu uresničimo odvisnost vodstev od članstva, temveč za obojestransko odvisnost ali, bolje rečeno, sodelovanje, ki pa se lahko uresniči le v aktivnem, javnem in povezanem idejnem delovanju vse ZK. Šele tako delovanje lahko omogoči idejno in kadrovsko rast ZK ter potrjuje njeno idejno vlogo v družbi.

STOJAN POŽAR

Zakaj je treba demokratizirati kadrovsko politiko?

(Prispevek k razpravi o Zvezi komunistov)

Nimam znanstvenih ambicij, da bi raziskoval vzroke nekaterih pojavnih oblik konformizma pri nas, ki izvirajo med drugim tudi iz premalo demokratizirane kadrovske politike. Zato je potreben daljši čas in ta naloga čaka druge. Mene aktualnost te problematike sili, da na temelju svojih zapažanj razmislim o nekaterih posledicah

kadrovske politike v zvezi komunistov in rezultate tega razmišljanja, čeprav morda preveč subjektivne, objavim kot prispevek v razpravi o reorganizaciji in nadaljnjem razvoju Zveze komunistov Jugoslavije.

I

Nekatere izmed pojavnih oblik konformizma, ki jih bom opisoval, imajo skupni in pglavlitni vzrok ta, da so se v delovanju zveze komunistov, v organizaciji in metodah njenega dela, ohranjali močni elementi starega. V razmerah rasti in krepitve samoupravnega sistema so ti elementi, čeprav nekda j še tako nujni, samo še popačeni, birokratski izrastki na sicer zdravem telesu naše družbe. Prilagajanje, na primer, je prizadevanje, da bi komu, ki je na hierarhični lestvici višje od nas, ugajali, da bi enako mislili, vendar samo na glas, kajti pod to krinko se pogosto skriva povsem nasprotna misel. To ni samo v značaju človeka, neodvisno od okolja, v katerem živi. Če bi bilo samo to, potem si ne bi mogli dosti pomagati, kajti vsi sistemi, najsi bo birokritizem ali samoupravljanje, bi porajali take ljudi. Toda trdim, da je pglavlitni, temeljni vzrok tega v birokratskem sistemu, s katerega ostanki se še naprej opletamo. Karieriste torej poraja sistem, kjer ni najvažnejše, kaj človek je, koliko zna, kakšen ugled ima pri ljudeh, kakšno objektivno in uresničljivo vrednost imajo njegova stališča za napredek družbe. V razmerah »distribucije kadrov« od zgoraj navzdol je za človeka neprimerno pomembnejše, kakšno mnenje bodo imeli o njem tisti, ki odločajo o njegovi usodi. Ti so hierarhično »višji« od njega, čeprav ga formalno izbirajo taka ali drugačna demokratična telesa. Zato je treba biti obrnjen navzgor, če hočeš uspevati in napredovati, kajti tisti spodaj pri tem pogosto ne bodo odločilni, čeprav bodo človeka še tako cenili in spoštovali.

Včasih, ko se za kaj odločamo, se zalotimo pri vprašanju, kaj mislijo o tem drugi. Če pri tem še posebej pazimo, kaj so o čem rekle avtoritete, da bi lahko ponavljali njihova stališča, se s tem morda že nagiblremo h karierizmu, če pa to ne, pa h konformizmu ali oportunistu. Za tako mišljenje ni pomembno, kaj je kdo rekel, temej, čigavo je to mnenje. Pogosto ni pomembna vsebina, temveč oblika.

In kakšne so posledice? Če, denimo, skrivamo obraz pred resničnostjo, ki ni dobra, je posledica ta, da slabega tudi odpravljati ne želimo. Ko je član ZK nekoč pred leti prebiral poročilo komiteja, ki ni odsevalo resničnega stanja,

je vprašal avtorja — partijskega sekretarja: »Komu koristi tako poročilo?« Sekretar je skomignil z rameni, češ, če bom zapisal po resnici, se bodo tam gori jezili in nas slabo ocenjevali.

Zakaj se je sekretar tako zelo bal, kaj bodo rekli »zgoraj«? Vsekakor zato, ker so ga »tam zgoraj« določili na delovno mesto sekretarja, torej na mesto, ki mu gre taka in taka plača, tak in tak družbeni ugled, taka in taka moč vplivanja na dogajanje v okolici. Formalno so ga sicer izbrali na seji komiteja in formalno tudi razrešili, toda v obeh primerih je spodbuda (ali direktiva) prišla od zgoraj.

Taka kadrovska politika objektivno poraja karieriste, čeprav so »zgoraj« še tako pametni in pravični. Tak sistem, če je teoretično še tako dognan in deklarativno še tako socialističen, omogoča, da pogosto že samo beseda vodilnega partijskega funkcionarja zadošča za odločitev, ali bo komite »spodaj« izvolil za sekretarja Janeza ali Toneta. Taka kadrovska politika privede do deformacij, o kakršnih je nedolgo tega razpravljal IV. plenum CK ZKJ. Zato ni zgolj naključje, da je med sklepi brionskega plenuma tudi nujnost demokratizacije kadrovske politike, njene javnosti, njene uskladitve s sistemom samoupravljanja. Samo v tem je zagotovilo, da bomo postopoma odpravili tudi razne nedotakljivosti, ki izvirajo iz poznanstev z »višjimi« funkcionarji. Le tako bomo dosegli, da bodo partijski in drugi voditelji resnično odgovorni tistim, ki jih izbirajo.

II

Iz nedemokratične kadrovske politike klijejo, čeprav ne zmeraj neposredno, še druge pojavne oblike konformizma. Na IV. plenumu CK ZKJ, na primer, so govorili o tem, kako — po kakšni čudni poti — so v službi notranjih zadev napredovali njeni kadri. Stefanović je imenoval in razreševal ljudi po tem, ali so mu bili všeč ali ne. Pri takem kadrovanju so se nekateri ljudje prilagajali tistemu, kar je želel Stefanović. Ni jim bilo težko dognati, da želi predvsem podatke o negativnih pojavih, kot so razne deformacije, gospodarski kriminal in podobno, in to ne zato, da bi se spoprijemal z njimi, temveč da bi mu rabili kot plašč boja proti samoupravljanju. Kdo zagotavlja, da ne bo kdo, ki ve, v čigavih rokah je njegova usoda, prilagajal svojih poročil željam svojega »gospodarja«? Seveda ne samo v službi notranjih zadev, temveč tudi drugod.

Konformizem te vrste ima še drugačne posledice: v poročilih bomo prepisovali tuje misli. Pri sistemu zbiranja poročil, kjer brez preverjanja sumiramo in pošiljamo naprej, da bi tam zopet množili, se kopičijo sklepi, resolucije, priporočila, ki ostajajo pogosto povsem neizpolnjena. Tak sistem rojeva prave pravcate mojstre za razne akcije, ki potekajo od »predpriprav« prek »predosnutkov« in osnutkov do sklepov, resolucij in priporočil. Zato pogostna ugotovitev občanov, da bi bili že dlje v socializmu in da bi imeli že dosti bolj humane odnose, če bi uresničili vsaj polovico sprejetih sklepov, ni povsem iz trte izvita. V njej je tudi dosti resnice.

V razmerah učinkovitega samoupravljanja in javne, zares demokratične kadrovske politike bo to čedalje manj mogoče. Ljudje ne bodo prihajali na vodilna mesta po »nomenklaturi«, temveč po resničnih zmožnostih. Volilna telesa ne bodo izbirala funkcionarjev po namigu »od zgoraj«, temveč po svoji presoji, po poprejšnjem tehtanju kandidatovih zmožnosti, po tem, če bo kandidat dajal dovolj zagotovil, da bo uspešno uresničeval postavljene naloge. Taka javna, demokratična kadrovska politika je v poglavitem že deklarirana, toda zaživeti mora povsod v praksi, v vsakdanjem življenju. Ljudi ne smemo ocenjevati po številu akcij, resolucij, formulacij, pa če so še tako napredne in daljnovidne, temveč po njihovih rezultatih, po tem, ali so zmožni sklepe tudi uresničiti. V organizaciji Zveze komunistov ne bi smeli šteti za ne vem kakšen uspeh samo to, če kdo organizira živahne, odkrite razprave. Kot večji uspeh je treba ceniti to, če kdo zna pravilno idejno usmeriti te razprave in jih strniti k enemu samemu cilju — k izvajanju postavljenih nalog. Drugače so razprave same sebi namen. Živahnih razprav, ki so dajale majhne učinke, je bilo v Zvezi komunistov v preteklosti dovolj in preveč.

III

Samo v razmerah samoupravljanja in javne, demokratične kadrovske politike, ki je pogoj za resnično samoupravljanje, lahko poteka ustvarjalna izmenjava mnenj. Toda takih razmer ni mogoče ustvariti samo z željami, samo s prepričevanjem, še manj z dekretom, temveč le z vsakodnevним, vztrajnim bojem za nove odnose.

Ljudje pogosto pravijo: če obsojamo birokratsko etatiistične težnje kot nekaj nevzdržnega v našem samoupravnem sistemu, je treba obsoditi tudi njihove nosilce. To je

IV. plenum CK ZKJ tudi storil. Toda škodljivih posledic nimajo samo takšne, za vso družbo tako usodne težnje, temveč tudi manjše, za družbo manj nevarne odločitve oziroma akcije. Imamo tudi številne samovolje, majhne »zarote« proti samoupravljanju. Zakaj tako poredko kritiziramo nosilce birokratskih teženj v raznih republiških organih? Ali ni tudi to posledica premalo javne, premalo demokratične kadrovske politike in sploh politike? Zveza komunistov je uspešno spodbujala samoupravljanje v družbi, v sebi pa je ohranjala elemente starega. Toda s tem, ko je spodbudila k življenju samoupravni sistem, ki je dobil svojo logiko razvoja, je soustvarjala verifikatorja, ki ji je moral prej ko slej pokazati, kaj je v organizaciji in metodah njenega delovanja narobe.

Če se človek čuti odgovornega avtoriteti nad seboj, namesto tistim, ki so ga izvolili, se neogibno godije hude napaake, ki so posledica slepega uresničevanja zamisli takih avtoritet. Posamezniki včasih celo tekmujejo v tem, čeprav gre neredko za neuresničljive zamisli ali za koncepte, ki jih je treba še prej preskusiti. Dovolj je, da taka avtoriteta brez globljega premisleka nekaj reče, že so karieristi v svoji slepi pokorščini pripravljeni izpeljavati zamisli v dejanja. Vsako pripombo, vsako pošteno kritiko bodo zavrnil, sklicujoč se na avtoritete. To je mogoče samo v razmerah preveč birokratsko strukturirane kadrovske hierarhije, ki se je v zvezi komunistov le predolgo ohranjala in zavirala razvoj demokratičnih odnosov in samoupravljanja tudi zunaj nje. Lep, dovolj zgovoren dokaz za to bi našli v zdravilišču v Dolenjskih Toplicah, če bi šli raziskat, zakaj je tam kljub ostri kritiki tako dolgo živela samovolja.

IV

Najbrž imajo isti ali vsaj podoben »koren« tudi tabuji. O raznih deformacijah, ki so se pojavljale v odnosih med republikami, smo dolgo molčali, ker se nam je zdelo to nenapisan tabu. Pri mnogih komunistih je obveljalo mišljenje, da bi s tem, če bi kritizirali take pojave, škodovali bratstvu in enotnosti. V resnici je molk bolj škodil, kot koristil. Razsipavanje sredstev, nerentabilne gradnje, politične tovarne itd. prav gotovo niso utrjevale bratstva in enotnosti. Bilo je treba precej časa, preden smo spoznali, da bratstvo in enotnost nista nekaj imaginarnega, da ju ne smemo fetišizirati, temveč, da ju moramo obravnavati kot nekaj, kar je mogoče uresničevati, vedno znova obnavljati v konkretnih,

povsem otipljivih odnosih. Le-ti pa se lahko normalno razvijajo samo v razmerah delitve po delu tudi med narodi.

Tudi tabuji lahko nastajajo v odnosih, ki niso dovolj demokratični, v sferi politike in kadrovanja, ki je le redko pod drobnogledom javnosti. Samoupravni sistem pritiska s svojo notranjo logiko tudi na našo zvezo, da s spremembami svoje organizacijske strukture in metod dela ustvarja tisto neogibno potrebno ozračje, v katerem se lahko razvija ustvarjalna izmenjava mnenj in ki vodi do uspešne akcije. V takem ozračju bo prizadevanja, kakršna sta nosila Ranković in Stefanović, pogumno kritiziralo samo članstvo, še preden pride do plenuma. S tem bomo uresničevali sistem neposredne demokracije, ki je, ko povsem zaživi, bogatejši in naprednejši kot toliko opevani večstrankarski sistem.

FRANC ŠETINC

Več doslednosti, manj kompromisov

»Ena izmed najvažnejših nalog je, da si spet pridobimo popolno zaupanje našega ljudstva v naš centralni komite, v Zvezo komunistov Jugoslavije. Mislim, da se boste vsi strinjali s tem, da se je to zaupanje precej omajalo.«

Tito, sklepna beseda na IV. seji CK ZKJ.

Če vzamemo te besede tovariša Tita za podlago razmišljanj, potem se moramo nujno vprašati: zakaj se je to zaupanje omajalo? Je Zveza komunistov Jugoslavije odstopila od idej, ki jih je ljudstvo osvojilo, ali pa je v svoji praksi pokazala premajhno zmožnost, da te ideje dovolj naglo in uspešno uresničuje? Kje so torej poglobitni razlogi za tako hudo ugotovitev?

Menimo, da lahko povsem mirno zapišemo: nezaupanje ni nastalo zaradi spremenjenih idej, novih, drugačnih pogledov na izgradnjo demokratične, socialistične družbe. Zato je treba razloge iskati predvsem v praksi. Oceniti je treba, kako gre zvezi komunistov od rok uresničevanje idej

in nalog? Ob tem seveda ne mislimo, da so vsi idejni problemi že razčiščeni. Radi bi le poudarili, da je treba prakso čimprej vskladiti z že oblikovanimi in sprejetimi idejami, hkrati pa bolj poglobljeno, manj uprto v preoddaljeno prihodnost analizirati našo družbo, procese v njej, konkretne naloge, kako se temu cilju najhitreje približati. Ne smemo pa se zadovoljiti zgolj s tem, da trdimo: važno je ugotoviti smer, bistvena so osnovna hotenja in spoznanja.

Takšno izhodišče nas lahko vodi v preabstraktno teoretiziranje, v projeciranje modelov, želja, v idealiziranje stvarnosti in prakticistično dejavnost. Da bi se namreč cilju približali, je treba ukrepati, razumno odločati, posredovati, vplivati, spreminjati, vse z eno samo željo, da bi družbeni razvoj pospešili. Pri tem pa bolj izstopajo posamezniki, skupine, ožja vodstva kot pa članstvo in vsa družba.

V resnici pa se dogaja, da s tem, ko obstajajo možnost in poskusi, da posamezniki in skupine odločajo, ko so samo od njih odvisne temeljne odločitve, družbeni razvoj samo krnimo. V kolikor manjšem krogu so lahko sprejete važne, temeljne odločitve, toliko večja je nevarnost, da bodo slabe. S tem bomo samo krnili samoupravni, demokratični razvoj. Tega protislovja med željo in resničnostjo ne razreši sklicevanje na politično pripadnost niti politična, vodstvena praksa. Še več, predolga vodstvena praksa in možnost prevelikega odločanja nosita v sebi objektivne kali prakticizma, tudi birokratizma in tehnokratizma. Nevarnost je toliko večja, kolikor bolj so vodstva stalna, čim manjša je možnost selekcije. Izkrivljanja nastajajo, če o tem odločajo zgolj komisije, skupine ali celo posamezniki. Prav zato je treba Titove besede na že omenjenem plenumu: »Preizkušanje kadrov je potrebna stvar v revolucionarni organizaciji, kakršna je Zveza komunistov Jugoslavije«, razumeti tako, da je tudi v zvezi komunistov, v njenem najvišjem organu potrebno menjati del vodstva. Opravičevanje, češ, da smo tudi doslej menjali del članov centralnih komitejev, bi nas lahko zavedlo na misel, da ta problem ni pereč. Toda treba je vzeti v roke samo spiske izvoljenih članov v centralni komite, pa bomo hitro ugotovili, da je bila izmenjana predvsem tista skupina, ki je imela krajši »staž« v centralnem komiteju. Tako smo imeli doslej precej stalno vodstvo in del članov, ki je bil eno ali dve mandatni dobi v centralnem komiteju; v vodstvu pa so bili zamenjani le tisti posamezniki, ki so pokazali izredno skromno sposobnost za uresničevanje postavljenih nalog ali pa so bila njihova rav-

nanja v hudem nasprotju s temeljnimi načeli ali prakso v zvezi komunistov.

Vendar pa, kakor je važno opominjati tudi na ta problem, na potrebo zamenjave, kvalitetne selekcije tudi v najvišjih organih zveze komunistov, tako bi bilo zelo navično, če bi pričakovali zgolj z zamenjavo razrešitev slabosti, zaostajanje in prepočasno prilagajanje zveze komunistov, metod njenega dela samoupravnemu sistemu. To možnost, potrebo, moramo seveda zagotoviti. S tem pa seveda temeljni problemi ne bodo razrešeni, dana bo samo možnost za njihovo hitrejše odpravljanje.

Temeljni problem, pglavitna slabost zveze komunistov, je ta, da se prepočasi demokratizira, da prepočasi prehaja na nove naloge in oblike dela, ki jih terja naš samoupravni sistem. Razumljivo je, da vse te slabosti ne bodo odpravljene, ni jih mogoče odstranjevati samo z reorganizacijo, čeprav bo to lahko precej prispevalo k spremenjeni in povečani aktivnosti zveze komunistov. Pomembneje kot to bo, kako hitro in koliko se bodo vodstva in vsa zveza spremenjala iz organov, ki odločajo, ki vplivajo na temeljne odločitve, v organizacijo, ki bo kot celota uveljavljala svojo avantgardno vlogo na podlagi idej, argumentov, aktivnosti, sugestij, pritegovanja, ne pa prek oblasti ali želje, da bi posamezni organi ali vsa zveza komunistov postali oblast.

Tako se začeta bitka za demokratizacijo naše družbe, kjer smo dosegli pomembne uspehe, prenaša tudi v samo zvezo komunistov, v njene metode dela. Med prakso samoupravljanja, ki je posledica idejnih pogledov zveze komunistov na izgradnjo socialistične družbe, med demokratično širino samoupravljanja in prakso v vodstvenih organih zveze komunistov je nastajala prevelika razlika in so zato potrebni odločni ukrepi, da se to nelogično protislovje odpravi. Vsa spoznanja, dejavnost, kadrovske, organizacijske spremembe, ki bodo rabile temu cilju, bodo največ pripomogle k povečanju ugleda zveze komunistov, pritiskale bodo na idejna dozorevanja in seveda tudi na praktične rešitve.

Te naloge pa lahko najuspešneje razrešujemo po dveh poteh. Z idejnim prečiščevanjem osnovnih teoretičnih izhodišč, bogatenjem marksistične teorije prehodnega obdobja, s soočanjem, neprestanim preverjanjem naše prakse in teorije. Prav tako pa tudi z odločnim odpravljanjem vseh tistih slabosti dosedanje prakse, ki so postale že anahronizem, huda ovira uspešnega delovanja zveze komunistov.

Novih, niti ne dovolj uporabnih teoretičnih napotkov ni mogoče graditi predvsem na vestnem, tudi ne na najboljšem razumevanju klasikov marksizma, temveč je to samo potrebna osnova, izvor. Ta izhodišča je treba bogatiti, dopolnjevati s proučevanjem naše prakse, z analizo dejanskega stanja, ugotavljanjem slabosti, odklonov, zamišljenih in spet proučevanih rešitev. Zato bodo nova teoretična dognanja brez dvoma zahtevala še precej časa, da bodo boljša podlaga za delo. Toda že tudi brez tega imamo jugoslovanski komunisti dovolj solidno teoretično osnovo. izhodišče, ki nedvomno daje možnosti, da nekatere pereče probleme naše prakse že odpravljamo, ne da bi bilo treba pri tem čakati na nova teoretična dognanja. In če razpravljamo o zvezi komunistov, je prav, da poskušamo kritično oceniti dosedanje delo, da vsak po svojih močeh ugotovljamo, kaj je v naši praksi slabo, kaj bi bilo treba spremeniti, izboljšati. Tako bodo tudi ta razmišljanja poizkus, opozoriti še na nekatere slabosti, ki močno zavirajo demokratizacijo, odprtost dela v zvezi komunistov.

Prav gotovo so tudi način ocenjevanja dela političnih delavcev, javnost njihovega dela, odprtost in demokratičnost razprav eden od temeljnih problemov potrebne reorganizacije v delu zveze komunistov. Za oceno ali upravičevanje vodilnega mesta v zvezi komunistov ali naših političnih organizacijah ne more biti dovolj, če se posamezen član opredeljuje za samoupravljanje, ga v svojih razpravah omenja, kajti to je razumljivo. Če bi kdo javno in odkrito ravnal drugače, ne bi bilo treba toliko časa, da odkrijemo deformacije, nesprejemljive ideje in stališča posameznega voditelja. To pa zato, ker bi se delovni ljudje temu odločno uprli. Zato ni pglavitni problem ta, za kaj se kdo razglša. Bistveno je, ali kdo v vodstvu po subjektivnem prepričanju objektivno deluje za razvoj samoupravljanja. Važna so njegova konkretna stališča do posameznih problemov, tvornost njegovega dela. Kako pa vse to dejansko deluje na razvoj samoupravljanja v celoti in v njegovih obdobjih, tega pa ni sposoben zadovoljivo oceniti noben posameznik. Možnosti ocene lastne dejavnosti pri kreiranju demokratičnega, socialističnega razvoja, so posamezniku, pa tudi tistemu, ki se ima za zelo politično zrelega in predanega, objektivno omejene. Objektivnejšo kritiko njegovega dela lahko da le širši krog ljudi, ki pa morajo njegovo delo, dejavnost, stališča poznati in imeti seveda možnost, kar je za demokratične samoupravne odnose pogoj, da lahko o zaupanju, o kandidiranju, o izvo-

litvi zares odločajo. Kakor trdimo, da ni mogoče razvijati samoupravljanja brez širokega odločanja samoupravljalcev, tako tudi ni mogoče demokratizirati političnega dela, ni mogoče vplivati na dejavnost, če tudi pri odločanju, kdo, kaj, koliko časa, ne odloča širši krog ljudi. Treba pa je takoj pristaviti, da pri tem ne gre za same volitve, temveč tudi za njihov način, postavljanje kandidatov, vpliv na njihov izbor, možnost izbiranja. Dovolj imamo že izkušenj, da vemo, kakšen je rezultat volitev, če je sestavljena kandidatna lista, ki jo predlaga vodstvo, kadar ni večjega števila kandidatov, kot jih za forum predvidevamo. Predvsem pa je važno, ali gre pri tem za zavestno, pogumno rotacijo ne le dela vodstva, ne le širših organov, temveč tudi ožjih.

Seveda pa temeljni problem niso samo bolj demokratične volitve, odločnejša rotacija, temveč ima uveljavljanje teh načel lahko pomembno vlogo pri oblikovanju drugačnih, bolj k članstvu kot k vodstvu obrnjenih oblik dela. Če namreč višja vodstva postavljajo oziroma vplivajo na izvolitev nižjih vodstev, potem se lahko tudi nehote dogaja, da so vodstva obrnjena k vodstvu, namesto k članstvu. Kolikor več možnosti pri oblikovanju, pri uveljavljanju stališč imajo vodstva ali celo ožja vodstva, toliko manj jih ima članstvo ali širša vodstva. Če zdaj ugotavljamo, da so si izvršni komiteji vzeli preveč oblasti, je prav, če še ugotovimo, da so si jo lahko in da si bo tudi v prihodnje vsak forum lahko prilastil oblast, preobsežno odločanje samo na račun kakega drugega foruma ali članstva. Trojke, četvorke, petorke, ki jih zadnje čase tudi kritiziramo, ne bi pomenile nobene nevarnosti za samoupravljanje, za demokratično odločanje, če posamezniki ne bi imeli možnosti, da vplivajo ali celo sami odločajo. Take skupine bi postale brez možnosti odločanja samo posvetovalni organi, lahko tudi koristni usmerjevalci, če ne bi imele možnosti vplivanja in izsiljevanja odločitev.

Gledano iz tega zornega kota, pa se nam kažejo vse nevarnosti boja za oblast, za čimbolj samostojno odločanje ali odločanje v manjšem krogu. Vse take možnosti objektivno sprožajo različne deformacije. Če politični delavec ve, da njegovo delo ocenjujejo in o njegovi nadaljnji dejavnosti na istem ali podobnem mestu odločajo nad njim, vodstvo ali celo posameznik, potem je tudi njegova dejavnost, oblikovanje stališč obrnjeno navzgor, ne k članstvu. Prav gotovo, tudi če se komu to ne zdi nujno, so s takim načinom dani vsi pogoji, tak način tudi pospešuje posebne, demokratičnemu razvoju tuje oblike dela.

To sili posameznika in vodstva, da shematizirajo svoje delo, uspehe prikrajajo željam, včasih tudi potvarjajo resnico, ker ne govorijo ali se bojijo odkrito razpravljati o vseh problemih. Raje navajajo in prikazujejo stvari, ki govorijo o dobrem delu vodstva, organizacije, razumevanju »linije«, prikazujejo uspehe, ne pa tudi nerazrešenih problemov. Dnevni redi so temeljito »preučeni«. Pa ne s članstvom. V ožjem vodstvu ali pa z višjim vodstvom. Nekatera zasedanja so zelo skrbno pripravljena. Vnaprej so napisani sklepi, predvideni so razpravljavci, celo nekatere razprave so naprej prebrane in popravljene.

Vprašujemo se pa, koliko takšna navidezna enotnost gledišč, sinhronizacija mnenj, režiranje in pripravljanje dejansko koristi demokratičnemu razvoju? Kako takšna »tihožitja« prispevajo k boju mnenj, k jasnosti stališč, k odprtosti dela, k povečanemu interesu za družbeno in politično delovanje? Zelo slabo. Bilo bi veliko bolje, če ne bi vsega gradiva za plenum, kongres pripravljali »aparati«, ki delujejo v nekakšni tajnosti, ko včasih zaradi učinka zasedanja ne dajo na vpogled pravočasno niti tez niti poročila, ko je poročilo položeno na stole v dvorani, kjer poteka zasedanje, zgolj zato, da bi se tistemu, ki bere poročilo, vsaj na videz zdelo, da navzoči, ko še berejo, lažje sledijo. Brez tega zasedanja morda ne bi bila videti tako svečana, urejena; razprave bi se utegnile zdeti manj usklajene, če bi bile teze, poročila znana vnaprej, če bi se navzoči lahko na osnovi dovolj zgodaj znanih poročil ali gradiva temeljito pripravili na razpravo. Kajti če ravnamo drugače, potem se samo oddaljujemo od nujne zahteve našega razvoja, da naj bi politika čedalje bolj postajala znanost in čedalje manj improvizacija. Če ni ničesar ali zelo malo znanega vnaprej, se bodo v razpravi najbolje znašli tisti, ki o tematici največ vedo, ki imajo največ informacij, politične izobrazbe in zmožnosti, da v izredno kratkem času povedo tudi nekaj misli. Razumljivo je, da takšne razprave praviloma ne morejo biti na visoki ravni, da so bolj ali manj uspešna interpretacija pogledov, utrinkov, tudi improvizacij, retoričnih sposobnosti in rutine. Takšen način dela ne daje samo absolutno prednost političnim profesionalcem, govornikom na pamet, temveč postavlja v neenakopraven položaj ali veliko bolj, kot bi bilo treba, onesposablja vse tiste člane zasedanja, ki jim politika ni poklic. Mi pa zadnje čase pogosto ponavljamo, da je ravno to naš cilj. Pa res delujemo, da bi ta cilj čimprej dosegli?

Takšna praksa povzroča še nekaj, za izmenjavo mnenj in oblikovanje temeljnih stališč zelo slabih posledic. Veliko navzočih, ki razpravljajo, namesto da bi sledili osrednji misli, problemu, ga pomagali oblikovati v celovitejšo, jasnejšo podobo, povedo o njem nekaj, kar ima majhno, včasih pa nobene zveze s problemom. Govorijo pa veliko o težavah, problemih svojega delovnega področja. Tako se dogaja, da je na dnevnem redu problem X, v razpravi je slišati nekaj dopolnil, veliko pa o problemčkih Y, Z... Razpravljavci včasih povzamejo kakšno misel iz poročila, zvečine se z njo strinjajo, ne polemizirajo, ne dodajajo svojih pogledov k izpeljavam prejšnjih govornikov, ne pomagajo oblikovati širših spoznanj in jasnejših napotil za akcijo.

Toliko o praksi, o slabi praksi, ki je morda deloma tudi posledica dobrega namena. Samo, kot je videti, je zgolj dober namen ne upravičuje. Iz zapisanega bi lahko kdo povzel, da navzoči pač povedo, kar mislijo, in da je treba pač čakati na razvoj zavesti in sposobnosti razpravljanja o zamotanih in težkih problemih družbenega razvoja. V resnici pa ni tako. Ne samo večina navzočih, tudi večina državljanov, ki se vsaj malo zanimajo za naše družbene in politične procese, ima kar zadeva nekatere probleme, njihovo osvetlitev, razreševanje, še svoje kritične poglede. Še več kritičnih pogledov in mnenj imajo navzoči. Vendar te poglede izmenjujejo v vseh odmorih, po zasedanju. Vprašujemo se, zakaj tako? Najbrž zato, ker se bojijo, da bi pač povedali nekaj, kar ni uglaseno s stališčem ožjega vodstva, kar bi vneslo disonanco v razpravo in kar bi lahko imelo tudi politične posledice za posameznika.

Zaradi takšne prakse postaja vsako zasedanje nekaj izpit za vse tiste, ki se javno prijavijo k besedi. Če, recimo, centralni komite deluje samo na plenurnih — včasih so člani imenovani še v posamezne komisije z izredno praktično nalogo — potem je seveda za tistega, ki hoče politično še delovati, izredno važno, kako bo prestal ta svoj izpit na zasedanju. Za vsakogar, ki se pod takimi pogoji prijavi k razpravi, se pojavlja dilema: da ali odkrito pove, kar misli, in si s tem nakoplje celo očitke in zamero, ali pa da ugane, kje je tisti kritični rob, do katerega še sme, da bo kritično mnenje še na liniji. Čeprav na robu, vendar na njegovem notranjem delu, športno bi se temu reklo, še v igrišču. Vseeno pa je to še sprejemljivejše od nasprotnega, ko hoče posameznik na vsak način zadevati samo v postavljeno središče.

In da razvijemo misel naprej. Kaj takšna praksa povzroča? Povzroča taktiziranje; željo, uganiti, kaj je stališče, kje je njegova skrajnost; kako biti pogumen, a vendar ne izzvati tistega, ki bo imel sklepno besedo, da bi njegovo stališče označil kot skrajnostno. Predvsem pa človek ne sme vzbuditi vtisa, da ne razume problema, politike, da ni zrel, da je ekstremist, da bo morda povedal pogumno, resnično misel, ki še ni osvojena. Raje vse okroglo, kot karkoli oglati, le da ne bo preostro, preveč jasno. Ne sme si s preveč jasnim in odločnim stališčem zapreti vseh vrat; najbolje, če pusti nekatera ali kar vsa odprta, da se bo lahko skozi katerakoli umaknil, če bodo pritiskali nanj. Tako »manevriranje« pa pušča največji prostor tistemu, ki je čim manj jasen, meglen, splošen, nedoločen, tudi spekulativen. Tako mimo zavestne volje vplivamo tudi na oblikovanje, če rečem aktivistično, tudi na kadrovanje, usmerjanje političnih delavcev, ki naj bi zmerom vedeli, kaj je politično stališče, »linija«, ne pa, kje smo, predvsem pa — kaj je treba napraviti, da bomo hitreje napredovali.

Takšna praksa — hoteli ali ne, če se tega zavedamo ali ne — krepi vlogo vodstva, skupine, posameznika pri temeljnih odločitvah. Takšna praksa tudi omogoča obstoj slabokrvnih politikov, ki nimajo izrazitejših lastnih mnenj, ki se samo lovijo za »linijo«, ki vegetirajo in ponavljajo gesla. V takšnem vzdušju lahko leta in leta ostaja v vodstvu tudi neustvarjalen (ali premalo) ustvarjalen posameznik, saj mu ni treba oblikovati svojih stališč, nikoli ne nastopa niti na pomembnih zasedanjih niti v tisku, nikoli ne kaže nobenega lastnega stališča, vendar je kar naprej, iz leta v leto kako vodstvo, član kakega vodstvenega organa. Tak posameznik se samo prilagaja, je vseskozi v središču »problematike«; takšno delovanje mu omogoča, da ga nikoli nihče ne vprašuje po njegovih političnih konceptih, po njegovem izvirnem, samostojnem prispevku k oblikovanju in razvoju družbe. Tak posameznik, ki ponavlja in samo malenkostno »krasi« gesla ali celo to ne, tak posameznik je pri nas lahko dolga leta v vodstvu in, seveda, kar je značilno, vedno je na »liniji«. Lahko je to velika zmota, da mora vsakdo, ki je v vodstvu, kolikor bolj je to vodstvo pomembno, imeti tudi nekatera svoja stališča, da mora nenehno proučevati, dopolnjevati svoje poglede, da lahko kdo v vodstvu le z izvirnim, tvornim, samostojnim prispevanjem pomaga oblikovati stališča. Toda vseeno se nam zdi, da bi moralo biti tako. Preveliko pridruževanje, ugibanje, taktiziranje samo jemlje sok, življenjsko silo kakemu vod-

stvenemu političnemu telesu in seveda s tem tudi politični organizaciji.

Četrty plenum je pogumno, revolucionarno načel pereče probleme v delu zveze komunistov. Široko je odprl možnosti, da se tudi delo v organih in sami zvezi komunistov čedalje bolj demokratizira, da se namesto avtoritete posameznika ali foruma začne čedalje bolj spoštovati, upoštevati, iskati avtoriteta argumentov, stališč, ki najbolj ustrezajo družbenemu razvoju, kar pomeni manj improvizacij, večjo odgovornost, večji prodor znanosti v politiko, večjo vlogo članstva pri oblikovanju stališč in odločanju.

VINKO TRINKAUS

Ali ponovno načeti vprašanje »ciljev«?

V zgodovini delavskega gibanja je znana polemika Rose Luxemburg, Kautskega, Bebla, Plehanova in drugih socialnih demokratov ter komunistov s Bernsteinom o vprašanju ciljev. Inačico te polemike smo doživeli ob »zadevi Djilas« leta 1954 na III. plenumu CK ZKJ.

Obakrat je bilo ugotovljeno, »da ni ne novih dejstev ne novih dokazov« (Plehanov), da bi bilo vredno o tem vprašanju razmišljati.

Nekateri pojavi v javnosti (zlasti med mladimi komunisti, pa tudi nekomunisti) opominjajo zlasti po VIII. kongresu in IV. plenumu na potrebnost razprav o tem vprašanju, morda le z drugega zornega kota kot v primeru Bernstein in Djilas.

Pri tem bi bilo nemara treba izhajati predvsem s stališča dejstva, da so se sile socializma pri nas zakoreninile, da lahko proletariat uveljavlja svojo zgodovinsko vlogo čedalje bolj prek samouprave in s tem čedalje manj prek oblastnih elementov svoje partije.

Naštejmo nekatere ugotovitve, ob katerih opominjajo na neogibnost razprave o ciljih, ne da bi jih ocenjevali ali klasificirali:

- Zveza komunistov zaostaja za družbenim razvojem;
- pragmatizem prerašča teorijo; smo dežela z najpestrejšo socialistično prakso pa neadekvatno razvito teorijo;

očitna je čedalje manjša teoretična »rezerva« našega gibanja; od tod da izvira tudi vedno nižji idejni nivo večine komunistov;

— razkorak med proklamiranimi načeli (cilji) in prakso ustvarja predvsem nezaupanje v proklamirano;

— program ZK kot zbir ciljev (kolikor ga komunisti sploh poznajo) ocenjuje dokajšen del komunistov za pre-sežen oziroma neadekvaten, zlasti kar zadeva tista stališča, kjer gre za odnos do nekaterih kratkoročnih in srednje-ročnih ciljev;

— ZK je v notranjem nasprotju, ker da je kot »partija oblasti« z oblastnimi sredstvi injicirala svojo negacijo — samoupravo. S slednjo je zato — kadar nastopa kot partija oblasti — v nasprotju in jo zavira;

— po gospodarski reformi, ko je tudi razširjena reprodukcija v samoupravni pristojnosti delovnih organizacij, so postali še jasneje vidni in zlasti občutni posamezni primeri kompota »politične in ekonomske oligarhije« na raznih ravneh, ki čestokrat demagoško izrabljajo »cilje« (samoupravo, delitev po delu, komunizem itd.) kot fasado za svoje individualistične in klikarske interese, identificirajoč svoje »rešitve« s splošnimi načeli in cilji, kar nemalokrat povzroča nezaupanje ali podpira tezo o »krizi ciljev« pri nas. Politični dogmatik in gospodarski prakticist, v boju za vladajočo pozicijo, najdeta tu kmalu skupen jezik. V zameno za politično oblast in politični mir, pri kateri ga podpira »gospodarska oligarhija«,¹ nastopa tak »politik« le z abstraktnimi načeli in daljnimi cilji, ki »gospodarske oligarhije« v ničemer ne omejujejo. Fetiš objektivnih zakonitosti (zakon trga itd.) in pa fetiš vse odrešujoče moči subjektivne akcije v takih primerih često združeno nastopata v rokah teh klik zoper resnične ljudske interese;

— v praksi marsikdaj naletimo na realizacijo tako Bernsteinove teze kot na izkoriščanje eshatološko-marksiistične variante »končnega cilja«. Obe v bistvu krepita sile birokratizma. Prva prek malomeščansko-anarhističnih tendenc (zlasti blagovno tržnih), druga stalinsko dogmatskih (centralna distribucija, koncentracija moči, totalitarizem).

Še bi lahko naštevali primere, o katerih čedalje česče razpravljajo zlasti mladi ljudje, povezujoč jih z vprašanjem ciljev. Pretres vseh vrednot in njihovo vrednotenje glede na »njihov čas in prostor« je osnovna metoda vključevanja mladih in način soustvarjanja družbenih odnosov.

¹ Ta in drugi podobni izrazi so rabljeni v sociološkem pomenu.

V naši družbi, ki jo označuje družbeno in delavsko samoupravljanje na eni strani in relativno nizka stopnja proizvodjalnih sil na drugi strani, je še posebej potrebna organizirana politična akcija kot pobudnik in usmerjevalec družbenih dogajanj. To pa zahteva od komunistov, »da vršijo funkcijo teorije (filozofije) v delavskem gibanju« (Marx). Le tako, da združujejo teorijo in prakso, lahko ostanejo v središču proletarskega gibanja, so lahko njegovo idejno jedro, ne pa le klasična politična stranka, pri kateri se osvajanje oblasti lahko sprevrže iz sredstva za osvoboditev ljudi vseh oblik alienacije (ne samo ekonomske) v samozadosten cilj — oblast. Le v tako osmišljenem odnosu se lahko oblast spremeni iz cilja (revolucija) v sredstvo, ki ga nadaljnji razvoj (samouprava) presega in negira.

Zveza komunistov Jugoslavije se je zavedla te dileme in nevarnosti proletarskih partij, zato si je vseskozi prizadevala, da bi se diktatura proletariata ne spremenila v diktaturo partije; da bi partija ne predstavljala le ožje vodstvo, ob katerem stoji bolj ali manj inertna gmeta članstva, ki se v skladu z demokratičnim centralizmom ravna po navodilih od zgoraj in vpliva in vodi »še bolj neosveščene« delovne množice. Vsa usmeritev KPJ in ZKJ je bila protidogmatična, čeprav so bili posamezni komunisti dogmatiki (glej: referat Edvarda Kardelja v zadevi Djilas na III. plenumu CK ZKJ 1954).

Čimbolj razširiti idejno jedro, mobilizirati proletariat na ravni, na kateri se bo zavedal svojega zgodovinskega poslanstva, z razvijanjem razredne zavesti in z dvigom znanja omogočiti slehernemu delovnemu človeku maksimalno participacijo pri urejanju družbenih zadev — so bile in ostanejo osnovne politične naloge komunistov do proletariata.

Koliko smo komunisti v tem uspeli v ZK in družbenem samoupravljanju? Na katera protislovja, težave in nasprotovanja smo naleteli? Koliko smo sami bili cokla razvoju, ker nismo pravočasno spoznali »pogojev, tokov in obćih rezultatov proletarskega gibanja«, ker smo samozadovoljno pristajali na obstoječe, dokler nas ni to v svojem objektivnem stihijnem gibanju preraslo? Kako staro kot težko premagljiva tradicija vleče nazaj, in končno, koliko smo kot subjektivna sila prednjačili, koliko pa smo le bolj ali manj spretno krmarili po stihiji družbenega razvoja?

Iz zgodovinskih in družbenih razlogov je organizirani nosilec politične akcije sedaj in tu zveza komunistov. Ta položaj, ki ni enkrat in stalen, je treba v procesu druž-

benega razvoja vedno znova dosegati. Imeti mora svojo utemeljenost v obstoječih družbenih odnosih. To pa pomeni tudi potrebo, da se z vidika vsakokratne družbene »prelomnice« jasno tematizirajo zlasti kratkoročni in srednjeročni cilji — kot podlaga in smer politične akcije.

Zavračamo Bernsteinovo tezo »Cilj ni nič — gibanje je vse«, kateri se je v svojih razpravah približal Djilas (komunizem ni cilj — komunizem je nujnost). Prav tako pa ne moremo sprejeti tiste politične prakse, ki »končni cilj«, mistificiran in transcendenten, izrablja za svoje politične načrte, enači »svoje rešitve« s »končnim ciljem« in se tako postavlja za arbitra nad družbenim delovanjem komunistov in ljudi nasploh. »Komunizem za nas ni stanje, ki mora biti vzpostavljeno, ideal, po katerem se mora ravnati stvarnost. Mi imenujemo komunizem dejansko gibanje, ki ukinja današnje stanje« (Marks-Engels: Nemška ideologija).

Totalitarizem in identifikacija delnih ciljev s končnim ciljem s strani posameznikov povzroča ob neuresničitvi bližnjih ciljev nezaupanje v »končni cilj«! V tem smislu lahko govorimo o krizi ciljev. Ta kriza izvira torej na eni strani iz iracionalnosti ciljev kakor tudi — v posameznih primerih — iz nedemokratskega postavljanja ciljev. Najpogostejše pa nastopa zaradi nerealizacije ali zlorabe splošno sprejetih ciljev.

Tematizirati demokratično, javno kratkoročne cilje na podlagi znanstvene, ne subjektivne oz. aktivistične ocene stvarnosti, ostaja najresnejša naloga komunistov za naslednje obdobje.

Za človeka, ki mu, v interesu njegovega osvobajanja, družbeni cilji ne smejo biti odtujeni v nedosegljivost, obstoji samo dialektična soodvisnost cilja in sredstev, obstoji samo revolucionaren proces, katerega vsak trenutek je enako neogiben, enako pomemben, torej — med njimi — toliko kolikor tudi utopičen »končni« trenutek (Merlo-Ponty).

Vzpostavitev takega stanja pa terja od ZK permanentno konfrontacijo sprejetih stališč s politično prakso (realizacijo) v družbi in temu ustrezno valorizacijo lastne družbene vloge. Le tako se lahko zagotovi, da bodo komunisti in zveza komunistov na čelu družbenega dogajanja. Očitno je: biti na čelu, pomeni, biti na čelu v procesu, v gibanju, ne pa z enkratnim dejanjem.

To pa pomeni tudi za komuniste trajno iskanje takih sredstev delovanja, ki so enako moralni kot cilj sam. In to — ob čedalje večjem naraščanju drobnolastniških ten-

denc, ki permanentno težijo v kapitalistično preraščanje; ob nizki idejni zavesti; fetišiziranju in idolatrijskem odnosu do potrošniških dobrin in potrošniškega sveta; ob oblastniški, idejno premalo učinkoviti ZK; ob permanentno prisotnih silah birokratizma, pripravljenih ustvarjati red s »trdo roko« po svoji podobi; ob čedalje češčih primerih bega posameznikov v ozko proizvodno delo, stran od družbenega dela in odgovornosti; skratka, ob dilemah proletariata oziroma delovnih ljudi: samoupravni odnosi, osvoboditev človeka na eni strani — birokratska diktatura ali pa buržoaziranje² zavesti na drugi strani (ko nasprotnik ni več zunaj proletariata, temveč je v samem delavskem razredu, v njegovem neznanju, počasnosti... gre za čas, ko se bo dialektika razredne borbe obrnila navznoter in ko se bo moral vsak človek v svoji zavesti zavestno boriti z buržujem v zasedi — A. Gramsci —; dopolnimo — boriti se bo moral tudi z birokratom v sebi...). Ob teh dilemah postaja vprašanje moralnosti sredstev za doseg socialističnih smotrov odprto in resno vprašanje. Nesmiselno bi se mu bilo izogibati in ga drugače poimenovati. Moč komunistov in marksistične teorije je v tem, da se stvari vidijo in imenujejo, kakršne v resnici so — samo to daje gibanju smisel in akciji moč. Zato bi morali morebitne kompromise imenovati kompromise (pr. Lenin — NEP) in iti v akcijo z jasno zavestjo o tem. Za oceno preteklosti sta še vse preveč značilna determinizem (vse — tudi napake — se smatrajo za zgodovinsko nujnost), za akcijo bodočnosti pa voluntarizem.

Ob vsem tem je za nas očitno odločilnega pomena resnična analiza stvarnosti, kreiranja znanstveno utemeljenih in družbeno sprejemljivih kratkoročnih ciljev, v sodelovanju najširšega kroga ljudi. Le tako bodo lahko nosilci in izvajalci projektov znani in odgovorni — odgovorni sedaj in tu in ne le zgodovini in poznejšim rodovom.

KREŠO PETROVIČ

² Izraz, ki ga je med prvimi uporabil J. V. Stalin.

Najlaže je plavati s tokom

Čeprav je res, da naše življenje ne teče od plenuma do plenuma — kot je to zapisal novinar o razpravi na nekem partijskem sestanku — pa vendarle drži, da ob večjih političnih in družbenih dogodkih marsikdo prelista svojo miselno, če že ne popisano beležnico. Tokrat gre za to, da obrnemo nekaj listov z zapiski o vlogi in mestu sredstev množičnega obveščanja v naši družbi in v naših razmerah.

Prav na robu zapiskov je nekam sramežljiva opazka: samoupravni sistem in napor v poglobljanju demokratičnih in socialističnih družbenih odnosov, to bo prav gotovo lepo zapisano v zgodovini revolucionarnih gibanj. Marsikaj, kar smo v svojih hotenjih pozabili, zamudili ali pa nismo bili sposobni vsaj približati temelju naše družbe, pa bo prav v tem kritičnem pogledu nazaj samo mimogrede omenjeno ali pa celo zapisano — tu je bila cokla. In zatem slede vprašanja: Ali sredstva množičnega obveščanja sledijo vsem družbenim procesom, ali so na repu ali v sredini burnega toka, ali morda včasih lagodno plavajo s tokom ali pa, narobe, plavajo vsaj kdaj pa kdaj tudi proti toku — vsaj kadar gre za bistvena vprašanja?

Odgovoriti na tako preprosto, morda celo preveč preprosto vprašanje z da ali ne, tako kot v anketnih vprašalnih polah, je prav gotovo pretirano poenostavljanje.

Mestu in vlogi sredstev množičnega obveščanja smo v zadnjih letih posvečali primerno pozornost. Vsaj načelno. Kako prilagoditi mesto in vlogo sredstev množičnega obveščanja razvoju našega demokratičnega in samoupravnega sistema; kako pospešiti napor za realno prikazovanje najnaprednejših dosežkov v družbeni stvarnosti, opozarjati na težave in potrebo po razreševanju problemov; uporabiti naravnost izredno moč »sedme sile« pri odpravljanju zaostajanja, krepitvi demokratične samoupravne miselnosti, jo postaviti v službo ustvarjalnega boja mnenj, zatem pa: kako odpraviti državno birokratsko miselnost, enačaj med zapisnikom in sredstvu množičnega obveščanja, odpravljati hudo

siv vtis, da naše življenje in snovanje potekata le na sestankih, sejah, plenumi; znova in znova iskati odgovor na vprašanje o pojmi, kot so objektivno poročanje, javno mnenje, senzacionalizem, komercializem in morda še sto raznih izmov.

Vsa ta in mnoga druga vprašanja smo si zastavljali in si jih še vedno znova zastavljamo; nedvomno so marsikje tudi z odgovori vred postala učinkovita, toda še vedno je preveč iskanja v smeri znanih kalupov, brskanja po še svežih lastnih izkušnjah ali pa mehaničnega prenašanja klasičnih, za našo rabo ne v celoti uporabnih pravil in zakonov »sedme sile«.

Prav gotovo ni mogoče pričakovati, da bi vsa ta in številna druga vprašanja razrešili zgolj delavci pri sredstvih množičnega obveščanja. Ne morda zato, ker bi bilo mogoče mirno sprejeti tezo, da je raven sredstev množičnega obveščanja le odsev ravni družbe kot celote. Prav tako ne gre za zmanjševanje neposredne odgovornosti delavcev v tej dejavnosti, za obrambo napačnih konceptov, površnih reagiranja ali rutinskega obrtništva. Pač pa moramo ob kritičnem gledanju na ta sredstva ravno tako odprtih oči pogledati tudi na dejavnike, ki živijo v ostankih dokaj otipljivega administrativnega in birokratskega sistema in navad, v nekaterih odtenkih družbenih odnosov in ne nazadnje v marsikdaj zaostalem pojmovanju o vsebini in metodah političnega in družbenega dela.

Morda je zdaj primeren čisto nov zapissek: Tudi s stališča poklicnega delavca pri sredstvih množičnega obveščanja se ob razpravah po zadnjem plenumu zastavlja marsikatero vprašanje. Pojav npr., ki ga označujemo s forumsko miselnostjo in forumskim delom, prav gotovo ni prispeval, da bi sredstvo množičnega obveščanja postala učinkovitejša in bolj ustvarjalna sila. Toliko bolj, ker je že samo bistvo tega, kar označujemo s forumsko miselnostjo in načinom dela, precej sprto s sistemom samoupravljanja in z drugimi sprejetimi normami. Do nedavna še zelo spoštovana oblika raznih kongresov z veliko ploskanja in na videz popolnega strinjanja se je že ob prvih resnejših poskusih, da bi spodbudili menjavo in boj mnenj tudi ob takih priložnostih, pokazala kot hudo siromašna in nezanimiva za bralca ali poslušalca — samoupravljavca. Bralec ali poslušalec ni računski stroj, ki na povelje preračuna vse dobljene podatke v zaželeni računski operaciji, marveč je vedno živ človek, ki po svoji želji bere, posluša ali pa tudi ne. Temeljito preizkušena in čisto »nenevarna« metoda samogovorov

mora nujno vsakega mislečega delavca pri sredstvih množičnega obveščanja spraviti v hude težave, če čuti vsaj malo odgovornosti do bralca in ne samo do urednika. In prav ta delavec si je marsikdaj privzgojil nekakšnega avtocenzorja, ki je prišel po nekakšni inerciji v delovni proces tudi takrat, kadar je spremljal žive, polemične razprave in bi jih moral posredovati bralcem. Takrat je na mah postal pretirano sramežljiv, tudi stvarna polemika je postala pod njegovim peresom nežno božanje, če že ne zaradi tega, da se ohrani avtoriteta, pa vsaj zaradi nekakšne obzirnosti.

Ustno izročilo in četrtkovi pogovori na TV — seveda spet iz zapiskov. Najbrž bi bilo težko trditi, da smo se metode »ustnega izročila« v našem političnem in tudi partijskem delu otresli. In prav z zasidranim ostankom miselnosti ustnega izročila se novinar pri svojem delu iz dneva v dan srečuje. Praksa političnega dela, ki terja od političnega ali družbenega delavca javno razlago in boj za stališča, brez strahu, da se bo treba marsikdaj pred boljšim stališčem tudi umakniti, je pri nas še vedno v dojenčkovih plenica. Nobena skrivnost ni npr., koliko znoja je bilo potrebno in kaka močna »hrbtenica«, da so uvedli četrtkove pogovore na beograjski TV, pa čeprav tudi tem pogovorom še ni mogoče dati ocene odlično. Za vsak prispevek, ki je vsaj podoben javnemu političnemu razpravljanju prek sredstev množičnega obveščanja, se mora novinar boriti, premagati marsikatero težavo, prepričevati in prositi. Res je, da tudi to sodi v njegov poklic, da je tudi to del njegove družbene funkcije, toda geslo: »Bodite sitni, ne pustite se odgnati«, najbrž ni samo prijateljski nasvet, marveč vsaj deloma tudi lagodno umivanje rok. Prav gotovo je lažje razpravljati za okroglo mizo kot pa pred najširšo javnostjo in z njo. In vendar prav vsi priznavamo, da bralcu ali poslušalcu, ki je hkrati tudi samoupravljavec, ni mogoče posredovati zgolj izdelanih stališč, še manj »nespornih lekcij«. Prisluhnil bo predvsem takrat, ko bo lahko sam neposredno sodeloval pri oblikovanju stališč in sklepov, pa čeprav včasih samo v svojem intimnem svetu.

Formulacija: »Množična komunikacijska sredstva posredujejo, obveščajo«, ki pretirano ostro in enostransko poudarja nalogo sredstev množičnega obveščanja v praksi, nas kaj kmalu prepriča, da ne gre zgolj za naključje. Če se ta zapisek prevede v vsakdanjo prakso, potem ga najbrž ni mogoče označiti z besedo »ekscese«, z zaostajanjem pa prav gotovo. Še danes delujejo na primer naša sredstva množičnega obveščanja z gradivom sicer nedržavne agen-

cije, ki kljub vsem izboljšavam in kljub vsem preklicem opravlja nalogo nekakšnega zveznega, a zelo počasnega selektivnega foruma; ta si pridržuje pravico v imenu idejnosti, družbene stvarnosti itd. odločati, katere novice bo dala našim časnikom in RTV v uporabo in kako in katerih ne. Zato so množična komunikacijska sredstva vselej obveščena o dogodkih pozneje kot v večini drugih držav, zato se nam ne zgodi prerediti, da celo za novico, da je predsednik republike odpotoval na obisk v tujino, zvemo nekaj ur zatem, ko so to objavile tuje agencije. Prav zaradi takega zaostajanja in marsikdaj pomanjkljive obveščenosti ali pa intervencij uradne diplomacije (morda je tudi ta včasih pomanjkljivo seznanjena) smo prisiljeni k raznim akrobacijam v odnosu do bralca ali poslušalca. Tisto, o čemer smo še včeraj trdili, da je belo, postane čez noč črno. Primerov je dovolj — če posežemo samo po zadnjih, sta na primer to Alžir in Gana. Zaupanja v sredstva množičnega obveščanja pa med bralci in poslušalci ne gre zapravljati. Prav nobene potrebe nimamo, da bi gojili tiste vrste »sedmo silo«, ki je sicer brana in poslušana, tudi z večnim priokusom polovične resnice ali enostranske informacije ali vsaj racarstva.

V zapiskih se vsa leta nazaj ponavlja refren — javno mnenje. Na javno mnenje se neredko sklicujejo tudi delavci pri sredstvih množičnega obveščanja, posebno še, kadar pri njihovem delu kdo začuti pomanjkanje koncepta ali kadar je plavanje proti toku težavno. Včasih rabi pojem »javno mnenje« tudi za opravičilo najvulgarnejših, pocestnih zgodbic. In vendarle se bomo morali sprijazniti, da pojem javnega mnenja ni izmišljena kategorija, da je javno mnenje objektivnen dejavnik. Res je, da vsake govornice ni mogoče spraviti v okvir »javnega mnenja«, res pa je najbrž tudi, da javno mnenje le v izjemnih primerih predstavlja enakomislečo kompaktno celoto, v normalnih razmerah pa — vsaj kolikor je možno ugotoviti — dokaj heterogen spekter različnih mnenj. Najbrž bi bilo koristno, če bi o tem povedali ali zapisali kaj več tisti, ki so fenomen javnega mnenja proučevali. Nobenega dvoma namreč ni, da sredstva množičnega obveščanja ne morejo uspešneje delovati, če javnega mnenja kot objektivne kategorije ne poznajo dovolj, in zato — namesto v cilj — namerijo svoje puščice marsikdaj v prazno. Danes skuša vsaka politična sila na svetu ujeti utrip javnega mnenja in je njen uspeh ali neuspeh marsikdaj od tega odvisen. V našem socialističnem samoupravnem demokratičnem sistemu pa je poznavanje javnega mnenja — mnenja samoupravljalca, toliko bolj potrebno

za uspešnejši in hitrejši napredek, še posebej pa zato, da se uveljavi najnaprednejši del javnega mnenja. Prav zaradi tega najbrž ni odveč, če ostro obsodimo demagoško sklicevanje na javno mnenje in vse poskuse, ko bi hotel kdo v imenu ali na račun javnega mnenja zagovarjati sentimentalno popustljivost, politično pubertetniško občutljivost, narediti iz javnega mnenja strah in z njim opravičiti birokratsko samovoljo, itd. Nedvomno je tudi zadnji plenum CK ZKJ s svojim izrazitim poudarkom na mobiliziranju javnega mnenja in ne samo organizacij ZK, lep primer, kako močan dejavnik je lahko prav javno mnenje.

MILAN MERČUN

Troje izkušenj

V erjetno se za nekatere, lahko bi rekli preživele oblike političnega dela v vsakdanji praksi nihče več ne navdušuje. Dejstvo pa je, da še živijo. Čeprav smo jih teoretično do določene meje že pokopali, se nam znova in znova pojavljajo v nesprejemljivi obliki. Šesti kongres SZDL Slovenije, ki je temeljito pretresal dejavnost socialistične zveze, je kritično spregovoril tudi o nekaterih vidikih političnega dela, ki niso več uglašeni s časom. Žal dobri predlogi, želje in izkušnje s tega področja vse prepočasi prodirajo v življenje.

Ni namen tega sestavka, da bi kritično presojo nekaterih vidikov družbenopolitičnega dela posploševal na vsako okolje. Narobe, v mislih imam samo novomeško občino, kjer nam daljše opazovanje daje dovolj motivov za razmišljanje. Namen, ki ga želim doseči, je ta, da o teh vprašanjih sprožim razpravo in skušam nekako uzakoniti najboljše prijeme iz prakse družbenopolitičnih organizacij, zlasti še socialistične zveze. Le-ta mora v svojih prihodnjih dokumentih, kot so statut in pravilniki občinskih organizacij SZDL, dobiti dejansko adekvaten odmev svoje vloge in ob tem tudi dobre in sprejemljive organizacijske prijeme in napotke.

Poznan nam je del ozemlja v občini, kjer sta povojna industrializacija nasploh in odliv mlade delovne sile v me-

sta povzročila precejšnje obubožanje. Na tem ozemlju, ki ima nekaj več kot tisoč prebivalcev, opazamo stalno stagnacijo, tako da bodo ostali tam le starejši ljudje, ki jih bo na zemlji zadržala samo ljubezen do zemlje in domačije. Tako je že sedaj. Mladi so odšli v dolino, ostali so le starejši ljudje in otroci. Iz tega lahko sklepamo, da življenje v tem delu Suhe krajine ni takšno, kot bi lahko bilo, če se prebivalstvo ne bi tako naglo odseljevalo. Skratka, pravega življenja ni več. Ostala je peščica starejših ljudi, ki skušajo s svojo delavnostjo in prizadevanjem ohraniti čimveč življenja in pridobitev današnjega časa zase in za ljudi, ki so tam še ostali.

Ne bom pisal o tem, da bo urbanizacija naselij, industrializacija itd. ta proces pospeševala tudi v prihodnje. pisal bom o problemu, ki je za takšne razmere edinstven; o tistih občanih, ki so aktivni prav na vseh področjih družbene dejavnosti, ne pa toliko o onih občanih, ki več ali manj sodelujejo, niso pa toliko delovni kot prvi. V čem je potem bistvo problema? Problem je ta, da teh nekaj organizacijsko zmožnih in delovnih občanov vodi vso dejavnost in da so vključeni v vsako akcijo. Dejansko imam v mislih nekaj ljudi, ki so aktivni v organizacijah, kot so zveza komunistov, socialistična zveza delovnega ljudstva, zveza borcev, društvo prijateljev mladine, rdeči križ, krajevna skupnost, gasilsko društvo itd. Imamo torej precejšnje število organizacij, vse te organizacije pa dejansko vodijo in usmerjajo vedno eni in isti ljudje.

Vsiljuje se zato misel: naj ustanovimo še toliko novih organizacij ali društev, dejavnost bo vedno enaka sedanj; z ustanovitvijo nove organizacije ne pritegnemo novih ljudi (ker jih ni), marveč se vedno vrtimo v istem začaranem krogu. Lahko bi celo trdili: kolikor bi bili ti vodilni ljudje aktivni še v novi organizaciji, bi bil končni rezultat dejansko enak sedanjemu.

Tako stanje lahko ustvari povsem popačeno podobo dejavnosti, saj vse organizacije konec leta tako ali drugače štejejo in računajo z eno in isto dejavnostjo, čeprav dobro vedo, da so zabeležili enkratno dejavnost. Takšni podatki so očitno netočni in ne nudijo dejanske slike razgibanosti določenega terena in dejavnosti občanov.

* * *

Sredstva obveščanja so si tudi na podeželju priborila ugoden položaj, zlasti radio in lokalni tisk. O tem, kakšna je sedaj dejanska vloga sredstev obveščanja nasploh, ne bi

razpravljaj, kolikor to ne zadeva obravnavano področje. Mnenja sem, da je razširjenost zadovoljiva, je pa slabo izrabljena zlasti, kar zadeva tisk, radio in televizijo kot sodobno, hitro in poceni sredstvo obveščanja.

Povojna praksa sestankarstva se je preživela; čas je postal pomemben in dragocen faktor človeškega življenja, zato občani izredno dobro pretehtajo, preden se udeležijo določenega sestanka te ali one družbenopolitične organizacije. Udeležijo se ga večinoma le tedaj, ko je gotovo, da bodo na njem obravnavali zanje pomembne probleme oz. tiste, ki zadevajo živo v problematiko njihove ožje okolice. Težko se bodo odločili za obisk sestanka, tribune, shoda, za katerega vedo že vnaprej, da je slabo pripravljen in odmaknjen od življenjsko perečih vprašanj.

Često slišim mnenje, da so se ljudje precej razvadili. Verjetno je v tem mnenju nekaj resnice, prav gotovo pa je res, da je potrebno stike z občani tako organizacijsko kot tehnično temeljito pripraviti, ker je dobra priprava podlaga za kasnejši uspeh.

V praksi tudi na tem področju nekoliko »capljamo« za časom, kar nazorno pokaže naslednji primer. V novomeški občini, ki šteje nekaj več kot 46.000 občanov, je izredno razširjen lokalni list SZDL Dolenjski list, in to s približno 7300 izvodi. Račun pove, da pride na vsakih 6,3 občana en izvod lista. Če število razpečanih izvodov pomnožimo s 4 (statistično je ugotovljeno, da preberejo en izvod povprečno štirje občani), pridemo do ugotovitve, da bere list več kot 29.000 občanov. To pa je v primerjavi z 31.000 volivci oziroma polnoletnimi občani podatek, ki mnogo pove. Upravičeno se sprašujemo, kaj se da doseči s tem izredno razširjenim in pomembnim informativnim sredstvom in koliko ga dejansko s pridom uporabljamo v te namene. Ni dvoma, da se da z enostavnim in neprisiljenim načinom kvalitetno in hitro seznaniti občane o določenem problemu in jih tako brez večjega truda vključiti v kako dogajanje.

Če primerjamo metodo časopisnega informiranja občanov ter sistem sklicevanja številnih sestankov, moramo ugotoviti, da terja drugi način obveščanja neprimerno več truda in časa. Občinski odbori SZDL in uredništvo tednika se čedalje pogosteje poslužujejo informiranja občanov prek časopisa. Občani so po poprej posredovanem kvalitetnem materialu, ki je nakazal določeno problematiko v več variantah, dali naslednjo pripombo: Zakaj nam te zadeve ponovno razlagate, saj smo o tem že podrobno brali v lokalnem

listu. Pogovorimo se raje o tem, kateri predlog je dejansko najboljši. Kolikor bi še bolj izrabili lokalni tisk in lokalne radijske postaje, bi marsikak žolčen in dolgovezen sestanek postal nepotreben. Z uvajanjem sodobnejših oblik informiranja bi dosegli, da bi na sestanek prihajali ljudje, ki se ne strinjajo z nobeno od predlaganih variant oz. tisti, ki bodo z glasovanjem skušali uveljaviti zanje najbolj sprejemljiv predlog. Tisti občani, ki jim je pa vseeno, ali bo uspela prva ali druga varianta, verjetno ne bodo prišli na zборе volilcev, to se pravi, da se z dostavljenim materialom dejansko že strinjajo. S tem bi odpadlo upravičeno tarnanje in obupavanje nad slabo udeležbo npr. na zborih volicev; prišli bi dejansko tisti, ki jih določen problem zanima, oz. tisti, ki želijo prispevati svoj delež in se potegujejo za svoje oz. družbene interese. Tudi če ne upoštevamo učinkovitosti te sodobnejše metode informiranja in vključevanja občanov v javno življenje, ampak mislimo le na sodobnejše in sprejemljivejše prijeme, je potrebno upoštevati znaten prihranek sredstev.

* * *

Povojno obdobje številnih malih občin je minilo. Marsikatero manjše občinsko središče je z leti sicer izgubilo funkcijo upravnega središča, obdržalo pa je morda še krajevni urad, osemletno šolo ali pošto. Tam, kjer so ti kraji ostali sedež omenjenih ustanov, trenutno ni večjih problemov. Občani nimajo občutka, da se jim, kot pravijo, »streže po njihovih pridobitvah«. V večini primerov se le zavedajo, da bo čas storil svoje, da se nadaljnji integraciji in razvoju ne bo dalo več dolgo upirati ter da se bodo morali slej ko prej posloviti od osemletne šole, krajevnega urada in pošte. No, in prav na to bi rad še posebej opomnil.

Na Dolenjskem ob Krki stoji vasica Bela cerkev, ki se že stoletja ponaša s pošto, ki jo je obdržala kljub vsem viharjem časa. Ostala je prav do današnjega dne. Obstoječa pošta je ogrozila izvajanje novih gospodarskih ukrepov, ki silijo določene delovne organizacije k iskanju notranjih rezerv. Tako samoupravni organ pošte sklene, da ukine premalo donosne pošte in predlaga ustrezno rešitev, to je premestitev. Brez odločanja občanov seveda ne gre. Zato prosijo občinski odbor SZDL, da prek svoje krajeвне organizacije vpliva na občane, da bi razumeli težave te delovne organizacije. Prvi sestanek, na katerega pride veliko občanov, ne rodi prav nobenega uspeha. Zato iščejo novo rešitev: sporazum skušajo doseči na sestanku ožjega krajevnega političnega aktiva. Toda občani ne odstopijo od svojih

prvotnih zahtev in končno morata delovna organizacija in njen samoupravni organ predlagati novo, ustrežnejšo rešitev. Predlagata, da v Beli cerkvi pomožna pošta ostane. S tem je problem urejen.

Sedaj pa pogledjmo problem še z vidika, ki ga v tem primeru zastopa občinska organizacija SZDL. Ta mora upoštevati stališča obeh prizadetih strani, ker ima vsaka stran svoj »prav«; gre za občutljivo področje razreševanja navzkrižnih interesov proizvajalcev-samoupravljalcev ter interesov potrošnikov njihovih uslug. Zagovarjanje zahtev prebivalcev bi lahko naletelo na očitke, da se občinska organizacija vmešava v odločitve samoupravnega organizma. Če pa bi podprla podjetje, bi verjetno doživela grožnjo, da bodo občani bojkotirali politično delo, ker jih vodstvo »zapušča«. V praksi tak primer ni osamljen in jih bo poslej najbrž še več. Menim, da občinska organizacija SZDL, če se nanjo sklicujejo kot na razsodnika, lahko deluje samo kot organizator in usmerjevalec demokratične razprave; da zagovarja družbena stališča, čeprav v mnogih primerih ni lahko najti pravo mero oz. zdravila za vse probleme. Samo tako, da zamenja odločanje v ozkem krogu z javno razpravo ter pretresom vseh argumentov, si politična organizacija lahko pridobi ugled in podporo množic.

Ti trije praktični primeri političnega dela kažejo, kako nujno je uvajati nove in sodobnejše prijeme dela, koliko več gibkosti, samostojne presoje in posluha za spremembe zahtevajo kvalitetni premiki v samoupravni družbi.

SLAVKO DOKL

Za širšo demokracijo

I

O stalinizmu zgodovina verjetno še nekaj časa ne bo dala celovite, umirjene ocene, ker je pač za vsak tak zgodovinski pojav potreben časovni odmik, da stvari ocenimo brez strasti. Že dalj časa pa spoznavamo, da je bržčas vse premalo valiti vso krivdo na Stalina, da je milijonom skozi več kot tri desetletja vladal sistem, ki ni le deformiral koncept socializma, temveč se je razvil tja do pravega nasprotja njegovim temeljnim idejnim izhodiščem. Sedaj se ideologija tega sistema razvija dalje v veliki Kitajski, ki povzroča močan razcep v vsem svetovnem delavskem gibanju; z metodami, ki jih je to obdobje vkoreninilo, pa se bolj ali manj odločno spoprijemajo skoraj vse socialistične dežele in večina komunističnih partij.

V Jugoslaviji smo bili nekako prepričani, da smo z res odločilnim in junaškim letom 1948 ter nato z odločitvijo o delavskem upravljanju leta 1950 opravili z vsem tistim, kar je nedemokratičnega in, če hočete, nesocialističnega nosil tedanji sovjetski sistem, pravim sovjetski, ker o stalinizmu v sedanjem pomenu tedaj še nismo govorili. Nedvomno je res, da smo s temi prelomnicami postali tedaj izvirna in najbolj zanimiva socialistična država, čeprav to morda malo preveč radi ugotavljamo in smo bili v to nekaj časa morda tudi malo preveč zaverovani. Kajti če smo rekli Stalinu »ne« že leta 1948, pa še nismo bili usposobljeni odstranjevati stalinizem povsod in začeti proces tako radikalno, kot se je to vsaj videlo zaradi bolj zaostrenih in ponekod nevzdržnih akumuliranih protislovij v nekaterih drugih evropskih socialističnih deželah celo desetletje in več kasneje.

Če smo se leta 1948 odločno uprli osnovnim stalinističnim načelom in njihovim ideološkim utemeljitvam in pogumno stopili na svojo lastno pot, lahko sedaj rečemo, da pomeni šele poletje 1966 proces odstranjevanja vsega, kar še spominja na stalinizem v metodah politične prakse, v načinu političnega vodenja. Ker prihaja ta spopad celih

osemnajst let kasneje, zahteva sam po sebi od nas toliko več odločnosti in čim manj poenostavljanja, češ, to je črno, to pa belo. Kajti samo dejstvo, da so se vse do sedaj ohranile in gospodovale — tu bolj, tam manj — nekatere stalinistične metode, pomeni, da v vsej naši praksi nekaj ni bilo v redu, če so se te in take nedemokratičnosti lahko tako dolgo obdržale in bile del našega življenja.

Ako še za trenutek ostanemo v teh splošnih okvirih, ki nas določajo ne kot del bloka, temveč kot del socialističnega sveta, se ne moremo izogniti tudi presoji naših odnosov s Sovjetsko zvezo po letu 1956, to je po prvem obisku Hruščova. Zdi se mi, kot da v teh odnosih ostaja vedno nekaj nedorečenega. Jasno je, da je njihova konstanta skupen boj za mir in socializem. Mislim pa, da ne ugotovimo nič posebnega, če rečemo, da je na klimo teh odnosov, razen vseh številnih faktorjev, ki so delovali v vsem komunističnem gibanju, nedvomno vplivala tudi politična konstelacija sil v obeh deželah. Po eni strani je šlo za to, koliko je stekel naprej proces destalinizacije in demokratizacije v SZ — tedaj so boljše odnose s Sovjetsko zvezo pozdravljali pri nas predvsem nosilci samoupravljaljske in demokratične politike. Po drugi plati pa je bilo možno povezovanje tudi po liniji konservativnih elementov v obeh vodstvih. Kali tega so morda opazne že iz časa skupnega obiska tovariša Kardelja in Rankovića v Sovjetski zvezi. Ne bi pa mogli trditi, da bi se poskusom »zabiti klin« med vodilne osebnosti, tedaj posrečilo kakorkoli hromiti in sploh vplivati na razvoj našega samoupravljaljskega sistema, pa čeprav smo bili tedaj z vseh strani stalno na udaru kot edini nosilci »revizionizma«. Malo nelagodnega sovjetskega vpliva pa smo — glede na pri nas že doseženo stopnjo socialistične demokracije — občutili morda na kulturnem področju, in to v govorih predsednika Tita po njegovem obisku v SZ 1962. leta.

II

Dosleden razvoj načela samoupravljanja je kljub vsem slabostim — ponekod formalizmu v izvajanju ali celo posameznim primerom zlorabe in izigravanja — tisti poglobitveni činitelj, ki nam je omogočil in ki nam omogoča, da se še bolj demokratično spopadamo z vsem, kar nas pri uresničevanju socialistične demokracije zavira. Zato je razmah samoupravljanja nedvomno med največjimi uspehi naše poti v socializem, boj za čedalje polnejšo vsebino samoupravljanja pa nenehno prizadevanje za večjo demokracijo.

Da bi se bolj približali tistim negativnim koreninam pojavov, ki so pripeljali do zastojev v našem družbenem gibanju, ne bomo ob vsakem vprašanju posebej poudarjali uspehov in pozitivnih strani, temveč se bomo namenoma skušali lotiti problemov po negativni plati. Zato naj ne moti, če bo kje kaj videti bolj črno, kot dejansko je. Sploh sem mnenja, da smo prav v načinu kritike precej grešili. Stvari smo večinoma postavljali nekako takole: »Kljub doseženim uspehom so se bodisi zaradi objektivnih ali subjektivnih slabosti pojavile tudi določene napake.« Uspehe smo včasih — upravičeno ali neupravičeno — tako povzdigovali, da so bile hote ali nehote storjene »napake« videti še bolj neznatne. S prepogosto hvalnico uspehom smo jih nekako »amortizirali«, z nežnim izrazom »napake« pa včasih zakrili grobe kršitve, ki so bile lahko celo več kot zgolj deformacije.

Mislim, da je veliki večini naših občanov jasno, da je Jugoslavija dosegla v vsej povojni graditvi res velike uspehe in da bi zato ravnali bolj pravilno, če ne bi bili malone pred vsako kritiko začeli z uspehi, temveč bi se kar takoj vprašali, zakaj uspeh ni bil še večji, zakaj to in to ni šlo in kdo je za to odgovoren? Tako ne bi nastajali neprijetni vtisi, da se včasih slabosti nismo upali priznati, ali pa da smo posamezne tovariše hoteli s tem zaščititi.

Čeprav že dalj časa — predvsem pa od kar je to v novi ustavi — razpravljamo o osebni odgovornosti, bomo tudi v našem razglabljanju skušali iti po tej — da tako rečem — osebni poti. Mislim namreč, da je v dosedanjem, dejansko ali navidezno kolektivnem načinu vodenja, v tem večinoma impersonalnem kreiranju politike, v tem tako dolgotrajnem vztrajanju, da se navzven ohrani obraz enotnosti, ena globokih korenin sedanjih pretresov.

Če smo uvodoma šli od stalinizma in od tistega, kar nas je od njega ločilo, ter tistega, kar nas je nanj kljub temu še vedno vezalo, moramo poiskati še tiste bolj trajne človeške lastnosti, ki se v takih skrajnostih, kot je na primer stalinizem, tudi po svoje izpričujejo. Skozi vso zgodovino človeštva se vleče kot rdeča nit boj za oblast. Če grobo poenostavimo, uvidimo tudi, da postaja s časom oblast dostopna čedalje širšemu krogu ljudi, da izgublja atribut absolutnega in da je zato tisto, kar je v njej še absolutnega, toliko bolj v nasprotju z demokratičnimi stremljenji množic. Kljub temu pa je v vsakem posamezniku bolj ali manj razvita težnja po absolutnem. Smer delovanja tega prizadevanja pa pogojuje in često motivira družbeni položaj, ki

ga posameznik ima. In prav tukaj, na področju psihičnih implikacij in njihovega družbenega pomena, je, po mojem mnenju, doslej še vedno presenetljivo velika praznina v marksistični teoriji in znanstveni misli. Zavedati se je treba, da je v času razvoja klasičnega marksizma bila psihologija kot znanost šele v prvih povojih in da so jo skoraj vse do najnovejšega časa pogosto ocenjevali predvsem kot buržoazno vedo, njeno sociološko rabo pa kot atribut buržoazne družbe. S tem bi rad opomnil samo na to, da smo se teoretično nezadostno obračali k tako bistvenim vprašanjem, kot so vzgibi posameznika v družbi, ali na primer k analizam odnosov med posameznikom, oblastjo in družbo.

Kot vsaka oblast tudi naša oblast ni bila imuna pred nekaterimi zakonitostmi, ki so jim ljudje na oblasti v daljšem časovnem obdobju podvrženi. Prav brionsko odkritje zarote to potrjuje. Potrjuje namreč, da kljub deklaracijam in dejanskim naporom za čim pristnejši razvoj socialistične demokracije, za bolj resnično ljudsko oblast, izroditvi vsaj nekaterih ljudi na oblasti ali zakonitostim deformacije oblasti nismo mogli uiti. Zaradi vseh teh razlogov bo treba stvari še bolj analizirati in o njih razmišljati. Besede Jovana Veselinova z brionskega plenuma so mi osebno blizu: »Ljudje, ki dolgo sedijo v vodstvih, in mednje sodim tudi sam, so v nevarnosti, da se začno enačiti s partijsko organizacijo, z nacijo, in si domišljati, da so varuhi tega in onega.« Ta kritika in samokritika je toliko bolj dragocena, ker je izrečena v trenutku, ko je bila kritika večine partijske skupščine večinoma neposredno usmerjena zgolj na dva človeka.

Mislim, da ni treba posebej poudarjati, da je v citiranih besedah starega srbskega partijskega voditelja globoka človeška resnica, ki je pomembna tudi zato, ker jo izreka deloma tudi za sebe in za svoje tovariše človek, ki je sam že dolgo časa na visokem položaju in raje to ugotavlja sam, ne da bi kar mirno čakal, da mu to oponese kdo drug. V tej ugotovitvi je hkrati spoznanje, ki zadeva malodane ves krog ljudi, ki so pri nas sedaj na ključnih položajih.

Če pogledamo revolucionarno generacijo, ki sedaj še vedno zavzema večino vodilnih položajev v državi, ugotovimo med drugim, da so ti ljudje zaradi revolucionarnih pogojev pri prevzemu oblasti prišli na pomembna mesta v družbi večidel razmeroma mladi in da so še danes čisto mlajši od ljudi, ki so praviloma na takih mestih v drugih enako ali bolj razvitih deželah. S tem se nikakor ne potegujemo za to, naj bi izpostavljene pozicije v družbi pripa-

dale starcem. Povedati hočem le, da ljudje, ki so pri nas na oblasti, niso toliko stari po letih, kolikor so stari kot ekipa na oblasti, saj gre za ljudi, ki so često celo po letih napor-nega pred dvojnega partijskega dela in narodnoosvobodil-nega boja nepretrgoma celih enaindvajset let v vodstvu.

To dejstvo pa rojeva posledice, ki deloma tudi vplivajo na sistem vodenja pri nas. To lepo ugotavlja Dragan Mar-ković v uvodniku beograjskega tednika »NIN« (št. 812, 31. VII. 1966) »Iza zatvorenih vrata«, ko pravi: »Posledice, torej, niso bile samo te, da je kdo morda storil napako ali da je slabo delal, ker ni znal delati, temveč predvsem te, da se je ustvarjal ozek krog ljudi, odgovornih za ustvarjanje, ker so se vrata sistema, ki je naprej lahko živel le ob mno-žični in aktivni podpori, zapirala za množice. In tako so, torej, načela prihajala v spor s prakso.« To, kar je takoj po revoluciji bilo neogibno za ohranitev revolucionarnih dosežkov proti nevarnostim, ki od začetka revoluciji pre-tijo, je kljub demokratičnim poskusom ter razširitvam in pomladitvam ostalo le preozko in premalo spremenjeno jedro ljudi, tako da smo bili blizu nevarnosti, da bi bil res-neje ogrožen sam nadaljnji razvoj sistema socialistične demokracije.

Težko se je spuščati v oceno vseh razlogov, ki so pri-peljali do takega razvoja stvari. Nedvomno je med pogla-vitnimi razlogi relativna kompaktnost tega vodstva, ki je večinoma izšlo iz skupnega, res težkega boja. Ta kompaktnost in razumljivo tovarištvo pa je pogosto prešlo v fami-liarnost z neomejenim zaupanjem med ljudmi približno enakega ranga. Tako je mogoče deloma razložiti, da je prišlo na primer do takih zlorab, kot so jih storili nekateri pripadniki Rankovićeve struje.

Nemalokateri ljudje visokih funkcij so se tudi često izolirali v dokaj ozek krog sebi enakih. Vertikalno navzdol pa je tak funkcionar pogosto imel nekaj »svojih ljudi«, da ne rečemo varovancev, ki jih je ob priložnosti tudi for-siral. Veliko teh tako horizontalno in vertikalno povezanih ljudi pa se je žal kot celota oddaljevalo od delovnih mno-žic in izgubljalo s časom tisto neposredno dnevno poveza-nost, ki naj bi bila še posebej atribut ljudske oblasti. Tako se marsikje v naši deželi oblast ni več zraščala od tal, tem-več so jo razvrščali od zgoraj še po posebnih ključih znan-stev, prijateljstev ali celo podtaknjenih karakteristik. Tako ljudski predstavniki pogosto dejansko niso bili toliko po-oblaščenci ljudstva, kolikor zaupniki posameznikov na druž-beno izpostavljenih položajih. Ljudje na najrazličnejših

odgovornih funkcijah so bili zato ne prav poredkoma bolj malo vezani na bazo, iz katere so le formalno izšli, ki jih je formalno volila, kajti dejansko so tvorili tudi po cele sisteme navzgor, na nekaj osebnosti ali celo na eno samo osebnost vezanih ljudi. S tem so bili instrument tuje volje, podaljšana roka politike, ki jo je kreiral ozek krog ljudi.

III

Med razlogi, ki jih osebno ocenjujem kot pomembne — bili smo priča takega navezovanja oblasti, ki je pogosto dejansko šlo mimo ljudskih množic — opažam na eni strani še vedno neke vrste idolatrijo, ki se je izpričevala v dosedanji nedotakljivosti najvidnejših voditeljev. Po drugi strani pa moram izraziti resne pomisleke zoper način naših volitev, ki se je ob novi ustavi prelevil v sila kompliciran volilni sistem.

V času, ko govorimo o trojkah, četvorkah, se človeku dozdeva, da je včasih šlo že kar za sistem trojk in četvork. Pri tem osebno ne morem mimo posebnega simboličnega pomena, ki ga je v jugoslovanskem vrhu imela velika trojka Tito, Kardelj, Ranković, ki je kasneje, ko so se večala nesoglasja med posameznimi koncepti — predvsem dvema osnovnima političnima konceptoma, samoupravljaljskim in etatističnim — bila neke vrste garant političnega ravnovesja. Kljub vsem revolucionarnim dosežkom pa je ta trojka ob naraščanju političnih trenj prav posebej z letom 1962 (Titova ugotovitev na brionskem plenumu) ravno zato hkrati sankcionirala neko stanje stvari, ki je dovoljevalo tudi vplivno delovanje zaviralnih, konservativnih sil. Prav to stanje stvari se sedaj ruši in prav to je tudi velik pomen brionskega plenuma.

Kljub temu, da dedukcija na osebnosti drobi politično analizo, je treba zaradi izjemnega pomena, ki ga nekatere osebnosti pri nas še imajo, čedalje bolj kritično presojati tudi njih. Čeprav nam gre v prvi vrsti za preobrazbo neke politike, za izpopolnitev in demokratizacijo naše politične prakse, se kljub temu, ne glede na nevarnosti in špekulativne možnosti, ne moremo izogniti tistim osebnostim, ki so zaradi svojega izrednega vpliva med pglavitnimi tvorci politike. Treba je namreč priznati, da so doslej, kljub vsem deklariranim in dejansko delujočim demokratičnim mehanizmom, ti posamezniki imeli še vse premočan in odločujoč vpliv. Tudi tako lahko delno razlagamo, zakaj smo doživeli ekscese takega obsega.

Zato moram zapisati, da se ne strinjam z Edvardom Kardeljem, ki je nedvomno med osrednjimi nosilci demokratične samoupravljaljske miselnosti, ko v svoji razpravi, polni mnogih izredno lepih in humanih misli in teženj, »Beleške o družbeni kritiki«, izraža tudi naslednjo težnjo: kritizirali naj ne bi toliko ljudi, posameznikov, temveč predvsem stanje stvari.¹ Prav to pa je po mojem mnenju tisto, kar je našo kritiko delalo tako neučinkovito. Bojim se namreč, da se lahko znajdemo zopet v začaranem krogu brezosebnih idej in konceptov, če ta princip dosledno izpeljemo do konca. V takem stanju pa smo že itak predolgo živeli. Čeprav tvegamo, da postane debata bolj žolčna in včasih celo preostra, moramo zid impersonalnosti vseeno predreti. Edino tako se bomo lahko izognili neprijetnim občutkom in še bolj neugodnim posledicam ob dovršenem dejstvu, da se nam je pravega podpisnika ali tistega, ki je za določenim konceptom stal, vse prereditko posrečilo prijeti za besedo. S tem, da bo vnaprej znano, kdo je konkretno avtor določene ideje, kdo podpira tak in tak koncept, in da bomo tako lahko tega človeka, ne glede na družbeni položaj in ugled, ki ga uživa, če se z njim ne strinjamo ali v primeru neuspeha klicali na odgovornost, ga napadli v tisku, ga javno kritizirali, bomo premagovali še eno znatno slabost v stilu dosedanjega političnega vodenja pri nas: pogosto zaprtost meritornega odločanja v ozkem krogu. Ta zaprtost je omogočala, prav posebej v najvišjih državno-partijskih vrhovih, ohranitev tiste fiktivne enotnosti, ki je množice dezinformirala, jih spravljala v zmoto in s tem hromila neogibno potreben demokratičen boj mnenj, ki edino lahko zagotavlja dovolj družbenih korektivov in sploh uspešnejši družbeni razvoj.

Prepričan sem, da je tudi že skrajnji čas, da prenehamo govoriti o »nekaterih pojavih«, o »določenih subjektivnih slabostih« ali v najboljšem primeru o »nekaterih faktorjih«. Še enkrat: vedeti moramo natančno, kdo se je skrival in kdo se še skriva za temi meglenimi oznakami. Vedeti moramo zato, da takega človeka ne bomo več volili ali pa bomo zahtevali njegov odpoklic. Vedeti moramo tudi zato, da bomo tedaj, ko se bomo odločali za posamezna stališča in zamisli, izbirali na vodilna mesta tiste ljudi, ki le-te najbolj goreče zastopajo, hkrati pa nudijo tudi največjo garancijo za njihovo uresničitev. Le tako se bomo čimprej izvili iz anonimnosti »napak nekaterih posameznikov« ozi-

¹ Beleške o družbeni kritiki, DZS, Ljubljana, 1966, str. 94–97.

roma »določenih deformacij«. Perspektive, ki jih je odprl brionski plenum, pomenijo v tej smeri dobre obete. Kaže, da se nam zaradi nezadostne jasnosti ne bo treba več tako pogosto spuščati na raven politizirajočih ugibanj.

Čas je že, da storimo v razvoju naše socialistične demokracije bistven vsebinski korak naprej. Tako v zvezi komunistov kot v našem življenju sploh je treba odločno in ne le formalno spremeniti pojmovanje enotnosti. Ni se nam treba bati različnih mnenj — celo diametralno nasprotnih stališč, javnih konfliktov in javnega razčiščevanja. Zavedati se moramo, da je za čim širši razmah dejanske socialistične demokracije večina naših občanov. Da je domači razredni sovražnik omejen na majhno število ljudi in da akcijsko ne more predstavljati večje nevarnosti. Če je v podpiranju politične konfrontacije kakšna večja nevarnost, je to nevarnost s strani do sedaj zakamufliranih nasprotnikov v socialističnih vrstah samih. Kot se je pokazalo, so to celo komunisti, ki jih pravzaprav ne bi mogli imenovati komuniste, temveč ljudi z dvomljivo dvojno moralo, ki so si partijsko izkaznico ohranili zaradi prejšnjih zaslug ali pa si jo pridobili v času, ko je ta izkaznica pomenila vse, ko jim je zagotavljala kariero, privilegije in uspeh.

Mislim, da je sedaj dovolj, če smo enotni glede poglavitnih ciljev, ki jih želimo doseči, čim širše področje odločanja o konkretnih rešitvah in metodah dela pa prepustimo demokratičnim odločitvam občanov. Če tega nismo doslej dosledno izvajali, je le izraz nezaupanja v človeka. Pod izgovorom, da ni še dovolj zrel, da mu je treba povsod pomagati, smo ščitili predvsem privilegij vladanja, kolikor je to sploh privilegij, čeprav imajo ljudje, ki vladajo, poseben položaj in v razmerah povprečno še ne dovolj visokega življenjskega standarda dežele nekaj več materialnih ugodnosti, kolikor ne gre včasih za kake posebne zlorabe.

IV

Večja odprtost politične situacije, ki se čedalje bolj utrjuje kot dolgoročnejši proces, onemogoča fiktivno enotnost dvignjenih rok ali pa prazne množične aklamacije ustoličenih avtoritet, kar je končno oblika kulta osebnosti. S tem pa ne hajo obstajati neformalne skupine, ki so nujno vzdrževale določeno stanje stvari. Da to spoznamo, čeprav šele sedaj, ko je nekaj počilo v našem sistemu, ko idoli in avtoritete dobivajo zopet svojo pravo človeško podobo, je odločilnega pomena. Zato pa se hkrati vprašujemo, ali ni v

takih pretresih, v razreševanju nakopičenih nasprotij na ta način, da je nekoga, ki je še do pred kratkim bil najbližji tovariš, treba izločiti, »ekskomunicirati« iz svojega kroga, nekaj, kar sicer opažamo v različnih strankah, kar pa je še posebej simptomatično za dosedanje partijsko tradicijo političnega vodenja. Nehote se vsiljujejo primerjave, ne glede na to, koliko so vsebinsko netočne, s primeri tako imenovanih »antipartijskih grup«, kot z Bulganinom, Malenkovom, Molotovom, Kaganovičem ali maršalom Žukovom, odstranitvijo Hruščova itd. Tuji komentatorji pa se ob Rankoviću spominjajo Djilasa.

Toda če ta dva pojava primerjamo, jima je skupno le to, da je šlo v obeh primerih za voditelja z najvišjega vrha, ki sta bila odstranjena iz centralnega komiteja in padla tako rekoč v nemilost. Po širini pojava pa je Djilasov primer le stvar idejnega prepričanja nekaj ljudi, medtem ko gre v primeru Rankovića za znatno nevarnejšo stvar, za zlorabo močne, hierarhične organizacije v boju za oblast, v ideološkem pogledu pa verjetno tudi za močnejšo strujo, kljub enoglasni obsodbi v centralnem komiteju. Domnevam namreč, da bomo v daljšem procesu demokratizacije še priča težavam in zapletom prav zaradi take vrste miselnosti, kot jo je gojila Rankovićeva skupina. Mimo te kvantitativne razlike pa gre za značilno vsebinsko nasprotje. Pravzaprav gre, če grobo poenostavimo, za dva diametralno nasprotna si koncepta: medtem ko se je Djilas svoje čase zavzemal za popolno liberalizacijo, za odmiranje partije, kar naj bi pripeljalo v večstrankarski sistem, pa pomenijo Rankovićeve težnje strogo centralizacijo, odločanje ozkega števila posebno pooblaščenih in zaupljivih ljudi »močne roke«.

Nedvomno so te tako simptomatične izključitve, »ekskomunikacije«, posledica nezadostne demokratične alternative, in to ne v obstoju druge stranke, temveč v partiji sami zaradi nezadostne stopnje njene notranje demokracije. Če bi bila namreč notranja demokracija dovolj razvita, verjetno sploh ne bi bilo nevarnosti, da pride do tako zaostrenih nasprotij. V javni razpravi, tako znotraj partije kot v vsej družbi, bi bilo protislovja možno pravočasneje razrešiti, ob demokratični opredelitvi vseh občanov pa sprejeti odločitve, ki bi bile dejansko sklepi ljudstva. Sprejemati take odločitve pa bi bilo — ob polni uveljavitvi vseh ustavnih demokratičnih možnosti občana — toliko lažje, če bi javnemu mnenju in proučevanju le-tega posvečali dosti več pozornosti.

V

Prepričan sem, da tovrstnih partijskih in splošno političnih pretresov v prihodnje ne bomo več doživljali. Trdno verujem namreč, da je na brionskem plenumu sprožen tak proces, ki ga ni moč več zaustaviti, čeprav si to morda kdo le na tihem želi. Začenja se globoka reorganizacija zveze komunistov, ki bo morala spremeniti notranje odnose v tej politični organizaciji, hkrati s tem pa se bosta spreminjala njen položaj in vloga v družbi. O tej spremenjeni vlogi ZK bo verjetno še dolgo časa tekla razprava. Dobro se zavedamo nujnosti vzpostavitve novih odnosov, čeprav se včasih zazdi, da ne vemo še čisto natanko, kako sedaj naprej.

Kot nečlan partije se zavedam pomena zveze komunistov v vsem našem revolucionarnem procesu. Ne da bi vlogo ZK kakorkoli zmanjševal, pa sem prepričan, da je odnose med komunisti in nekomunisti v naši skupnosti treba v mnogočem spremeniti. To še toliko bolj zato, ker so prav zadnji tako odločilni dogodki pokazali, da marsikaj v tej veliki politični organizaciji ni v redu in da je v njej tudi določeno število članov, ki so mnogo manj predani našemu nadaljnjemu razvoju v smeri samoupravljanja in čedalje bolj široke socialistične demokracije kot marsikateri občan, ki se brez posebnih fraz in formalnih legitimacij z vsakdanjim delom vneto bori za polno uresničitev socialističnih smotrov. Gre pravzaprav za take enakopravne odnose, ki vsakemu državljanju odpirajo ustavno zagotovljeno možnost, da se uveljavi na kakršnemkoli družbenem položaju, ne glede na to, ali formalno je ali ni član zveze komunistov.

Mislim, da ni treba ponavljati, da so doslej često člani partije, ne glede na dejansko zmožnost, imeli prednost pri konkuriranju na delovno mesto, da ne govorimo o absolutni prednosti, če je šlo za kakršenkoli družbenopolitično odgovornejši položaj. Ta logika je veljala vse od vrha pa do občine. Do sedaj večinoma uveljavljena praksa je celo nekako določala, za kateri položaj ni dovolj biti samo član ZK, ampak je treba biti najmanj član republiškega CK, kakšne državne dolžnosti opravlja lahko samo član zveznega CK, katere funkcije v republikah in federaciji pa so rezervirane zgolj za člane izvršnih komitejev. To je že vnaprej določalo bolj ali manj matematično kombinatoriko, kam bo kdo razvrščen.

Z ustavo temeljito določeno načelo rotacije je tako v praksi bilo kršeno na dveh straneh: prvič, da je dostopnost

javnih funkcij bila že vnaprej zmanjšana, in drugič, da je bilo to načelo s tem zreducirano na »horizontalno rotacijo«
 ljudi, ki so že na položajih. Pri teh zmanjšanih možnostih občana, da uveljavi svojo pasivno volilno pravico, pa je mimo vsega še močno sodeloval sedanji volilni sistem, ki ga je treba izpostaviti ostri kritiki. Tako kot se kažejo volitve sedaj, dejansko predstavljajo pravi filter, komu dopustiti kandidature. Toda še to ni bilo dovolj! Treba je bilo volivce, pod izgovorom raznih demokratičnih in kvazidemokratičnih fraz in logiciranj, postaviti na koncu, kljub vsem (bolj) teoretičnim možnostim, tako rekoč pred dovršeno dejstvo — v večini primerov pred enega samega kandidata. Če je edini, samcati končni kandidat res tako dober, potem bi ga ljudje skoraj gotovo po svoji zdravi pameti izvolili med kopico drugih kandidatov.

Dajmo ljudem, da volijo in izbirajo, ne pa da zgolj glasujejo in potrjujejo nekaj, na kar imajo dejansko (praktično) bolj malo vpliva, kljub vsem teoretičnim in procesualnim možnostim. Vse preveč so že vnaprej sestavljali določeno strukturo in kombinirali s sestavo predstavniških ter izvršilnih organov in kaže, da so se sestavljavci preveč bali, da slučajno le ne bi bilo tako.

Sedanji volilni sistem ne skriva le velikega in neupravičenega nezaupanja v volivce, temveč kaže celo znamenja nezadostne gotovosti, saj mehanizem neposrednih volitev lahko tudi omogoča najrazličnejše manevriranje, kar končno pomeni zaščito in ohranitev enih in istih kadrov — kandidatov. Tudi če vzamemo naš volilni sistem tak, kot je, ne glede na negativne možnosti, ki jih vnaša, je ta sistem v prvi vrsti zaradi posrednih volitev sila zapleten in nepraktičen. Zato moramo ta sistem zopet poenostaviti in neposrednemu odnosu volivec — kandidat deloma povrniti tisti prvobitni pomen. To prav posebej še sedaj, ko se pod pogoji neposredne samoupravljalvske demokracije prav ti odnosi čedalje bolj množijo in postaja čedalje neposreden stik med mandanti (volilci) in mandatarji (poslanci, odborniki) hkrati garancija za polno, resnično vsebino take, širše zamišljene demokracije.

Dosledni razvoj samoupravljalvske socialistične demokracije ustvarja pravzaprav iz vsakega občana — upravljavca hkrati tudi politika. Zato je potreba po profesionalnih politikih, ki naj bi zanj opravljali vrsto opravil, čedalje manjša. S tem pa občanu — upravljavcu ni več nujno potrebno, da bi se zaradi zaščite svojih političnih interesov inkorporiral v različne nasprotujoče si politične korpora-

cije, ki bi ga pod raznimi demokratičnimi gesli vpletale v boj za oblast in s tem kratile njegovo osebno svobodo, ker bo kot upravljavec hkrati že tudi del oblasti in sam svobodno izražal svoja mnenja in stališča v organizmih, ki mu bodo neposredno mnogo bolj dostopni. Formalno konstituirane politične grupacije bodo čedalje bolj nadomeščali široko razvejani organizmi neposredne demokracije.

Od tega morda še malo vizionarnega pogleda v prihodnost pa se spustimo na konkretna tla volitev spomladi 1967. leta. Te volitve so prve po novi ustavi, ko zadene načelo rotacije vse tiste, ki so imeli štiriletni mandat. Večina pomembnih političnih delavcev — politikov pa je bila leta 1963 kandidiranih na tisto polovico poslanskih mest s štiriletnim mandatom, tako da že to dejstvo, ob upoštevanju določil ustave, kaže na nujnost pomembnih sprememb. Brionski plenum pa to dejstvo samo še potencira. Pred tem smo dostikrat lahko slišali, da »oblast sama sebe nikoli ne rotira«, toda z brionskim plenumom smo — če govorimo v tem jeziku — prišli do praga, ko začne »oblast« sama sebe rotirati. To je nedvomno najrevolucionarnejši dosežek Titovega vodstva v zadnjih nekaj letih.

Položaj partije v novih razmerah bo nedvomno šel v smeri delnega odmika od oblasti ali, bolje, od operativnega vodstva. S tem bodo tudi prenehale vse »personalne unije«, ki so vezale položaj v partiji hkrati z visokimi funkcijami v državi. Tako tudi partijske funkcije, ki po svoji naravi ne bodo isto kot državne, ne bodo vezane na iste bolj kratkotrajne cikle rotacije. S počasnim umikom stare revolucionarne generacije pa se bo spreminjal tudi način družbenega vpliva partije, saj ne bo več tistega visokega vpliva velikih, neposredno iz revolucije zraslih avtoritet, v imenu katerih se je lahko izsililo kdaj tudi kaj takega, kar ti zaslužni ljudje niso ne mislili ne hoteli.

Mislim, da vnaša ta neustavljivi proces, ki se sedaj pri nas odpira, spremembe, ki so med najpomembnejšimi v vsem povojnem razvoju. Zaradi ne dovolj demokratičnega, odprtega boja mnenj, odprtih nasprotij, smo bili v dosedanjem socialističnem sistemu priča tudi tako zaostrenih nesoglasij, ki so privedla tako daleč, da jih je v končni fazi partija znala in uspela reševati le z »ekskomunikacijami«. Za demokracijo, nadaljnjo demokratizacijo našega družbenega življenja pa ne predstavljajo več takšne nevarnosti tisti, ki v odprtih diskusijah tako ali drugače nasprotujejo, ker se tudi tako vključujejo v boj za družbeni razvoj, temveč je znatno večja nevarnost v širokem pasivnem,

apatičnem krogu ljudi, ker le-ti ostajajo nezainteresirani ob strani in, namesto da bi postali vse bolj subjekt družbenih akcij, ostajajo objekt politike drugih. Najbolj skrb vzbujajoče in za nadaljnji razvoj najbolj neugodno pa je, če lahko, žal, k temu pasivnemu krogu prištevamo znatni del naše mladine, ki mora prevzeti in nadaljevati to, za kar se je revolucionarna generacija tako hrabro in požrtvovalno borila; s tem pa seveda ne mislimo na enostavno, mehanično zamenjavo generacij.

TOMAŽ ČERNEJ

ROBERT KALIVODA

Hus in Wyclif

UVODNA BESEDA

Dovolj znano je dejstvo, da pri analizi srednjeveške družbe ni mogoče obiti moči in vpliva Cerkve, ki ga je ta imela ne samo v političnem življenju vseh velikih evropskih držav, ampak tudi v njihovem idejnem doživljanju. Zgodovina idejnega sveta srednjega veka je v veliki meri zgodovina idejnih sporov, ki so potekali na verskem področju. Teh bojov so se udeleževali tako napredni kot tudi konservativni stanovi. Ti verski boji seveda niso bili samo in izključno verski boji, ampak so imeli izrazito politično in socialno obeležje. Lahko bi rekli, da so politika, filozofija in socialna problematika skrivale za verskim okvirom. Če ne bi bilo tako, potem bi bila zgodovina srednjeveških verskih bojov, Husova, Wyclifova zgodba in še mnoge druge, samo predmed razprav v teoloških profesorskih krogih.

Danes vemo, da so bili verski boji, naperjeni proti katoliški cerkvi z vsemogočnim papeževstvom, v bistvu in dejansko boji za socialni napredek, ki ni imel samo političnih posledic, ampak tudi filozofske. Prav to dokazuje v svojem delu tudi češki filozof Robert Kalivoda. Njegov referat *Hus in Wyclif*, ponatisnjen v naši reviji, skuša prikazati Husa ne samo kot verskega reformatorja, ampak tudi kot misleca, ki je zavestno rušil okove dogmatske papeške teologije.

Historično je bil začetnik verskega upora John Wyclif (1320 do 1384), profesor teologije na oxfordski univerzi. V svojih spisih je zahteval radikalno odpravo sistema papeško katoliške cerkve ter zagovarjal podržavljanje vse zemlje, ki so jo imeli v lasti samostani in cerkve. Ni treba posebej poudarjati, da se je papeštvo (sedež papežev je bil tedaj v Avignonu) tedaj do kraja skorumpiralo in začelo dejansko propadati, saj je v tem času plačevala papežu davek samo Češka, medtem ko so druge države, z Anglijo vred, davek bodisi odpravile ali pa so ga dajale samo deloma. Ker so imeli francoski kralji velik vpliv na avignonske papeže, Anglija pa je bila v večnem, tradicionalnem sporu s Francijo, je bilo po tej strani dokaj jasno, da je papežu v Angliji že zato odklenkalo. (V Angliji se je javno govorilo, da Angleži s svojim dotedanjim davkom papežu posredno plačujejo Francoze za to, da se borijo proti njim.) To je bil čas, ko se je začela v Angliji

širiti mistično komunistična sekta begardov ali lolardov, ki so jih preganjali in med katerimi so mnogi umrli mučeniške smrti.

Političen položaj je bil torej zrel za odmik od papeža. To pa je na teološko filozofskem polju storil J. Wyclif, ki je s svojimi spisi mnogo pripomogel k podobnim »krivoverskim« mislim v drugih evropskih državah. Nedvomno največji vpliv je imelo njegovo delo na Jana Husa (1371–1415), čigar delo je sprožilo češke verske vojne, ki so imele tipičen socialni značaj.

Tradicionalna teološko filozofska ocena Husovega dela je videla v Husu bolj ali manj samo Wyclifovega epigona ali vsaj posnemovalca, ker je obravnavala samo njune stične točke, ki so bile dejansko identične. Temeljitejša analiza njunih del v zadnjem času (sem sodi tudi Husitska ideologija R. Kalivode, knjiga, ki je dobila 1963. leta tudi državno nagrado) pa kaže, da so bili razločki med njima tudi vsebinskega značaja. In prav tu se kaže Husova prednost pred Wyclifom. Izpriča se v Husovi antropološki orientaciji, ki je vidna prav iz ocene sholastičnih »opera neutra« ali nevtralnih dejanj (ali del). Tomistična sholastika je namreč klasificirala vsa dela ali dejanja, ki jih lahko opravlja človek. Prva so dobra, druga slaba, vse preostalo (torej večina) pa so srednja ali nevtralna dela. To so tista dela, ki jih opravlja človek, ne da bi se pri tem moral odločevati za dobro ali zlo. Medtem ko je to vprašanje Wyclif obdelal mimogrede, pa je Hus prav ob njem pokazal veliko demokratičnost ter je menil, da so nevtralna dela prepuščena človeku samemu in da ne sodijo v področje subordinacije.

Prav analizi tega Husovega stališča nasproti Wyclifovemu je namenjena pričujoča razprava, ki jo revija priobčuje, da bi se pridružila praznovanju 550. obletnice velikega češkega verskega in socialnega reformatorja Jana Husa.

Prevajalec

UVODNA OPOMBA AVTORJA ZA TEORJO IN PRAKSO

»... in ker... s preračunanostjo in prevrati hudobije sina Gvalterja iz Anglije, očitnega heretika, ki se, naščuvan po hudičevem napuhu, ne boji ljudstvu vedno več javno pridigati proti krščanski veri, proti naukom svete matere cerkve v lastno pogubo in prekletstvo in pogubljenje navzočih duš, in ki med drugim v govorih prepoveduje dajati desetino, miloščino in cerkvene dajatve in dohodke klerikom in duhovnikom, zaradi česar je večji del splitskega ljudstva toliko uporen, da noče dajati ne desetine, ne miloščine, ne dobička od letine na cerkvenih posestvih, ne dajatev in dohodkov klerikom in cerkveni gosposki ter služabništvu...« (Prevod iz latinščine.)

To sporočilo o hkratnem izvoru, ki izvira v splitski komuni iz leta 1383, nam nedvomno razkriva prvo pot, po kateri je Wyclifov revolucionarni nauk prodrl v celinsko Evropo ter opravil svoj prevratni vpliv. (Prim. M. Brandt: Wyclifova herezija in socialno gibanje v Splitu konec XIV. stoletja, Zagreb 1953 in »Wyclifitism in Dalmatia in 1383«, »The Slavonic and East European Review«, XXXVI, 1957.)

Seveda vpliv angleškega lolarda tedaj v Dalmaciji ni pustil trajnejših posledic. Gualterius de Anglia pa je vendar neposredni predhodnik drugega lolardskega begunca, Petra Payna, ki je nekaj desetletij kasneje postal ena

izmed vodilnih osebnosti husitske revolucije. Ker vemo, da je prodiral wyclifizem na začetku 15. stoletja s Češke naprej na Poljsko, lahko ugotovimo, da so prav slovanska področja evropskega kontinenta tista, ki so preverila in utrdila evropski ter svetovni pomen dela »otoškega« misleca, ki še zdaleč ni prav ocenjeno.

Wyclifizem postane eden izmed poglavitnih idejnih izvorov prve velike evropske revolucije, husitske revolucije, v češko husitski predelavi pa se spremeni v prvo zgodovinsko etapo svetovne reformacije. Ta prevratni splošni doseg wyclifizma se prvič nakaže v jugoslovanskem prostoru, v Splitu.

Tako je v zgodovini narodov Jugoslavije prvič osvetljena prihodnja usodna pot češkega naroda; to pa je dejstvo, ki ne bi smelo uiti naši pozornosti sedaj, ko mora biti vsestransko utrjevanje zveze med sodobno Českoslovaško in sodobno Jugoslavijo naravni cilj vseh, ki jim gre za razvoj »wyclifizma našega časa«.

550. obletnica nam je (Čehom — op. prev.) — kot tudi drugim po svetu — dala mnogo pobud za razmišljanje o smislu Husovega dela. Zato lahko pregledamo, kaj je že bilo narejenega za pojasnitev Husovega gibanja in kaj je treba še storiti. Tega pa ni malo. Danes imamo že celo stroko, ki bi jo lahko imenovali »husologija« (da bi jo razločevali od širšega termina »husitologija«). V njenem okviru je nastala že vrsta del. Nekatera izmed njih so prav temeljna. Znotraj husologije pa teče dialog o pojmovanju in razlagi poglavitnega smisla Husovega nauka in njegovega dela.

Prav ta dialog je za napredek nadaljnjega raziskovanja Husovega dela kar najbolj ploden. Saj se raziskovanje kateregakoli vprašanja neprimerno bolje razvija v dialogu kot pa v monologu — če se v »monološki formi« sploh lahko razvija. Ne glede na dejstvo, da znanstveno raziskovanje kakega pojava ni nikoli zaprto in nikoli končano, da je odprto v absolutnem smislu besede, pa se tu hkrati kaže, da v sedanji fazi husološkega raziskovanja niso odprta ali sporna samo posamično, konkretno omejena vprašanja v okviru nekega osnovnega »konsenzusa« celovite obravnave Husovega nauka in dela, temveč je predmet dialoga nenehno prav ta »celovita obravnava«. Za Husa je to stanje »husologije« pomembno odlikovanje. Kaže namreč, da dela še 550 let po Husovi smrti »husologom« Husova edinstvena in neshematična podoba velike težave ne samo v podrobnostih, ampak tudi »ex parte universalis« ali »essencialiter« (s splošnega ali bistvenega vidika — op. prev.), kakor bi dejal vsak pravoveren pristaš Wyclifovega nauka.

In ker menim, da je bil takšen pravoveren wyclifovec v bistvu tudi Hus sam, naj mi bo ob tej priložnosti dovoljeno, da na kratko naznačim nekaj problemov, ki se mi zdijo pomembni tako za pojasnitev Husovega odnosa do Wyclifa, odnosa med husitizmom in wyclifizmom, kakor tudi za razlago celotnega značaja wyclifizma-husitizma. Dejansko gre samo za kratko oznako tistih problemov, ki jih bo treba po mojem mnenju v nadaljnjem delu še podrobneje proučiti.

Eno izmed »večnih vprašanj« husološkega raziskovanja je brez dvoma vprašanje odnosa med Husom, Husovim naukom in tistimi

miselnimi tokovi, na katere je navezoval in s katerimi se je meril, nadalje vprašanje odnosa med Husom in kasnejšim reformacijskim mišljenjem, vprašanje njegove vloge pri ustvarjanju stališč, s katerih se je iz naročja srednjega veka postopno izvijal in osamosvajal moderni svet.

Zamotanost Husovega odnosa do tedanjega katolicizma, »srednjeveškost« miselnih form, v katerih je kritiziral tedanjo cerkev, je vodila in vodi še danes k nazoru, da temelji nedvomni kriticism, nonkomformizem in revolucionarni smisel Husovega dela na tem, da je Hus prenesel ideje in misli, ki bi jih same zase mogli šteti za »dobro katoliške«, v določen družben kontekst, da jim je dal »neformalni« smisel, jih razglašal med ljudstvom ter jih kratko malo *praktično* uveljavil tako, da so začele delovati družbeno v nasprotju s svojim »dobrim katoliškim« smislom.

Ta plat praktičnega uveljavljanja nekaterih njegovih misli je načelno in splošno, posebno pa za Husa samega nadvse pomembna. Sam sem se s tem vprašanjem ukvarjal že nekajkrat in ga zato danes ne nameravam podrobneje razširiti. Hkrati pa bi seveda želel opomniti, da štejem gornjo interpretacijo »revolucionarnega smisla« Husovega dela za neustrezno in nedosledno. Saj nas prav tesna in edinstvena združitev teorije s prakso v Husovem delu sili, da iščemo ta, v omenjeni interpretaciji zelo ohlapno pojmovan »revolucionarni smisel«, tudi v Husovem *mišljenju*; kajti samo s tem, da odkrijemo revolucionarni smisel Husovega mišljenja, si lahko pojasnimo njegovo dejavnost kot *zavestno dejavnost*, kot dejavnost človeka, ki ga ne vodijo sami dogodki, temveč, prav narobe, ob teh dogodkih raste, jih intelektualno obvlada in razvija v spopadu z njimi *zavestno akcionost*. V nasprotnem primeru se nam Hus spremeni v nekakšnega drugega Franciška Asiškega, ki je samo drugače *deloval in bil zato videti* drugačen kot Hus pa naj z besedami še tako povzdigujemo in poudarjamo »revolucionarni smisel« Husove dejavnosti.

Zato revolucionarni videz Husove dejavnosti, kakor je videti, v bistvu ni več jabolko spora v mednarodni husologiji in je že — pa čeprav na različne načine — splošno priznan. Zato se je težišče nadaljnega raziskovalnega prizadevanja očitno preneslo v preučevanju značaja *Husovega nauka*.

Dovolite, da ob tej priložnosti opomnim še na nekaj drugega. Vsako mišljenje, posebno Husovo, ki posega v najrazličnejše sfere ter zajema tako široko skalo problemov, lahko študiramo in razlagamo na najrazličnejše načine. Glede na položaj, v katerem je danes husološko raziskovanje, pa se mi zdi, da je postalo bistveni problem nadaljnje intenziviranje in razvijanje *filozofske* interpretacije Husovega nauka. Zagotavljam, da to moje mnenje ne izvira iz omejenega profesionalnega pojmovanja filozofije kot »kraljice znanosti«. Je namreč več kot očitno, da se je filozofska interpretacija Husa lahko postopno izoblikovala samo zato, ker se lahko opremo na velikansko poprej opravljeno in vzporedno delo zgodovinarjev pa tudi teologov. Pri vsem tem menda ne bomo zamerili filozofu, ki navadno vse življenje dvomi o smislu filozofije in s

tem tudi o svojem obstoju, če v nekem trenutku opomni svoje kolege, s katerimi ga družijo ista téma, da brez upoštevanja filozofije ni mogoče raziskovati nefilozofskih in zunajfilozofskih vidikov te téme, s tem pa tudi ne same téme kot celote. Tako se je po mojem mnenju zgodilo tudi v husološkem raziskovanju.

Vedeti je treba, da veliki srednjeveški miselni sistemi niso nikoli bili čisto teološki sistemi, tj. teološko nazorski sistemi v ožjem smislu besede. V njih ni šlo nikoli za golo logično racionalno zgradbo religiozne miselne snovi, ampak vedno za filozofsko teološko spekulacijo, za ustvarjanje nekega metafizičnega koncepta. To je sploh poglavitna značilna poteza sholastike na njenih začetkih, ko je bila na višku in ko je uplahnila. Srednjeveška teologija kratko malo ni razumljiva, če ne razumemo njene filozofsko metafizične vsebine. Te pa ni mogoče pravilno določiti brez proučitve teološkega pojmoslovja, v katerem je ta vsebina izražena. To velja brez razločka tako za predtomistične sisteme kakor za tomizem in za postomistične sisteme. Razloček — zelo pogosto kardinalen razloček — je seveda ta, kako so posamični sistemi združevali filozofske in teološke elemente in kakšen je bil celovit miselni smisel takšnih združitev.

* * *

Izjema nista niti Wyclifov niti Husov nauk. Pri Wyclifu in Husu pa je seveda poznavanje *filozofsko* teološkega značaja njunega nauka še posebno potrebno in pereče. Kajti posebnost in nepovnljivost njunega dela na prelomnici evropskega mišljenja je dajala in še daje veliko vabljenih pobud za različne asimilacijske razlage, interpretacije, ki so prirejale in uvrščale Wyclifa in Husa v razne družbene in miselne sovisnosti ne glede na samobitno naravo njunega mišljenja.

In če npr. ne more biti dvoma, da pomenita Wyclif in Hus prvo etapo evropske reformacije, pa po drugi plati prav tako ne more biti dvoma, da je wyclifovsko-husovski mišljenjski model v svojem bistvu popolnoma nezdružljiv z luteranskim mišljenjskim modelom; mnogo bližji mu je zwinglijanski in kalvinski reformacijski koncept. Očiten paradoks je, da je bil prav Luther tisti, ki se je na začetku svoje dejavnosti najbolj zavedal svoje ozke povezanosti s češkim reformatorjem in je s svojimi tovariši širokopotezno seznanil svetovno javnost s Husovim delom.

Vendar pa so luteranski raziskovalci, razumljivo, naleteli na neluteransko, lahko rečemo tudi antiluteransko filozofsko jedro Wyclifovega in Husovega nauka. Če je skušal Gotthard Lechler, avtor še vedno vsega spoštovanja vrednega in širokopotezno zamišljenega poglavitnega dela o Wyclifu, obiti neluteransko jedro wyclifizma in ga, kolikor je bilo le mogoče, potisniti v ozadje, pa tega raziskovalna generacija, ki je prišla za Lechlerjem, ni storila ter je vračala Wyclifa in Husa nazaj — katolicizmu. Kajti osrednja kategorija wyclifovsko-husitskega sistema dejansko ni »sola fides«, temveč »sola lex« (»ne zgolj vera«, temveč »zgolj zakon« — op. prev.).

In tako sta prišla in še prihajata Wyclif in Hus v drugo soodvisnost. Toda tudi ta soodvisnost, čeprav je soodvisnost druge vrste in nasprotuje zgodovinskemu gibanju in zgodovinskemu izkustvu, po svoji naravi ni čisto nesmiselna. Lahko bi celo rekli, da se po svoji pojavi plati kar sama ponuja. Če je bila namreč med luteranstvom in husitstvom kljub vsemu samo neposredna zunanja razlika v bistvenih pojmi, potem izhajata Hus in katolicizem terminološko iz iste kategorije: »lex«, »lex Dei« (zakon, božji zakon — op. prev.).

Tako tam kot tukaj oživlja načelo »lex« načelo »dejavne vere« (za razloček od luteranske »sola fides« — zgolj vere), tam in tukaj postane osnovno normativno načelo »iusticia« (pravičnost — op. prev.), tam in tukaj prerašča antropologija v socialno filozofijo, ki gradi na *družbenem* človeku. Ali torej Wyclif in Hus dejansko sodita v mentalno sfero katolicizma? — pri čemer je neke vrste Wyclifova »katoliškost« označena skrajno okvirno in z mnogo večjo previdnostjo ter skepsjo.

To vprašanje danes nikakor ni neaktualno. Treba pa je poudariti, da nas problem »katoliškosti« Wyclifa in Husa ne more zanimati in nas tudi ne zanima kot ozko dogmatično religiozni, konfesionalni problem. Zanima nas kot problem neke vrste antropologije, določenega tipa socialne filozofije, ki se skriva v religioznih formah. Kajti historični pomen katolicizma in wyclifizma-husitizma ni ta, da bi bila dala določeno formo krščanski religiozni zavesti, temveč ta, da sta v okviru in s posredovanjem nekaterih krščansko religioznih form ustvarila določen metafizični koncept sveta in človeka. Veličina evropske krščanske kulture je prav ta, da živi in da jo naravnost nosijo sile, ki sicer izvirajo iz nje, hkrati pa neprestano preraščajo njena mitološka, religioza izhodišča. To velja tako za katolicizem kot za wyclifovstvo in husitstvo.

To seveda hkrati pomeni, da ne more zadostovati nobena ozko teološka primerjalna analiza obeh smeri, pa naj bi bila še tako subtilna in poznavalska. Stvarni smisel pravkar omenjenih pojavno ujemajočih se kategorij bo verjetno težko najti, če ne bomo raziskovali njihove *filozofske* vrednosti, če ne bomo teh kategorij razumeli kot *filozofsko* teološke entitete. In prav tu nastane potreba po tisti filozofski interpretaciji, o kateri smo že govorili.

Kajti Wyclifove in Husove teologije ni mogoče pravilno razumeti, če je ne raziskujemo kot izraz in produkt filozofske koncepcije skrajnega realizma. Wyclifovo predestinacijsko pojmovanje cerkve je težko razumeti, če ga obravnavamo zunaj njegovega odnosa do metafizičnega determinizma.

To velja tudi za primerjalno analizo skupnih osnovnih »katoliških« kategorij teološke antropologije in teološke socialne filozofije obeh smeri. Kajti tudi klasični tomizem — v okviru tega prispevka se moramo omejiti pri katolicizmu samo nanj — je *filozofska* teologija »par excellence« in brez filozofske interpretacije njeni osnovni pojmi ne morejo razkriti svojega stvarnega smisla.

Če ima razlaga tomistične ontologije, kozmologije in noetike v dosedanem raziskovanju očitno kontinuiteto in povezavo, pa ne bi mogli tega trditi za razlago tomistične socialne filozofije. Tu mislim predvsem na to, da je Troeltschevo analizo socialne filozofije tomizma v njegovih »Soziallehren«, ki je po mojem mnenju do zdaj najboljše osmišljanje tomističnega pojmovanja družbe, v to področje usmerjena mediavelistika daleč premalo upoštevala in včlenila v kontinuiteto raziskovalnega procesa.¹ Dokler se sodobna mediavelistika ne bo kritično soočila s Troeltschem, seveda ne more pomeniti prave stopnje že doseženega spoznanja o tej snovi.²

Tomažev »lex dei« (božji zakon — op. prev.) je po svojem bistvu aristotelovsko ustvarjalno načelo, po katerem je stopenjsko ustvarjen univerzum. Tomistični »lex naturae« (zakon narave — op. prev.), na katerem je zgrajeno tomistično pojmovanje družbe, torej ni isto kot »lex aeterna« (večni zakon — op. prev.), temveč *participira* na njem zgolj kot organski člen univerzuma.

Ob tem je napravil Tomaž v pojmovanju »lex naturae«, glede na starejše evangelijsko patristično pojmovanje te kategorije, prevratno potezo. Sicer izhaja iz vsebinske omejitve »prvotnega stanja« pred izvirnim grehom, ki naj bi bilo nekakšno stanje svobode, enakosti in skupnosti imetja, vendar pa ga preoblikuje — spet s pomočjo Aristotelovega artificializma, kvalitativizma in hierarhičnega pojmovanja stvarnosti — tako da nastanejo iz njega neenakost, privatno lastništvo in oblastniški družbeni odnos kot *naravna pozicijska vrednota* (predtomistično pojmovanje je poznalo te vrednote samo kot *negatione* posledice izvirnega greha).

Od tod izhajajoči »ordo iustitiae« (red pravičnosti — op. prev.) sicer prav tako pozna aristotelovsko pravičnost »spmembe«; njegovo strukturo pa tvori predvsem aristotelovska »sorazmerna, partitivna« pravičnost, ki razčlenjuje družbo kot naravni hierarhični organizem. Družbeno univerzalistični osnovni ton, ki ga nedvomno

¹ Filozofska mediavelistika, ki jo gojijo predvsem katoliški krogi, do zdaj večinoma ni upoštevala Troeltschove analize. Eden izmed najboljših poznavalcev Tomaževe filozofije, M. Grabman, naveda sicer v sklepu svoje sintetične studije »Das Naturrecht der Scholastik von Gratian bis Thomas von Aquin« (Mittelalterliches Geistesleben, 1926, str. 103) s priznanjem Troeltschevo sodbo o premišljenosti Tomaževe sociološke koncepcije in javno izpriča svoje spoštovanje do tega avtorja, ob tem pa v vsej razpravi sploh ne omenja njegovih analiz.

Seveda Troeltscheva analiza ni zadnja beseda o danem vprašanju in bi jo bilo treba v vrsti stvari precizirati ter dalje razvijati. Troeltsch se npr. moti, ko preprosto fiksira tomizem na meščansko stvarnost; pušča paralelnost konservativne prvine in »liberalne potence« njegove socialne filozofije ter daje tako tomizmu možnost dvojnega vidika in raznih zlorab; ni namreč čisto uvidel, da je ta »liberalna« potencia aristotelovsko vkomponiran stavbni člen tega konservativnega sistema. S tem pa je hkrati naznačil pot modernizacije tomizma v tedanji dobi, njegovo demokratizacijo, v kateri hkrati v različni meri potekata tudi njegovo »razaristoteljevanje« in »detomizacija«.

² To zadeva tudi Troeltschevo analizo »wyclifije«. Naslednje pripombe tega referata navezujejo na Troeltscha, vendar skušajo nekatera vprašanja precizirati in dalje razvijati, čeprav seveda samo obrisno.

najdemo v tomistični socialni filozofiji, je torej izraz aristotelovskega pojmovanja človeške družbe kot kvalitativno razčlenjenega organizma, ki ima v svoji hierarhičnosti *cilj sam v sebi*, ker je naravno razumen: je torej člen *stopenjske* zgradbe univerzuma, ki je delo božjega stvarnika. Zato je odnos neenakosti, oblastvenosti naravnost poglavitni člen tega »ordo iustitiae« in načelo podložnosti in nepodložnosti *neposredno podpira njegovo ohranitev*.³

Wyclifu — podobno kot Tomažu — je pojem »lex naturae« izhodišče za razvijanje socialne filozofije. Seveda pa daje Wyclif temu pojmu čisto drugačen in poseben smisel.

Wyclif se v bistvu vrača k starokrščanskemu-patrističnemu pojmovanju »lex naturae« kot k stanju prvotne nepokvarjene človeške naravnosti. Imetje, neenakost, gospodstvo, vladanje so posledica človekovega izvirnega greha; torej ne izhajajo iz razvoja naravnega razumnega smotra — temveč so produkt človekove descendece. Posebni »civile dominium« (privatno gospodarstvo — op. prev.) nastane šele »occasione peccati« (ob grehu — op. prev.), ki ga ni bilo in statu innocentie« (v stanju nedolžnosti — op. prev.).

Wyclif, ki izhaja iz sodobnega stanja in očitno upošteva aristotelovsko tomistično pojmovanje »naravnega zakona«, priznava tudi »stanje naravnega prava, ki se le malo razločuje od stanja nedolžnosti. In tako je v času naravnega zakona zadoščala namesto pismene pogodbe bodisi posest, bodisi prisega, bodisi zaobljuba z vodo ali krvjo ali pa kako drugo očitno znamenje; toda ko se je čedalje bolj uveljavljala človeška omika, kot na primer v času, ko so bile človeštvu dane postave, in zlasti po kraljih, so se za preroka Jeremije pomnožila znamenja pogodb, kakršne so še danes. In ta pomnožitev nedvomno priča, da je svet slab.«⁴ (Latinski prevod.)

Osnovno izhodišče in osnovna vrednota je torej, kot je očitno, »status innocentie«, ki ceni kot *najvišjo vrednoto* človeško naravnost. Wyclif neposredno *kritizira Aristotela* (ter s tem tudi Tomaža), da ne razločuje »stanja nedolžnosti« od »stanja po padcu v greh«.⁵

Tako pojmu »lex naturae« — glede na aristotelsko-tomistično pojmovanje — naravnost obrne smisel. Elementi neenakosti, pod-

³ To je pravilno poudaril tudi B. Töpfer v svojem članku »Fragen der Husitischen revolutionären Bewegung«, Z. F. Geschichtswissenschaft, 1963/1, str. 115.

Troeltsch je malce dualistično ločil tomistični »ordo iustitiae« od tomistično pojmovane pravice do podložnosti in ni pravilno ocenil njene organske povezave v klasičnem tomizmu. Tukaj se ni nič manj kakor ponudila pot, »liberalizirati« tomizem. Ta pot pa je bila realizirana šele po stoletjih. »Tridentinum« pa je, nasprotno, pomenil okrepitev in utrditev konservativnega značaja tomistične socialne filozofije. Nehistorično pripisovanje te nove liberalistične in liberalno demokratske vsebine klasičnemu tomizmu, ki je že določena *transformacija* (torej nikakor ne razvijanje) in »razaristoteljevanje« tomizma v smeri proti *predtomističnim* stališčem katolicizma, je torej v neposrednem nasprotju s *stvarno historično potjo*, ki jo je prehodil tomizem.

⁴ De civili dominio I, XXXV, 265.

⁵ V naravni vladavini je tedaj utemeljeno imenju, čeprav Aristoteles ni primerno obravnaval stanja nedolžnosti in (grešnega) padca.

rejenosti, lastništva, ki so nastale »v naravnem zakonu« v dobi »post lapsum« (po padcu — op. prev.), so pridruženi službi najvišjim vrednotam, ki ustrezajo »stanju nedolžnosti«, in so zato eno z božjo dobroto, z božjo esenco.

Wiclifova »lex naturae« ne participira torej zgolj na božjem, »večnem zakonu« stopenjske zgradbe vseirja, kakor je to pri Tomažu, temveč izhaja neposredno ter se izenači z »lex dei, lex divina, lex evangelica«. (božji, božanski in evangelijski zakon — op. prev.). Ob tem se izpriča prav kardinalna razlika med aristotelovsko-tomističnim *artificialnim* načelom božje udeležbe pri svetovnem in človeškem dogajanju in wyclifovskim *esencialnim* pronicanjem božjega bstva v svet kozmosa in v svet človeka.

Ob tem bi lahko Wyclif za teoretsko okrepitev in sankcioniranje najvišjih idealnih vrednot »legis naturae« odlično uporabil prav svoj skrajni realizem. Kajti božja esenca, ki tvori »universalialia« (splošno — op. prev.) kot esencialno substanco stvari, unificira vrednote »legis naturae« in jih spreminja v skupne, družbene in na isto raven postavljene vrednote. Kajti »Bog vlada najpoprej splošnemu... vsemu posameznemu pa vlada v skladu s splošnim gospostvom, ki je bistveni vzrok posamičnega.«⁶ Tako je dobil »evangelijski komunizem« filozofsko utemeljitev, čeprav ta komunizem (četudi je najvišja vrednota »stanje nedolžnosti«), ni absoluten in neposreden, temveč ga je mogoče realizirati samo s posredovanjem elementov, ki so nastali »post lapsum« v »sestopni« fazi (pri Tomažu je to bila vzpenjajoča se faza) »legis naturae«.⁷

Oblast, neenakost, podložnost, privatno lastništvo lahko po takem pojmovanju »legis naturae« delujejo samo kot »ministerium« (služba), »servitudo« (podložnost) *esencialnega in božjega občega dobrega*. Oblastniški odnos ni naravno kvalitativno členjenje ljudi na višje in nižje, na bolj vredne in manj vredne, nima torej smisla in razumnosti *sam po sebi*, temveč je zgolj sredstvo za realizacijo *občega človeštva*, ki je unificirano s skupno, enako in zato tudi *demokratsko* esencialno vrednoto.

Zato je največja vrednost »creaturae rationalis« (razumnega bitja — op. prev.) razum, ki je skupna človeška lastnost in ga zato ima vsak človek. Če je v aristotelovsko-tomističnem pojmovanju prav neenakost razumskih nesorazmerij racionalna in naravna utemeljitev stanja podložnosti in neenakopravnosti, potem je wyclifovsko pojmovanje človekove *enake esencialne racionalnosti*, nasprotno, *osnovna forma*, ki je v »razevangelizirano« tomistično pojmovanje »naravnega zakona« vnesla spet *enakost* »evangelijskega« načela, s katerim je zopet dosežena enakost ljudi, ki sodijo v »stanje nedolžnosti«.

⁶ De dominio divino I, VIII, str. 50—51. (Latinski prevod.)

⁷ Zato ni mogoče Wyclifovega pojmovanja »naravnega zakona« šteti za golo vrnitev k starokrščanskemu »komunizmu ljubezni«, kakor to dela Troeltsch. Kajti »caritas« (spoštovanje, ljubezen) je pri Wyclifu ontološki red, zakoniti odnos med splošnim in posebnim, zakonska podrejenost »posamičnega« »skupnemu«. Troeltsch seveda celote wyclifovske metafizike ne analizira in jo spregleduje ter zato v dani zvezi niti ne more doseči nove kvalitete, ki tu nastaja.

Razložek med tomističnim in Wyclifovim pojmovanjem podložnosti torej ne temelji samo na nasprotujoči si vsebini med tomističnim »ordo iustitiae« (red pravičnosti — op. prev.) in wyclifovskim »lex natura vel evangelica« (naravni ali evangeljski zakon — op. prev.), temveč tudi na pojmovanju o univerzalni zmožnosti vsakega človeka-posameznika, deležnega z razumom božje esence, da s tem razumom preverja in usmerja izpolnjevanje evangeljskega zakona v človeški družbi. Torej gre tu za razložek med esencialnim in artificialnim pojmovanjem odnosa med bogom in človekom. Posebno, kar zadeva podložnost, si pojmovanje obeh strani nasprotuje po vsebini in obliki.

Končno je treba povedati, da Wyclifu ta »naravni ali božji ali evangeljski zakon« ne pomeni zgolj nekaj, kar je bilo s človekovim padcem v greh v bistvu izgubljenega, temveč, narobe, nekaj, kar ima *trajno aktualnost in kar je treba realizirati*. Po tem pa se njegovo pojmovanje bistveno razločuje od stoično patrističnega pojmovanja evangeljskega naravnega zakona kot »zlatega veka«, ki je bil z izvirnim grehom za zmeraj izgubljen. Prav pojmovanje neuničljivosti substance omogoča Wyclifu, da razume »evangeljski zakon« kot večni, idealni cilj, ki ga je človek vedno zmožen doseči in ki ga neposredno kliče k dejanju. Stoično patristično pojmovanje »evangeljskega naravnega zakona« pa je narobe, učinkovalo demobilizacijsko ter je dajalo človeku up samo v kurateli sakramentalne cerkve.

Če je torej Tomaž s svojim pojmovanjem »lex naturae« apologetiziral, idealiziral in, glede na patristiko, spremenil v pozitivno vrednoto stanje, v katerem se je človek znašel po izgubi svoje »evangeljske« svobode, dostojanstva, človeške in družbene vrednosti, pa je Wyclif, narobe, s svojim pojmovanjem »lex naturae« ustvaril orodje za to, kako *v danih razmerah z izrabljanjem sil sodobne družbe, spet obnoviti stanje »evangeljske« svobode, dostojanstva, ter človeške družbene vrednosti*. Takšna »obnova« pa seveda nikakor ni bila »vrnitev nazaj«, temveč *napredovanje* po poti k prelomu s fevdalnim družbenim redom.

* * *

Če se zdaj vprašamo, koliko se je Hus strinjal s tem »evangeljskim načelom«, potem na to vprašanje ne moremo odgovoriti drugače kot docela pozitivno.

Seveda bi bilo napačno, če bi obstali pri tej ugotovitvi in videli v Husu samo predanega in dovzetnega Wyclifovega učenca. Hus je že v svoji mladosti pri opisu štirih osnovnih Wyclifovih filozofskih traktatov dodal k omenjenemu tekstu dragocene lastnoročne glose, ki pričajo o njegovem občudovanju Wyclifa, o sprejemanju osnovnih filozofsko teoretskih stališč Wyclifovega nauka.

V naslednjih letih, ko sta izvršila Stanislav iz Znojma in Štěpan Pálež svoj drzni wyclifovski napad, pri katerem sta propadla, pa je Hus v ozadju. Ne sprejema Wyclifovega remanentnega nauka in ne eksponira Wyclifovih metafizičnih nazorov, ki očitno ogrožajo krščanski teizem.

Kako naj si to pojasnimo? Čeprav je Hus poznal wyclifovsko metafiziko, je bil v nasprotju z njim izrazito *humanistično*, torej ožje *orientiran*. Vendar je bil eksistenčno povezan z reformacijskim gibanjem in se je ves predajal reformacijskim kritičnim prizadevanjem. Šlo mu je za tisto realno in učinkovito reformacijsko kritiko, ki je bila alfa in omega vsega njegovega delovanja.

Zato tedaj, ko je bil praški nadškof naklonjen njegovim reformacijskim naporom, Hus ni preveč povzdigoval krivoverca Wyclifa; ni se hotel eksponirati, dokler ni bilo to neogibno. Zato se, očitno, ni vmešaval v remanenčni Stanislavov in Pálčev spor. V svojem strateškem realizmu je občutljivo zaznal, da je na tem polju razmerje sil in možnosti zelo neugodno in da bi verjetni poraz onemogočil napredovanje reformacijske kritične dejavnosti. Vedeti je namreč treba, da so češki wyclifovci bojevali svoj boj v dobi, ko je bil Wyclifov nauk že v poglavitnih točkah obsojen kot zmoten in krivoverski in ko je bil tudi češki kralj, na katerega se je reformacijska stran nenehno opirala, kar najbolj zainteresiran, da v njegovi deželi ne bi našli madeža krivoverstva. Ta poseben, nenavadno zapleten in težaven položaj, v katerem se je razvijal češki wyclifizem, do zdaj še ni bil niti približno pravilno ocenjen. Vendar pa je samo iz te situacije mogoče razumeti in razložiti posebnost husitskega wyclifovstva. Samo z njo je mogoče razložiti in razumeti človeško tragedijo Stanislava iz Znojma in Štěpana Pálča.

Ce torej Hus tedaj *ni preveč razglašal* svojega wyclifovskega prepričanja, tega ni storil zato, ker bi bil strahopetec ali oportunist, temveč zato, ker ni hotel spraviti v nevarnost svoje reformacijske kritične dejavnosti. Strahopetnost in oportunizem se običajno ne kažeta tedaj, ko so razmere sorazmerno ugodne za določen kritičen napor, temveč prav v nasprotnih situacijah.

Tedaj, ko je naletela njegova reformacijska kritična dejavnost na prvi pomembnejši odpor, pa je začel Hus uveljavljati svoje wyclifovsko prepričanje postopno in funkcionalno, vendar vedno bolj izrazito. Često ponavljana domneva, da je bil Hus samo praktik, ki se je epigonsko obračal na Wyclifa, ko svoji »prizemni« praksi ni bil več kos, je popolnoma zmotna. Kajti Hus je, kot smo že omenili, Wyclifovo filozofijo že davno v celoti poznal in v bistvu sprejemal. Wyclifove misli pa zanj niso bile abstraktne dogme. Zato jih je obdelal in izoblikoval v ideološko orožje realne družbene aktivnosti.

Hus je kratko malo strateg wyclifizma, ki je eksponiral Wyclifove miselne napotke in jih prilagajal funkcionalni ideološki uporabi v boju za realni družbeni napredek.

V tem boju pa je Hus ob odpustkovni kampanji leta 1412 prišel v spor ne samo s cerkvijo, temveč tudi s kraljem. Tedaj je nastala tista eksistencialna situacija, ki najbolj strogo preverja možnosti in predpostavke ljudi. Štěpan Pálč in Husov učitelj Stanislav iz Znojma, ki sta na videz zasenčila Husa s svojim wyclifovskim radikalizmom, se nista samo umaknila pred posvetno

močjo, temveč sta se tudi odpovedala svojemu wyclifizmu in prešla naravnost v nasprotnikov tabor; to je bil brodolom.

Hus je, narobe, prav v tem trenutku prvič uveljavil wyclifovsko argumentacijo proti posvetni moči in stopil na pot revolucionarja. Spremljale so ga kletve, interdikt, pozivi cerkvenega sodišča, kraljeva nenaklonjenost. Hus pa je šel v položaju, ko so sovražniki, hinavci in ovaduhi pazili na vsak njegov korak, dalje po svoji poti brez vročične zadihanosti, brez histerije, trdno, dosledno in zavedajoč se, da kapitulacija ni mogoča.

V ognju silovitega ideološkega spopada je Hus občutljivo dojel socialnokritično jedro Wyclifovega nauka in v svojem osrednjem spisu, v traktatu »De ecclesia«, bleščeče formuliral bistvo Wyclifovega kritičnega humanizma.

Tako je Hus preoblikoval Wyclifovo kozmično metafiziko v husovsko »filozofijo človeka«. Wyclifizem se je spremenil v husitizem.

Če danes mnogi govore, da je človeška praksa osnovna filozofska kategorija, potem je Hus s svojim naukom o moči in podložnosti tvorec prvega velikopoteznega prevratnega koncepta filozofije človeške prakse v češki duhovni zgodovini. Poudarjam: filozofije človeške prakse in ne »praktične filozofije«.

Hus je seveda to filozofijo človeške prakse sam hkrati spreminjal v človekovo predmetno prakso. Bil je mislec in realizator misli obenem. Prav zato je bil pri formulacijah svojih misli značilno previden, s smislom za praktično pomembnost in funkcionalnost svojih formulacij, ter je očitno neprestano pazil, da bi v neenakem boju lahko učinkovito branil svoje misli. Nikoli mu ni šlo za goli miselni učinek, šlo mu je za učinkovitost. Če je mogel pustiti, da so v njegovem imenu govorili cerkveni očetje, je to storil prav rad, saj je s tem sovražnikom otežkočil polemiko. Prav zato je tudi uporabljal formulacije, ki so same po sebi omogočale razne razlage in so dobile svoj avtentični smisel šele v širšem miselnem kontekstu.

Če kdo vidi v tej obliki Husovega izražanja odstop od Wyclifa, potem ni razumel, da je bil to, nasprotno, edini način, ki je v danem položaju omogočal uveljavljanje in razvijanje Wyclifa. Hus je bil mojster tega načina: čeprav ga je kar največ uporabljal, ni nikoli zdrknil v oportunistem in eklekticizem. V tej obliki je znal svojim nazorom vedno dati globok notranji revolti naboj, trdno logično zgradbo in vsebinsko učinkovitost.

* * *

Husova »filozofija človeka« raste naravnost iz wyclifovskega evangelijskega načela. Čeprav pri Husu ne najdemo tistih številnih Wyclifovih formulacij, v katerih ta enači »naravni zakon« z »božjim zakonom«, pa je zelo očitno, da izraža vsebina Husovega

* V husitskem mišljenju najbolj izrazito in eksplicitno enači »naravni zakon« z »evangelijskim zakonom« Mikulaš iz Dráždan. J. Nechutova ugotavlja v svoji obsežni in izvirni študiji o Mikulašu z Dráždan, ki je uvod v pripravljeno edi-

»evangeljskega zakona« iste ideje in cilje kot Wyclifov »naravni zakon«. Lahko celo rečemo, da izstopata pri Husu kritični socialni smisel in socialno normativni značaj, ki je usmerjen k »splošni pravičnosti«, v konkretni aplikaciji »evangeljskega zakona« še bolj plastično kot pa pri Wyclifu.

Ceprav Hus praktično ni uporabljal termina »lex naturae«, pa je pomensko in bistveno obogatil Wyclifovo pojmovanje »naravnega zakona« v svoji teoriji o »nevtralnih delih«. Če pogosto govorimo na splošno o tem, kako je Hus Wyclifov nauk ustvarjalno razvijal, potem lahko to Husovo vsebinsko, miselno razvijanje Wyclifove socialne filozofije vidimo prav v Husovi eksplikaciji tega kardinalnega vprašanja.

Če primerjamo osrednjo pasajo Husovega traktata »De ecclesia«, tj. njegovo 21. poglavje, ki govori o »nevtralnih delih« (opera neutra), s podobno pasajo III. knjige Wyclifovega spisa »De civili dominio«, potem ugotovimo pri pojmovanju problema bistveno razliko. Pri obeh interpretacijah sicer ni nobene *faktične* razlike v mnenju, da ni mogoče biti slepo poslušen tudi pri stvareh, imenovanih »neutra« ali »media« (nevtralna ali srednja — op. prev.). Vendar je v teoretskem pojmovanju dokaj velika razlika.

Wyclif obravnava vprašanje podložnosti, poslušnosti pri »nevtralnih delih« kot popolnoma odvisno od vsesplošnega načela »evangeljskega zakona«. Tako podreja problem vsesplošnemu problemu dejavnosti in ravnanja »secundum legem Dei« (v skladu z božjim zakonom — op. prev.). Vprašanje se mu očitno ne zdi posebno pomembno in vredno posebne pozornosti. Kot vse drugo, ga je razrešil preprosto s svojim evangeljskim univerzalizmom. Pa ne samo to: zanikal je celo realnost tega problema; k omejitvi in definiciji »nevtralnih del« pravi: »Tu odgovarjam s tem, da *zanikam*, saj je v skladu s tem, kar je rečeno v 43. poglavju 3. knjige *nevtralnemu*, da bi bilo tako dejanje nevtralno ali da se ne bi tikalo Kristusove postave.«⁹

Hus pa nasprotno, popolnoma *priznava* eksistenco »nevtralnih del«, s tem pa tudi realnost in upravičenost tega problema.¹⁰ Očitno je, da je to bil za Husa pomemben problem. S čim lahko to pojasnimo? Odgovor je na dlani.

cijo Mikulaševega referata »Querite primum regnum dei« (ta študija mi je bila dostopna v rokopisu), da Mikulaš »zelo pogosto spaja kategorijo božjega zakona z razlago o naravnem pravu, kar je pravzaprav tako wyclifsko husovska kot tudi sektaška linija. Tesno formalno sosedstvo in notranja enakost božjega zakona, božjega in naravnega prava sta pri Mikulašu poudarjena z njegovo nagnjenostjo do tega, da se izraža v nasprotnih terminih« (rokopis navedenega dela, str. 116—117).

Prim. npr. pregnantno Mikulaševo formulacijo »Naravno pravo velja za božje pravo, ki je vsebovano v postavi in evangeliju« (Mikulašev traktat »Contra rectorem in Wildungen«, Nechutová l. c., str. 121).

⁹ De civili dominio, III, str. 41.

¹⁰ Hus v 19. poglavju »De ecclesia« navede naprej definicijo »nevtralnih del«, ki jo prevzema po Wyclifu, potem pa daje svojo definicijo, ki jo uvažajo pomembne besede »jasneje povedano: »Nekatera dela so kratko malo dobra, kakor npr. ljubiti Boga. Drugo delo je kratko malo zlo, kakor na primer sovražiti Boga.

Vprašanje »nevtralnih del« je postalo namreč kardinalni problem Husovega lastnega idejnega boja. Kajti doktorji praške teološke fakultete so v svojem »Consiliu«¹¹ uveljavili v boju proti njemu in njegovim privrženecem nenavadno izrazito prav teorijo »nevtralnih del«, tj. teorijo, da je treba biti tudi pri nevtralnih delih brezpogojno podložen in poslušen oblasti. Razlog za to taktiko je bil jasen. Tu se namreč ni bilo treba neogibno prepirati o vsebini »samega dobrega« in »samega zla« — tudi katolicizem namreč meni, da se ukaza »samega zla« ne sme izpolniti. S svetim Bernardom pa je bilo mogoče nagnati nasprotnika v slepo ulico in ga prisiliti, da bi se nehal »skrivati« za »evangeljskim principom« in bi tako moral pokazati svoj pravi obraz. To je bilo zvito in dobro premišljeno.

Hus je sprejel vrženo mu rokavico. In tako je nanese, da je postal doktorski »Consilium« osrednje izhodišče njegovega poglavitnega teoretskega spisa, ki je bil hkrati tudi njegov idejni odgovor na »doktorsko« pojmovanje »nevtralnih del« ter *idejni vrh* njegovega miselnega dela, vrh, s katerim je presegel tudi svojega učitelja Wyclifa.

Husova definicija nevtralnih del je natančnejša in pravilnejša od Wyclifove definicije. Hus sprejema realnost »nevtralnih del«; zato postane to vprašanje zanj osrednji problem. Ne more se zadovoljiti s takšno »globalno« razrešitvijo problema, kakršno je našel pri Wyclifu. Prisiljen je soočiti se z »nevtralnimi deli«. Pomembnost tega vprašanja in pomembnost Husove rešitve tega problema se pokaže, ko se zavemo, da gre v sferi »nevtralnih del« za *velikansko večino* realne človeške dejavnosti, čeprav je bila tedaj postavljena na najnižjo stopnico vrednostne lestvice.

Ko je v Bernardovem spisu »Ad Adam monachum«, s katerim so ga napadli praški doktorji, analiziral okoliščine, načine, osebe, čas in mesto »srednjih ali nevtralnih del«, je z očarljivim, taktim, hkrati pa s pregnantno *prevratnim* načinom kritično premagal

Prav tako so nekatera dela rodovno dobra. Tista namreč, ki nagibajo človeka, da bi se bolj odločal za to, kar je dobro, kot pa da bi se odločal za to, kar je zlo, to je na primer postiti se in dajati vbogajme. Nekatera dela so rodovno zla, namreč tista, ki nagibajo človeka, da bi se bolj odločeval za to, kar je zlo, kot pa za to, kar je dobro, in čeprav je lahko stvar urejena v skladu z dobrim, kakor na primer ubiti človeka. Nevtralna dela pa imenujemo tista, ki ne nagibajo človeka k temu, da bi se odločal bolj za to, kar je dobro, kot pa za to, kar je zlo, vendar tudi narobe ne, kakor na primer tkati, jesti, orati ali teči. Zato je delo neposredno dobro na prvi stopnji, rodovno dobro delo je nekako na stopnji, ki je v sredi, nevtralna dela pa so na najnižji stopnji. Naj navedem primere teh treh stopenj: ljubiti Boga, postiti se in tkati. Podobno velja tudi za njihovo nasprotje, kajti neposredno zlo delo je na primer sovražiti Boga, rodovno zlo delo je na primer ubiti človeka. Vendar tretje zlo delo, namreč nevtralno, ne obstaja, ker bi sicer ne bilo več nevtralno. Imenujemo namreč nevtralno delo tisto delo zato, ker ne nagiba človeka bolj k čednosti kot pa k nečednosti ali narobe.« (»O cerkvi«, češki prevod A. Molnarja in F. M. Dobiaša, 1965, str. 168—169.) Primeri mojstrske, klasične husovske definicije!

¹¹ Prim. »Consilium doctorum facultatis theologiae studii Pragensis«, Palacky, »Documenta«, str. 475 in dalje.

sv. Bernarda in ga zavrnil. Hus je namreč prišel do sklepa, da tudi tukaj, v sferi »nevtralnih del« *razum* odloča o poslušnosti in podložnosti; Hus se je skušal pri argumentaciji opirati na nesporne vrednote, vrednote religioznega značaja. Kljub temu pa zaradi narave stvari same nastaja tu *popolnoma nova dimenzija človeškega ravnanja in človeškega mišljenja*: naravni razum, ki tukaj odloča o poslušnosti in podložnosti, *stopa iz božje školjke*, in človekov premislek, ali naj uboga ali ne, vodita naravna realna zemška korist in napredek.

Samo to, kar je naravno, razumno in za človeka napredno, naj bi po njegovem vodilo poslušnost pri »nevtralnih delih«, tj. v *realnem človeškem življenju*. Sklepni del Husove argumentacije je prežet z globokim, plemenitim in demokratičnim humanizmom: »In je jasno, da moramo Bernardovo besedo, ki jo navajajo doktorji, da v »teh dejanjih«, razumi srednjih, »dejansko ni dovoljeno, da bi svoje mnenje vsiljevali nazorom učiteljev, in da v teh stvareh sploh ne smemo zanemarjati niti ukazov niti prepovedi predstojnikov«, razumeti, upošteva je okoliščine, ki so potrebne za dejanje, ki terja poslušnost, kakor je bilo že povedano glede na način, mesto, čas in osebe. Kajti često učenec razumno ne uboga pri dejanju, nerazumljivem ali nepobliže določenem pa tudi rodovno dobrem, ter zahteva razumen razlog, zakaj ni svetovati, da bi ubogal v takšnem primeru, kakor se je tudi meni mnogokrat pripetilo, ko sem kaj ukazal in sem bil potem po dobrem poučen, da sem celo hvaležno sprejel nauk in ubogal učenca.«¹²

Kaj je najgloblja teoretska posledica Husove koncepcije »nevtralnih del«? To, da *myclifovski »lex naturae« prerašča okvir evangelijskega zakona» in postane naravni zakon v naravnem smislu besede*. Človeška naravnost postane tu *naravna naravnost*.

S svojo teorijo o »nevtralnih delih« se je Hus odkrito razšel ne samo s tomističnim, temveč tudi s predtomističnim katolicizmom. Najbolj bistveno pa je to, da je hkrati postavil bliže modernemu pojmovanju človeške naravnosti, bliže vrednostnemu območju modernega demokratizma tudi Wyclifovo pojmovanje naravnega zakona.

Prevedel Franc Jerman

¹² Prim. Dobiáš — Molnár, 1. c., str. 196—197.

Pomembno ugotovitev o notranjem sorodstvu in vsebinski podobnosti Husovega pojma »nevtralnih del« z Mikulaševim pojmovanjem odnosa »običajnega prava« do božjega prava je objavila J. Nechutova v svoji že omenjeni študiji o Mikulašu z Draždan. Nechutova ugotavlja, da so za Mikulaša »običajne pravne kategorije sprejemljive samo tam, kjer samo Pismo ni nič določnega ugotovilo, torej v stvareh, o katerih ne obstaja »lex Dei«. Tudi v takšnih primerih mora vernik raziskovati z *razumom* (podčrtala J. N.), kajti cerkev je cerkev samo tedaj, kadar sodi razumno«. Nechutová v tem nazoru pravilno vidi očitno soodvisnost s teorijo podložnosti v nevtralnih delih (prim. navedeno delo, str. 125). Prim. s tem Mikulaševo izjavo iz njegovega traktata »De conclusionibus doctorum in Constantia«: »Kot je cerkev nekaj z razumom skladnega, uvaja in odobrava samo navade, ki se ujema z razumom, te pa so obsežene v tistih stvareh, o katerih ni Sveto pismo določilo nič trdnega.« (Prim. navedeno delo, str. 120; podčrtal R. K.)

Problemi ekonomskega razvoja in sodelovanja v SEV

Najpomembnejše merilo za oceno vloge vsakega integracijskega mehanizma in vsakega ekonomskega povezovanja skupine dežel v sodobnem svetu je — koliko in kako prispeva ta mehanizem k optimalnejšemu gospodarjenju in k dviganju produktivnosti dela nacionalnih gospodarstev ter s tem k njihovem usposabljanju za neposredno vključevanje v splošne tokove svetovnega gospodarstva kot celote. Takšno usposabljanje socialističnih dežel je bilo glede na njihovo zaostalost v svetovnem merilu neogibno dolgotrajen proces; naloge, ki jih je ta proces terjal in vsiljeval, so bile toliko težje, ker so morale socialistične dežele nenehno večati svoj politični in ekonomski vpliv zaradi čedalje širšega boja za socializem v mednarodnih okvirih. Če odseva pozitivna vloga integracijskega mehanizma v povečani zmožnosti nacionalnih gospodarstev in skupin nacionalnih gospodarstev za uveljavljanje v svetovnem gospodarstvu, potem se izpričuje negativna vloga gospodarskega povezovanja na ožjem področju s težnjo h gospodarski avtarkiji v nacionalnih ali regionalnih okvirih. Pogoji za uspešnost regionalnega ekonomskega povezovanja so racionalna delitev dela, specializacija in kooperacija proizvodnje v velikem obsegu in na tej podlagi povečevanje družbenih produkcijskih sil v nacionalnih in regionalnih okvirih. Prvi pogoj za vse to je v regionalnih okvirih tudi razvijanje gospodarske komplementarnosti oziroma ustvarjanje takšnih nacionalnih gospodarskih struktur, ki omogočajo usklajen in komplementaren razvoj produkcijskih sil določene regije. To pa zahteva premišljeno usklajevanje razvoja ter skupno akcijo udeležencev integracijskega procesa pri usklajevanju gospodarskih politik in gospodarskih struktur.

Če gledamo rezultate, dosežene v SEV, s stališča naštetih običih kriterijev, lahko ugotovimo naslednje značilnosti dosedanjega integracijskega procesa:

a) pomanjkanje dejanske koordinacije pri razvijanju gospodarskih struktur; v preteklem razdobju tudi tendenca k zmanjševanju komplementarnosti gospodarstev dežel SEV;

b) premajhna specializacija v proizvodnji, nerazvitost velikoserijske proizvodnje in minimalna sposobnost za širše vključevanje v svetovno delitev dela pod pogoji prednosti, ki jih ustvarjajo nacionalna in regionalna specializacija ter kooperacija;

c) visoka stopnja specifične povezanosti v regionalni trgovinski menjavi, majhna udeležba regije v širši mednarodni menjavi in tendenca k zapiranju področja. Bistvena lastnost povezovanja dežel SEV v trgovinski menjavi je ta, da visoka stopnja povezanosti ni rezultat razvoja gospodarske komplementarnosti dežel članic — posebno ko gre za vzhodnoevropske članice SEV —, ampak je prej rezultat političnega zavezništva med njimi; s tem so pogojene specifične značilnosti tržišča SEV in številni neugodni učinki, ki jih ima trgovinsko povezovanje teh dežel na njihov notranji gospodarski razvoj in na razvoj produkcijskih sil vseh socialističnih dežel.

Ugotovljeno stanje o koordinaciji in specializaciji v SEV odseva medsebojno pogojene in logične pojave. Sedanje gospodarske strukture v deželah SEV niso rezultat zavestne delitve dela v času, odkar je bil ustanovljen Svet za vzajemno ekonomsko pomoč, marveč so večidel zgodovinsko utemeljene. Zgodovinske posebnosti so se reproducirale tudi na višji razvojni stopnji teh dežel. Pri tem so se med članicami SEV ves čas porajali konflikti glede ohranitve prednosti zgodovinsko formiranih struktur oziroma glede poskusov, uperjenih proti perpetuiranju teh struktur. Ti konflikti so pustili sled tudi v industrializaciji, ki ni prispevala k usklajevanju struktur na podlagi skupnega izrabljanja moderne tehnologije, ampak je povzročala paralelizem v proizvodnji in težnjo k zmanjšanju komplementarnosti.

Težišče industrializacije je bilo na ekstenzivnem razvoju težke industrije in proizvodnje strojev. Trditve o značilnem pomanjkanju specializacije — tako v nacionalnih okvirih kot v okviru SEV — bomo ilustrirali z nekaterimi podatki o specializaciji in delitvi dela v proizvodnji strojev ter s tem, kako so se socialistične dežele SEV vključevale s to panogo v mednarodno delitev dela.

Če merimo stopnjo delitve dela in intenzivnost vključevanja v mednarodno delitev dela na področju proizvodnje strojev z deležem izvoza v proizvodnji oziroma z deležem uvoza v potrošnji strojev, vidimo, da so dežele SEV veliko manj vključene v mednarodno delitev dela kot razvite kapitalistične dežele, pa čeprav gre za panogo, katere razvoj je bil v socialističnih deželah v preteklem obdobju najburnejši in katere uspehi so bili merilo razvoja proizvodnih sil socialističnih dežel.

Kapitalistične dežele veliko hitreje razvijajo mednarodno delitev dela na področju proizvodnje strojev. Po nekaterih ocenah čehoslovaških ekonomistov je udeležba ČSSR v mednarodni delitvi dela sedaj 50—70% pod stopnjo, ki bi ji ustrezala po stopnji industrijske razvitosti in po tradiciji češke strojne industrije. Podobne so ocene o vključevanju DR Nemčije — druge industrijsko najbolj razvite dežele SEV — v mednarodno delitev dela.

DR Nemčija proizvaja sedaj okrog 92% svetovnega asortimenta industrije strojev. Čehoslovaška pa okrog 70%. Sovjetska avtorja Aleksejev in Ivanovna navajata, da gre ena petina čeho-

	Delež izvoza v proizvodnji strojev v %			Delež uvoza v potrošnji strojev v %		
	1956	1959	1963	1956	1959	1963
SEV — skupaj (ocena)	6,3	6,7	5,7	6,0	5,4	5,8
Razvite kapital. dežele	30,2	33,4	36,3	16,0	17,6	25,1

VIR: Za SEV — ocene čehoslovaških ekonomistov; za kapitalistične dežele podatki, objavljeni pri njih.

slovaške proizvodnje strojev na proizvodnjo v posameznih serijah, dve petini na proizvodnjo v srednjih serijah in samo dve petini na proizvodnjo v velikih serijah. Pri tem je treba, po mnenju obeh avtorjev, upoštevati, da »ni v deželah SEV niti ene tovarne tovornjakov in avtomobilov z optimalno kapaciteto«. Leta 1960 je proizvajalo potniške avtomobile pet držav SEV. Skupaj so tega leta izdelale 272.145 avtomobilov; pri tem so proizvajale 11 osnovnih vrst avtomobilov. Proizvodnja ene vrste je bila v povprečju le 24.740 vozil, medtem ko velja, da je optimalna tehnološka kapaciteta tovarne približno 500.000 avtomobilov na leto. Mimo malih serij je za proizvodnjo avtomobilov v SEV značilno tudi pomanjkanje nacionalne integracije v proizvodnji enakih avtomobilov; enake avtomobile izdeluje nekoliko tovarn, ki so raztresene po vsej državi.

Sovjetska ekonomista Aleksej in Ivanovna navajata ocene organov SEV, ko pravita, da »če bi države članice SEV v naslednjih dveh, treh letih povečale stopnjo specializacije znotraj držav in med posameznimi državami vsaj za 50 %, bi se produktivnost dela v proizvodnji strojev povečala vsaj za 20 %¹.

Organi SEV so v zadnjih osmih letih porabili veliko časa za priporočila o specializaciji držav članic prav v proizvodnji strojev. Do konca 1965 so v SEV odobrili predloge za specializacijo proizvodnje okrog 1.600 raznih vrst strojev in opreme; samo v zadnjih dveh letih (1964—1965) so sprejeli priporočila za specializacijo v proizvodnji 525 vrst strojev. Do sedaj so v SEV razpravljali o približno 10.000 temah, ki zadevajo specializacijo v več kot 50 različnih podpanogah strojne industrije. Toda rezultati, ki so jih do sedaj dosegli v praksi meddržavne specializacije, so minimalni in specializacija je še zmerom na začetku.

Specializacija na področju proizvodnje strojev v SEV ni takšna, da bi jo lahko imeli za dejavnik, ki zagotavlja učinkovito izrabljanje prednosti velikoserijske proizvodnje. O nizki stopnji specializacije v panogi, ki sicer zavzema bistveno mesto v med-

¹ Glej članek v reviji »Meždunarodnaja žizn, št. 3, 1965, str. 28.

sebojni menjavi držav članic, govorijo tudi podatki o deležu specializirane produkcije v menjavi strojev.

Delež specializirane produkcije v pogodbenem intraregionalnem izvozu² strojev in opreme držav SEV je znašal samo 13,6% od skupnega intraregionalnega izvoza strojev in opreme; v pogodbenem uvozu³ pa 10,4%. V izvozu oziroma uvozu strojev in opreme posameznih držav članic je sodelovala specializirana proizvodnja takole:

Država	Izvoz v %	Uvoz v %
Bolgarija	6,0	3,4
Madžarska	8,3	6,9
DR Nemčija	20,7	4,8
Poljska	16,7	7,7
Romunija	9,8	2,1
ZSSR	10,0	14,3
ČSSR	4,5	12,0

VIR: Ocena na podlagi podatkov, objavljenih v državah SEV.

Počasno napredovanje specializacije (in potemtaka tudi koncentracije) proizvodnje strojev v SEV se izpričuje tudi z ohranjanjem paralelizma pri gradnji novih kapacitet v posameznih državah, pogostimi pojavi slabega izrabljanja kapacitet. Zadnja leta je opaziti na tržišču SEV zmanjševanje medsebojne menjave strojev, čeprav je ta menjava že prej zaostajala v primerjavi s povečano proizvodnjo strojev v državah članicah.

Nekatere države SEV pa vendar izvažajo precejšen del svoje proizvodnje strojev, med drugim po zaslugi sovjetskega trga. Nanj odpade 45% skupnega uvoza strojev v medsebojni menjavi v okviru SEV.

Razen splošnih in globljih vzrokov premajhne specializacije in koncentracije proizvodnje v SEV (le-ti so v mehanizmu sodelovanja držav članic, v njihovih različnih interesih, pogojenih z različno gospodarsko ravniyo posameznih držav) — je poseben faktor, ki neugodno vpliva na specializacijo, tudi tehnična raven strojev. Ta v vrsti panog ne ustreza svetovni tehnični ravni in kvaliteti.

Neposredna posledica je v SEV orientacija k razvoju takšne proizvodnje, ki nadomešča uvoz in širi domači proizvodni asortiment. Zadnja leta je čutiti tudi večjo usmeritev na torišča investicijske opreme zunaj SEV.

Da bi ocenili dejansko vlogo SEV v gospodarstvu in ekonomskih odnosih držav članic, je treba proučiti tudi pglavitne značilnosti trga SEV.

² Po pogodbah za leto 1964

³ Po pogodbah za leto 1965

Države SEV so bile v dosedanjem razvoju zunanje trgovine zelo usmerjene druga k drugi. Delež medsebojne menjave članic SEV v njihovi skupni blagovni menjavi znaša sedaj 60—65 %, za nekatere članice je stopnja vezanosti na trg SEV tudi večja. Delež držav SEV v skupnem zunanjetrgovinskem prometu posameznih članic znaša (v odstotkih):

Država	1961	1964
ZSSR	55	59,3
Bolgarija	80	75,0
Madžarska	67	65,7
DR Nemčija	72	72,2
Poljska	57	59,6
Romunija	64	64,9
ČSSR	64	68,4

VIR: J. S. Sirjajev, B. N. Ladigin, Problemi soveršenstvovanja ekonomskega sodelovanja stran — členov SEV, Moskva 1965, str. 76; »Problemi mira i socializma«, 1/1966, str. 51.

Kot smo že rekli, je imela relativno visoka stopnja trgovinske povezanosti držav članic SEV dolgo vrsto let, ko je tekel proces industrializacije držav SEV, nekatere neugodne posledice, ki so sedaj čedalje bolj vidne. Do tega sklepa nas pripelje že površno opazovanje nekaterih pojavov, značilnih za trg SEV. Le-ta namreč nima lastnosti tržišča v pravem pomenu besede, na njem ne delujejo zakoni, lastni blagovnodenarnim odnosom. V menjavi med državami SEV ne prihajajo do izraza tržni odnosi in blagovne značilnosti proizvodov (vloga cene in denarja je degradirana na najmanjšo mero).

Menjalni odnosi v SEV spominjajo na naturalne odnose: določeno blago menjavajo samo za določeno blago; pri tem sta se osamosvojili dve sferi prometa: sfera menjave tako imenovanega trdnega blaga (blaga, ki je v SEV deficitarno ali ki ima takšne uporabne lastnosti, da ga je lahko plasirati tudi na trgih zunaj SEV) in sfera menjave ostalih proizvodov. »Trdne« proizvode menjavajo samo za enake proizvode, neodvisno od odnosov ponudbe in povpraševanja na trgu SEV; ti proizvodi imajo dejansko tudi vlogo plačilnega sredstva v menjavi med državami SEV. Tako se na trgu SEV v bilateralnih odnosih strogo izravna menjava opreme za opremo, reprodukcijskega materiala za enak material; blago, ki gre na tržiščih s konvertibilno valuto, zamenjujejo za blago, ki ga je prav tako mogoče prodati na teh trgih itd. Ta gradacija blaga po stopnji pomembnosti je posledica obstoječih disproporcij v gospodarstvih držav SEV in omejene ponudbe nekaterih proizvodov na trgu. Degradirana vloga cen in zaskoda vrednosti odseva tudi v fiksnih, stabilnih cenah skozi več

let, ne glede na ponudbo in povpraševanje. Princip »blago za blago« se v takšnih razmerah uresničuje v tržni praksi SEV prav do absurda.

Gradacija blaga po pomembnosti, ki je bila v začetku rezultat določene situacije in omejene ponudbe na trgu SEV, je kasneje pripeljala do absurdne konsekvence, do popolne osamosvojitve »pomembnosti blaga« od ponudbe in povpraševanja ali od dejanske vrednosti nekaterih vrst blaga. K temu »osamosvajanju« je prispeval sistem cen v menjavi med članicami SEV, po katerem so bile cene fiksirane za več let vnaprej (pet let) in so ostajale nespremenjene ne glede na gibanje ponudbe in povpraševanje in ne glede na spremembe uporabnih lastnosti ter kvaliteto blaga. Pri določanju fiksnih cen so izhajale države SEV iz tendenc v gibanju cen na svetovnem trgu; v medsebojni menjavi so se držale istih odnosov cen, ki so vladali tam. Tako so določali stabilne višje cene za končne industrijske proizvode (stroje itd.) in stabilne nižje cene za kmetijske proizvode in surovine.

Sčasoma je prišla takšna praksa v nasprotje z dejanskim položajem na trgu SEV. Zanj je sedaj značilna določena hiperprodukcija strojev in deficit surovin ter kmetijskih proizvodov. Absurd, da igrajo v takšnem položaju prav stroji vlogo »plačilnega sredstva« na trgu SEV, je posledica imobilnih »stop cen« in nekaterih elementov ekonomske politike, ki se je v nekaterih državah članicah formirala tudi pod vplivom veljavnih odnosov v trgovinski menjavi. Odnosi cen so, razen drugih pogojev, prispevali k temu, da je prišla v nekaterih državah SEV do izraza orientacija, ki spominja — kot pojav in po svojih posledicah — na stare merkantilistične interpretacije efektov mednarodne menjave. S stališča plačilne bilance je najugodnejši izvoz strojev in uvoz surovin. To, da so reducirali efekt samo na plačilno bilanco, je prispevalo k protislovnemu razvoju gospodarskih struktur v državah SEV in k tendenci, da bi se zmanjšala njihova gospodarska komplementarnost. Na trgu se je to pokazalo v naraščajočem deficitu surovin in v določenj hiperprodukciji strojev.

V državah članicah SEV je vladala težnja, da bi na bilateralni podlagi uravnovesile zunanjetrgovinsko ali pravzaprav plačilno bilanco vsakega tekočega leta; prizadevale so si doseči aktivni saldo zaradi nakupa surovin in kmetijskih proizvodov v krogu SEV. Vse to je stimuliralo države članice k ekstenzivnemu in k malo učinkovitemu razvoju domače industr. strojev. Pojavljale so se težave pri plasiranju strojev, ki so jih proizvajali in ponujali v SEV. Hkrati se je pod pogoji veljavnih odnosov cen in pomanjkanja sredstev za razvoj nekaterih pomembnih surovinskih panog v blagovni menjavi nadaljevala praksa »stroj za stroj«. Uvoženi stroji pa so bili po večini dražji v primerjavi s cenami na svetovnem trgu, pa tudi v primerjavi z domačo proizvodnjo držav SEV, kjer v sedanji fazi narašča potreba po strojih.

V ekonomski literaturi vzhodnoevropskih socialističnih dežel naletimo na nasprotujoča si mnenja o nivojih in odnosih cen v SEV. Državam članicam rabi za izhodišče pri določanju pogod-

benih cen posameznih proizvodov povprečna cena na svetovnem trgu. Toda raven pogodbenih cen precej odstopa od ravni cen na svetovnem trgu. Najbolj odstopajo cene mineralnih surovin, potem strojev in končnih proizvodov, najmanj pa cene kmetijskih proizvodov. Po nekaterih obrisnih ocenah čehoslovaških ekonomistov so bile cene v dosednji medsebojni menjavi v SEV v povprečju za 40—50% višje od svetovnih cen; pri tem so bile cene mineralnih surovin za 60—70% nad svetovnimi cenami, cene proizvodov predelovalne industrije pa za 30—40%⁴. Nove pogodbene cene, ki veljajo v SEV od začetka 1966, se razlikujejo od prejšnjih samo po tem, da se določajo na podlagi večletnega povprečja cen na svetovnem trgu (kot osnova rabi poprečje na svetovnem trgu v letih 1961—1964 in ne, kot prej, enoletno poprečje cen za 1957—1958).

Sistem cen in ves mehanizem sodelovanja v SEV, ki je bil samo podaljšek notranjega sistema gospodarjenja, sploh nista stimulirala zanimanja proizvajalcev za kvaliteto strojev in za tehnični napredek. Cene strojev so stabilne ne glede na to, da so postajali stroji zastareli; toda dosledno uravnovešena (na bilateralni podlagi) struktura blagovne izmenjave je zagotavljala plasma. Poizkus, da bi zaradi neadekvatne kvalitete proizvodov spremenili dolgoletne trgovinske pogodbe med državami SEV, so povzročili verižne pretrese; razen poglobljenih disproporcij na ekonomskem področju pa so imeli tudi politične reperkusije in povzročili intervencije na politični ravni.

Vzdrževanje visokega deleža trgovinske menjave med državami SEV v skupni zunanji trgovini teh držav ni bilo, kot smo že dejali, samo posledica ekonomskih razlogov. Sorazmerno visoka udeležba medsebojne menjave v zunanji trgovini držav SEV je ustvarjala podlago za to, da so se v nekaterih državah pojavile težnje po neupravičenih in neekonomskih koncesijah v SEV. Takšne razmere so rodile občutke zvezanosti in premajhnega izrabljanja lastnih možnosti za nastopanje na trgih zunaj SEV. To je prispevalo k močnejšemu učinkovanju bistvenih nasprotij v SEV, ki izvirajo iz razlik v stopnji ekonomske razvitosti držav članic. Različni interesi so oteževali izpeljavanje usklajene, zavestne akcije socialističnih držav za razvoj takšnih oblik sodelovanja, ki bi prispevale k hitrejšemu razvoju področja in k optimalnemu širjenju zunanje-ekonomskih odnosov.

Dobro je znano, da se države SEV med seboj razlikujejo ne samo po obsegu nacionalnega dohodka ali industrijske in kmetijske proizvodnje na prebivalca, ampak tudi po površini, po številu prebivalcev, po naravnih pogojih in po drugih možnostih za samostojen notranji gospodarski razvoj.⁵

⁴ Madžarski ekonomist Sandor Aus meni, da so cene surovin v SEV 12—15%, cene strojev pa 30—50% nad svetovnimi cenami.

⁵ Med te možnosti sodijo mimo drugega tudi razvitost transporta v državi, kvaliteta osnovnih proizvodnih fondov, kvalifikacijska struktura delavcev, strokovna in kulturna raven proizvajalcev sploh itd.

*Udeležba držav članic v skupni proizvodnji v SEV in njihove
relacije v produktivnosti dela in industrijski proizvodnji na
prebivalca*

	Delež v skupnem obsegu industrijske proizvodnje 1962	Indeks industrijske proizv. na prebival. 1962 (Poljska = 100)	Indeks produktiv. dela v proizvodnji strojev 1957 (ČSSR = 100)
SEV*	100,0	115	—
Bolgarija	1,1	52	47
ČSSR	7,3	191	100
DR Nemčija	8,0	185	95
Poljska	8,3	100	80
Romunija	3,4	67	71
Madžarska	2,3	83	49
ZSSR	69,5	116	97

* Upoštevana je tudi Albanija.

VIR: »Meždunarodna žizn«, št. 3/1965, str. 35; »Planovane gospodarstvi«, št. 11/1959, str. 868—873.

Vse te razlike odsevajo v različni stopnji odvisnosti držav članic od mednarodne delitve dela, v različni količini blaga in v moči, s katero države SEV sodelujejo kot ekonomsko samostojne države na mednarodnem trgu, kar spet določa tudi meje učinkovitega izrabljanja prednosti mednarodne delitve dela in trga.

Ker so na različni ravni in v različnih fazah industrijskega razvoja, imajo države članice tudi različni odnos do skupnih problemov v SEV. Medtem ko je za nekatere države bistveno vprašanje notranjega razvoja problem surovin in postavljajo njegovo razrešitev v tesno zvezo s problemi ožje specializacije v SEV (DR Nemčija, ČSSR), pa je za druge članice v sedanji fazi razvoja osrednji problem nadaljnja industrializacija. Na specializacijo v SEV gledajo te države v prvi vrsti s stališča svojih možnosti za hitrejšo industrializacijo in s stališča svojih možnosti za razreševanje problemov, ki spremljajo industrializacijo (zagotovitev polne zaposlenosti, zbravnanje plačilne bilance ipd.). Za nekatere članice SEV so v sedanji gospodarski situaciji najvažnejši problemi zunanje trgovine in plačilne bilance s tujino, zato gledajo na ukrepe v SEV predvsem z vidika reperkusij, ki jih bodo imeli ti ukrepi na njihove možnosti za razreševanje teh problemov.

Razen nasprotij v SEV, ki izvirajo iz razlik v stopnji gospodarske razvitosti, je tudi sama praksa ekonomskih odnosov med socialističnimi državami v nekem obdobju — posebno metode, ki

se jih je na tem področju posluževal Stalin — prispevala k formiranju nekaterih oteževalnih dejavnikov za kasnejše sodelovanje. Določeno nezaupanje, ki je zraslo v tem obdobju, je predstavljalo enega od oteževalnih činiteljev za tesnejšo proizvodno kooperacijo tistih držav SEV, ki bi imele z vidika dosežene stopnje razvoja vse pogoje, da na podlagi dvostranske ali tristranske meddržavne proizvodne kooperacije in delitve dela postopno ustvarjajo realnejšo bazo za vedno širšo ekonomsko integracijo vsega področja.

Pod takšnimi pogoji niso naraščala nasprotja SEV samo v odnosih med industrijsko razvitimi in manj razvitimi članicami, ampak tudi znotraj enih in drugih in prav tako tudi med majhnimi in velikimi socialističnimi državami.

Približno enako razvite vzhodnoevropske članice SEV so na neki način nastopale kot rivali, ko so branile svoje pozicije industrijskih držav. Med manj razvitimi članicami je vedno vladal strah, da bodo prevladali interesi razvitih članic; in to toliko prej, ker so prihajale v dosedanji praksi v SEV do izraza tendence industrijsko razvitih držav, posebno izvoznici strojev, da bi obdržale monopol v SEV, sklicujoč se na »zgodovinske tradicije«. Med vsemi vzhodnoevropskimi članicami SEV — razvitimi in manj razvitimi — je vladal strah, ki so ga še večale izkušnje iz Stalinovih časov, pred prevlado interesov Sovjetske zveze, države z vodilnim mestom v SEV in z nezmanjšano težnjo, da to mesto tudi obdrži.

Ta nasprotja so bila eden od dejavnikov, ki so vplivali na to, da je bila vloga SEV v dosedanjem razvoju proizvodjalnih sil socialističnih držav omejena. Tam pa, kjer so to vlogo forsirali na podlagi političnega zavezništva ter zaradi tega podcenjevali dejanska nasprotja, so imeli doseženi rezultati prej neugoden kot pozitiven učinek, vsaj kar zadeva odpravljanje disproporcij v razvoju proizvodjalnih sil in razvoj zunanjeekonomskih odnosov držav članic.

Posebno vlogo in specifičen položaj v razedinjenosti interesov v SEV je imela in ima še sedaj Sovjetska zveza kot ekonomsko najmočnejša socialistična država, z velikanskim naravnim, industrijskim in vojaškim potencialom. Kot »reprezentant« vojaške in ekonomske moči SEV oziroma socialističnih držav je bila Sovjetska zveza dolgo vrsto let garant politične stabilnosti v vzhodni Evropi, hkrati pa je določala tudi politično strategijo teh socialističnih držav v mednarodnih odnosih.

Za razliko od drugih članic SEV daje Sovjetska zveza iz svojega nacionalnega dohodka velikanska sredstva za oboroževanje, kar zmanjšuje njene zmožnosti za splošen razvoj gospodarstva in za dviganje življenjske ravni. Velikj izdatki za oboroževanje in za vojaško tehniko so vsekakor prispevali k trajnejši neuravnoteženosti sovjetske gospodarske strukture, kar je tudi vzrok protislovnega značaja njene skupne ekonomske moči. Velikj dosežki v vojaški tehniki in vrhunski uspehi pri osvajanju vesolja imajo podlago v visoko razviti težki industriji. V posameznih

središčih težke industrije je Sovjetska zveza po produktivnosti dela na svetovni ravni in nad najbolj razvitimi članicami SEV, npr. DR Nemčijo. Hkrati označuje sovjetsko gospodarsko strukturo nesorazmerna (v primerjavi s takšnimi uspehi) zaostalost predelovalne industrije, kmetijstva, raznih storitvenih dejavnosti, osebne potrošnje itd. Značilno je, da sodi Sovjetska zveza po nekaterih kazalcih med manj razvite dežele v svetu, čeprav je gospodarsko najmočnejša in naravno zelo bogata država v SEV.

Ceprav je težko določiti splošni vrstni red držav SEV, kar zadeva ekonomsko razvitost, ker v SEV še niso razčiščeni metodološki problemi mednarodnega primerjanja (zato se tudi razlikujejo podatki, ki jih objavljajo posamezne države ali organi SEV), nam dajejo približno predstavo o tem podatki, ki jih z nekaterimi pridržki navaja češki ekonomist Jozef Mervart.⁶

*Vrstni red držav SEV na podlagi nekaterih kazalcev
gospodarskega razvoja (na prebivalca)**

Država	Narodni dohodek	Fond potrošnje**	Fond akumulacije	Industrijska proizvodnja	Kmetijska proizvodnja
DR Nemčija	I	I	III	I	III
ČSSR	II	II	II	II	VI
Madžarska	III	III	VI	V	I
ZSSR	IV	V	I	III	V
Poljska	V	IV	V	IV	II
Bolgarija	VI	VI	IV	VI	IV
Romunija	VII	VII	VII	VII	VII

* Primerjave so storjene na podlagi podatkov o fizičnem obsegu in vrednosti (v rubljah in v nacionalni valuti) za leto 1959.

** Vključno z družbeno potrošnjo (potrošnja kulturnih in socialnih ustanov, zdravstva, prosvete, državnega aparata, obrambe).

Sovjetska zveza je na prvem mestu samo po obsegu akumulacije na prebivalca, po obsegu industrijske proizvodnje je tretja, medtem ko je po ostalih navedenih kazalcih četrta oziroma peta med sedmimi državami regije.

Za ekonomsko in politično vlogo Sovjetske zveze v SEV sta značilni dve fazi. Več let po vojni, v Stalinovem času, so se formirali odnosi med vzhodnoevropskimi državami prek njihovih odnosov s Sovjetsko zvezo ter pod prvenstvenim in neposrednim vplivom potreb sovjetske ekonomske politike. To je bilo ob-

⁶ Glej J. Mervart, *Karakteristike ekonomičeskoga nivoa občestva*, Praga 1964, str. 20.

dobje, ko je bilo vse drugo podrejeno vzpostavljanju in krepitvi ekonomskega in političnega vpliva Sovjetske zveze v vzhodni Evropi in na svetu. Takrat so posvečali malo pozornosti formi medsebojnih ekonomskih odnosov socialističnih držav. Nekateri avtorji na zahodu ocenjujejo, da je Sovjetska zveza do leta 1956 »vlekla« iz sodelovanja z vzhodnoevropskimi članicami SEV vsaj milijardo ameriških dolarjev »čiste koristi« na leto.⁷ Čeprav je te ocene težko preveriti in jih je treba jemati z rezervo, je res, da je Sovjetska zveza uvažala v letih 1949—1953 iz posameznih držav vzhodne Evrope proizvode po posebnih cenah. V poljskem tisku, je na primer, zabeleženo, da je Sovjetska zveza anulirala kredite, dodeljene Poljski do 1. XI. 1956 v višini 525 milijonov dolarjev »za reguliranje poljskih terjatev, nastalih iz razlik v ceni premoga, ki ga je izvozila Poljska v Sovjetsko zvezo v letih 1949—1953 po posebnih cenah«.⁸

Po XX. kongresu KP SZ so se spremenili mnogi elementi v odnosih Sovjetske zveze z drugimi članicami SEV. Z novo ekonomsko politiko SZ, ki je bila med drugim odsev dosežene stopnje v njenem ekonomskem in družbenem razvoju, so se liberalizirali odnosi med SZ in drugimi socialističnimi deželami. Nekoliko večji je postal tudi vpliv ekonomskih kriterijev na formiranje odnosov v SEV.

Ta pozitiven proces je — mimo drugega — bolj osvetlil probleme in težave, ki so nastali s paralelnim razvojem ekonomskih struktur članic te organizacije in z določenim zmanjšanjem gospodarske komplementarnosti. Sovjetska zveza je v gospodarskem pogledu edina ostala komplementarna z vsemi članicami SEV — ker jih je zalagala s surovinami in ker je bila trg za njihove stroje, katerih proizvodnja je rastla. Sčasoma je prišla tudi Sovjetska zveza v tisto fazo gospodarskega razvoja, ko je postalo nujno, da je posvetila večjo pozornost znanstveno-tehničnemu napredku in začela izpopolnjevati strukturo svoje industrije z najsodobnejšo tehniko. Ob tem pa je postala delitev dela, ki se je formirala in izražala na trgu SEV, neugodna tudi za sovjetsko gospodarstvo.

Ker je trg SEV zaprt, Sovjetska zveza še zmerom »posreduje« pri razreševanju nasprotij; ta se posebno izpričujejo kot strukturni problemi trgovinske menjave med vzhodnoevropskimi državami, članicami SEV. Če je imelo »posredovanje« v prvih povojnih letih oziroma do leta 1956 za sovjetsko gospodarstvo učinek, ki ga ocenjujejo na zahodu kot »čisto korist« (toda pri tem moramo upoštevati, da je Sovjetska zveza ves čas nastopala kot kreditor vzhodnoevropskih držav in kot reprezentant njihove vojaške moči, to pa pomeni, da je morala nositi breme oboroževanja v času hladne vojne), je sedaj ta efekt drugačen. Nekateri ekonomisti na vzhodu ocenjujejo, da ima Sovjetska zveza sedaj

⁷ Glej npr. Zbigniew K. Brzezinski »The Soviet Bloc — Unity and Conflict«, Cambridge, 1960, str. 283.

⁸ Glej »Trybuna ludu«, 20.—30. XII. 1956.

precejšnjo škodo zaradi izvoza surovin na trg SEV. Izvoz surovin in goriva pomeni — s stališča splošne učinkovitosti vlaganja v sovjetsko gospodarstvo — za Sovjetsko zvezo obremenitev. Za ohranjanje specifične povezanosti držav SEV na podlagi dosedanje delitve dela so sedaj ekonomsko zainteresirane verjetno samo industrijsko najbolj razvite članice, ki nimajo surovin in katerih industrijski proizvodi ne ustrezajo svetovnim standardom, da bi lahko povečale svoj izvoz na trg zunaj SEV. Sovjetski ekonomisti vedno bolj opominjajo na neugodne ekonomske učinke, ki jih ima za Sovjetsko zvezo takšna povezanost.

O položaju Sovjetske zveze med članicami SEV in o usmeritvi drugih članic v razvoju surovinskih panog pričajo tudi naslednji podatki:

*Saldo izvoza in uvoza mineralnih surovin, goriva in kovin
v državah SEV (v milijonih rubljev)*

	Bolgarija	Madžarska	NDR	Poljska	Romunija	ČSSR	ZSSR
1955	—10,6	—45,8	—	+295,9	+79,9	+73,6	+170,6
1960	—92,5	—133,4	—423	+71,1	+52,3	—110,9	+78,9
1962	—108,8	—123,3	—514	—3,5	—21,5	—182,1	+1279,9

VIR: »Politická ekonomie«, Praga, št. 11/1965, str. 957.

Sovjetska zveza, ki se srečuje s čedalje večjim povpraševanjem po surovinah iz dežel vzhodne Evrope ter hkrati s čedalje hitreje rastočo lastno potrebo po dviganju učinkovitosti nacionalnih naložb in proizvodnje, zadnja leta proučuje učinke svoje dosedanje udeležbe v menjavi na trgu SEV. Njeni predstavniki v organih SEV čedalje pogosteje opominjajo na neugoden položaj, ki ga ima Sovjetska zveza v tej menjavi. Ne izključujejo tudi možnosti, da se utegne zmanjšati sovjetski izvoz nekaterih surovin ter vztrajajo na tem, da je potrebno sodelovanje držav članic pri razvoju ekstraktivne industrije oziroma da se morajo zaradi razbremenitve proizvajalcev surovin prelivati investicije iz države v državo.

Toda do sedaj v SEV še niso razrešili niti praktično niti teoretično takšnih vprašanj, kot so pogoji prelivanja investicij iz dežele v deželo, način realizacije lastniške rente skozi ceno surovin itd.

Položaj Sovjetske zveze se v SEV zapleta tudi zato, ker bi imelo morebitno zmanjšanje njene udeležbe pri urejanju naraščajočega deficita surovin in goriv v SEV politične implikacije, s katerimi mora v današnjih razmerah računati. Kot so se namreč spremenili nekateri elementi v ekonomski vlogi Sovjetske zveze v primeri z zgodnjo fazo sodelovanja v SEV, tako so se v

začetku šestdesetih let spremenili tudi nekateri elementi njene politične vloge. Za razliko od prejšnjega obdobja, ko je Sovjetska zveza določala politično strategijo vseh socialističnih dežel v svetu in ko je imela popolno dominacijo v mednarodnem delavskem gibanju, so za sedanje obdobje značilne nekatere nove črte v odnosih med Sovjetsko zvezo in socialističnimi državami. Razen Kitajske — deloma pa tudi zaradi nje — imajo sedaj vzhodnoevropske socialistične države v mednarodnih odnosih in v SEV čedalje večji vpliv na Sovjetsko zvezo. Sovjetska zveza pa je v takšnih razmerah čedalje bolj zainteresirana za ohranitev politične kohezije v SEV.

Liberalizacija odnosov v SEV je omogočila »razpletanje« različnih nacionalnih teženj na ekonomskem in političnem področju. Proces nacionalnega osamosvajanja socialističnih dežel implicira tudi definiranje posebnih nacionalnih interesov v širših mednarodnih okvirih. Sovjetska zveza kot »reprezentant« socialističnega sveta si lahko zagotovi podporo socialističnih držav samo pod pogojem, da se izogiblje apriorne identifikacije svojih ciljev s cilji drugih socialističnih držav, pod pogojem, da upošteva enakopravnost in suverenost ter da se izogiblje konfliktom na ekonomskem področju. Pri sedanjem zapletenem stanju v mednarodnem delavskem gibanju in v svetu sploh lahko to za Sovjetsko zvezo praktično pomeni, da mora med drugim nujno še nadalje obdržati vlogo, ki jo je imela pri razreševanju ekonomskih težav v SEV do sedaj. Vzdrževanje takšne vloge in zadovoljevanje ekonomskih zahtev drugih članic SEV preprečujeta Sovjetski zvezi, da bi odpravila trajne notranje disproporce v svojem gospodarstvu; poseben vpliv na splošen gospodarski razvoj ima zaostajanje kmetijstva in predelovalne industrije ter posredno tudi življenjskega standarda. Po najnovejših podatkih se je povečala bruto kmetijska proizvodnja v sedemletnem planškem obdobju (zaključno z letom 1965) samo za 10% namesto za planiranih 70%. Kmetijstvo se je v tem času razvijalo skoraj sedemkrat počasneje kot sovjetska industrija (stopnja naraščanja kmetijske proizvodnje znaša 1,4% letno, industrije pa 9,1%).⁹

Očitno je, da SEV v dosedANJI praksi ni imel bistvenejše pozitivne vloge v razvoju gospodarstev in ekonomskih odnosov držav članic. Z dosedanjo koncepcijo sodelovanja v SEV — če o koncepciji sploh lahko govorimo — ni bilo mogoče doseči pozitivnih rezultatov. Zaradi nasprotij med članicami do sedaj še niso dosegli soglasja o splošni, skupni koncepciji delitve dela na širšem področju niti o profilih posameznih držav in njihovi specializaciji.

V SEV so ves čas vztrajali na »socialistični delitvi dela« (ne da bi delitev jasno opredelili) in na specializaciji samo znotraj SEV. Če je to tudi dajalo praktične rezultate, je pomenilo zapiranje gospodarstva SEV pred impulzi svetovnega gospodarstva. Ne-

⁹ Podatke navaja A. Korjagin v člaku objavljenem v reviji »Mirovaja ekonomika i meždunarodnie otnošenja«, št. 12/1965, str. 8.

kateri ekonomisti v državah SEV sedaj že opominjajo na škodo, ki jo povzroča usmeritev socialističnih držav k zaprtemu regionalnemu združevanju. Madžarski ekonomist Imre Vajda, na primer, misli, da zapiranje v bloke oziroma gospodarske regije ne pospešuje dovolj tehničnega napredka. Zaradi tega vztrajajo madžarski in mnogi drugi ekonomisti pri mnenju, da se morajo socialistične države nujno vključevati v mednarodno delitev dela in bolj izrabljati ugodne impulze, ki prihajajo iz svetovne trgovine.

* * *

Problemi, o katerih smo govorili, so bili resna ovira hitrejšemu in bolj sproščenemu razvoju proizvodjalnih sil socialističnih dežel v preteklem obdobju. Ti problemi so bili hkrati razlog, da nista prišla bolj učinkovito do izraza moč in vpliv socialističnih držav na svetu. Mnogi uspehi, ki so jih dosegle v razmeroma kratkem zgodovinskem obdobju na področju, kamor so usmerile in koncentrirale svoje napore, pričajo o zmožnosti socialističnih dežel za razreševanje problemov, s katerimi se srečujejo, ter za usklajevanje svojih dosežkov z novimi zahtevami in potrebami napredka na družbenoekonomskem področju.

V letu 1963 se je začel značilen proces preverjanja in preučevanja dosedanjih oblik in metod gospodarjenja. Osnovno obeležje današnjih gibanj v državah SEV predstavlja iskanje novih, učinkovitejših oblik in uvajanje takšnih ukrepov, ki bi prilagodili družbenoekonomske ovire procesu materialne proizvodnje.

V najrazvitejših deželah SEV so najbolj vidne ovire nadaljnega razvoja in je najbolj jasen konflikt med proizvodjalnimi silami in družbenoekonomskimi okviri, v katerih so se te sile do zdaj razvijale. Ekonomisti iz teh dežel so zato tudi najjasnejši, ko zahtevajo spremembe in odkrivajo prave vzroke nastalih težav. Poglavitne kritike letijo na sistem gospodarjenja, ki je zasnovan na ignoriranju blagovno-denarnih odnosov in trga ter na absolutizaciji osrednje vloge države.

Hkrati z razvojem ekonomske misli v deželah SEV, ki je usmerjena proti dogmatskim predstavam o sistemu funkcioniranja socialističnega gospodarstva in o položaju neposrednega proizvajalca, uvajajo članice SEV vrsto konkretnih ukrepov v gospodarstvu z namenom, da bi »izpopolnile socialistične proizvodjalne odnose« in spremenile elemente gospodarskega sistema, ki je postal cokla gospodarskega razvoja.

Analiza teh ukrepov kaže nekatere skupne, splošne črte začetega pomembnega procesa pri urejanju problemov gospodarstev in sodelovanja v SEV.

Poglavitno splošno značilnost konkretnih gospodarskih odločitev članic SEV ispričujejo poskusi kombiniranja centraliziranega planiranja s širšo gospodarsko samostojnostjo proizvodnih enot in njihovih združenj. Na mikroekonomskem področju sproščajo delovanje nekaterih ekonomskih zakonov, da bi tako stimulirali proizvajalce za uspešnejše poslovanje, bolj učinkovito

izrabljanje osnovnih sredstev in za večjo zainteresiranost za končni in skupni učinek proizvodnje.

Na makroekonomskem področju pa hkrati s tem prilagajajo državno planske instrumente, da bi ustvarili pogoje za uresničevanje sprememb v odnosih med podjetji in v položaju podjetja. Zmanjšuje se stopnja rigoroznosti in administrativnosti v planiranju, zmanjšuje se število obveznih planskih nalog za proizvajalce, uvajajo se ukrepi, katerih namen je približati cene stroškom itd.

Ekonomsko osamosvajanje podjetij in poskusi, da bi uporabljali ekonomske instrumente za stimuliranje in vrednotenje proizvodnih rezultatov, so brez dvoma najpomembnejši med ukrepi, ki jih uvajajo. Če bodo gospodarske reforme — čeprav postopne in dolgoročne — pripeljale do tega, da bodo cene ustrezale proizvodnim stroškom; da bo imel denar »enako vrednost« v vsem gospodarstvu; da bodo sproščeni zakoni, ki so svojstveni za blagovno denarno proizvodnjo, potem bodo izginile ne samo ovire za razmah proizvodnih sil v socialističnih deželah, marveč bo omogočena resnična usmerjevalna in kontrolna funkcija družbe oz. skupnosti glede gospodarskega načrta; vidnejši bodo namreč učinki in merila razvoja teh ali onih vej družbene proizvodnje, teh ali onih struktur ter smeri v zunanjetrgovinski aktivnosti.

Proizvajalne sile bodo še naprej ne samo zahtevale, ampak tudi omogočale spreminjanje družbenoekonomskih odnosov v socialističnih deželah. V razvitejših deželah bo ta proces morda hitrejši, toda glede na verižno delovanje disproporcev, ki so obstajali v SEV — s čimer so postajali tudi problemi, izvirajoči iz tega, splošni oziroma skupni — ni izključena možnost, da bodo nekatere manj razvite države v prihodnjem obdobju hitreje premagovale ovire v svojih gospodarstvih. V vsakem primeru bo proces, ki se je začel v SEV v zadnjih letih, vidno obeležil to desetletje v razvoju socialističnih dežel.

DRAGINJA ARSIČ

Čas, ko je cerkev zatajila

(Ob knjigi Saula Friedländerja »Pij XII. in tretji rajh«)

Če začnemo pisanje o katoliški cerkvi med drugo svetovno vojno z motom, da je v tem času zatajila, to pomeni očitek, da ni storila, kar smo od nje pričakovali; še več, pomeni, da smo od nje pričakovali nekaj dobrega. Naše izhodišče torej ni vnaprej odklonilno.

Ko govorimo o zatajitvi cerkve, moramo takoj natančneje pojasniti; ne mislimo na katoličane, ljudi, ki se tako ali drugače štejejo vanjo. Ne, katoličani so se skupaj z drugimi borili v odporiških gibanjih, umirali po koncentracijskih taboriščih, tvegali svoja življenja za rešitev sočloveka; in to ne le »navadni« katoličani, ampak tudi duhovniki in celo člani visoke cerkvene hierarhije: o tem nam priča tudi obravnavano delo. Skupaj z drugimi so obsojali nacizem in simpatizirali z zavezniki ter aktivnimi borci odporiških gibanj. Skupaj z drugimi niso »nič vedeli« in čakali na »pravičen mir«. Skupaj z drugimi so kolaborirali z okupatorji, skupaj z drugimi bili krvniki v taboriščih — v SS je bilo tudi 23 odstotkov katoličanov. Za tiste, ki goje (ali so gojili!) iluzijo, da je religija sila, ki »kot taka« združuje in usmerja ljudi, je morda prav ta nenotnost največja »zatajitev« cer-

kve. Za tiste, ki take iluzije nimajo in zato tudi niso gojili nikakršnih »pričakovanj«, to seveda ni nobena »zatajitev«: zanje je to le še eden od zgodovinskih dokazov, da ni (več) religija tista, ki deli in združuje ljudi v navzkrižjih našega časa (kjer jih, se prej ali slej pokaže, da je le krinka za druge interese in oblika izraza drugih idej).

Ne mislimo na cerkveno hierarhijo; v njej so se duhovi podobno razhajali; dokazov za to ne manjka tudi v pričujoči knjigi.

Ostane torej Vatikan — in Pij XII.

Če je »razumljivo«, da so bili mnogi nemški duhovniki iskreno najprej Nemci in šele nato katoličani, najprej antisemiti in šele nato katoličani; duhovniki so po zasedeni Evropi pogosto prej rodoljubi kot poslušni podaniki z okupatorjem kolaborirajočih vrhov deželne cerkvene hierarhije itd. — pri papežu »razumljivost« teh možnosti odpade. On načelno ni mogel biti drugega kot katoličan, kot Cerkev. Če že govorimo o »cerkvi v drugi svetovni vojni« nasploh, moramo govoriti predvsem o njem. Vendar: kakor ocena ravnanja posameznih katoličanov ne more veljati za

oceno Cerkve, tako tudi ocena — in recimo: obsodba — ravnanja Pija XII. ne zadeva ravnanja drugih katoličanov, čeprav zaradi centralizacije katoliške cerkve ni neupravičeno izenačevati pojma »Pijeva politika« in »cerkvena politika« tistega časa. Lahko bi šli še dalje: da bi v skladu s prenekaterimi zgodovinskimi pričevanji tudi od uradne cerkve in papeža ničesar ne »pričakovali« ter tako zavrgli sleherni govorjenje o zatajitvi. Vendar menimo, da imamo pravico pričakovati, da kat. cerkev resno jemlje to, kar razglša laičnemu svetu: da je (tudi) glasnik in varuh tistih občečloveških moralnih norm in vrednot, ki jih krščanstvo vsebuje. Zlasti, ker to prav v zadnjem času pogosto poudarja!

Prav zato pomeni označitev papeževega zadržanja med zadnjo vojno, znana kot »molk Pija XII.«, tudi že njegovo obsodbo.

Ne more nas presenečati, če je papežev molk ali polovični molk ob najstrašotnejših nacističnih kršitvah osnovnih človeških vrednot v zgodovini še dolgo po vojni morda najbolj vznemirjal prav iskrene katoličane. Le-ti najvišje vrednotijo krščanstvo in so zato od papeža tudi največkrat pričakovali. O »velikem molku« in njegovih vzrokih so se zlasti spraševali napredni francoski katoličani, z njimi tudi znani katoliški pisatelj Mauriac. Sodu je izbila dno Hochhuthova drama »Namestnik«, ki je prav tako pisana s stališča religioznega človeka.

Drama z obsodbo papeževega molka ob pokolih milijonov neoboroženih ljudi v nacističnih taboriščih je obšla svetovne

odre in sprožila plaz diskusij za in proti. Delitev zopet ni potekala med katoličani na eni in nekatoličani na drugi strani — potekala je znotraj katoličanov in zunaj njihovih vrst. (Pij XII. je dobil vnete zagovornike med delom protestantske ameriške skrajnje desnice.) Neki ameriški redovnik je napisal celo »antidramo« z naslovom »Tolažnik«, v kateri nastopi papež z velikim protinacističnim govorom — resda šele marca 1944 in le zasebno pred nemškim generalom Kesselringom.

Razprave so še pospešile raziskovanje dokumentov, ki govorijo o Piju XII. in katoliški cerkvi med drugo svetovno vojno. Le analiza dokumentov namreč lahko da objektivno podobo. V zadnjih nekaj letih je izšlo več knjig, ki podrobno in dokumentirano obravnavajo razne vidike medvojne cerkvene politike: tako knjiga ameriškega sociologa G. Zahna »Nemši katoličani in Hitlerjeve vojne«; knjiga »Katoliška cerkev in nacistična Nemčija« prav tako Američana G. Lewyja, ki so jo napredni katoliški krogi v ZDA visoko ocenili; delo francoskega novinarja R. Nobecourta »Namestnik in zgodovina«; »Cerkev ni molčala« J. Levaja, ki prikazuje ravnanje cerkve na Madžarskem, ter najnovejše delo o Piju XII. »Molk Pija XII.« znane italijanskega poznavalca cerkvenih razmer C. Falconija, ki se opira tudi na doslej zanemarjene poljske in hrvaške vire. (Pod pritiskom javnosti so zadnji dve leti začeli objavljati dokumente vatikanskih arhivov, ki pa doslej — kot kaže — niso prinesli ničesar bistveno novega.)

Med taka dela štejemo tudi knjigo švicarskega zgodovinarja S. Friedländerja »Pij XII. in tretji rajh«, ki smo jo nedavno dobili v slovenskem prevodu. Avtor — Žid, ki je preživel vojno skrit v katoliškem semenišču, medtem ko so mu starši umrli v Auschwitzu — je delo podnaslovil z »Dokument«. V resnici gre za zbirko dokumentov o odnosu Pija XII. do nacistične Nemčije v obdobju od marca 1939 do jeseni 1944, ki jih spremljajo od dokumentov skrbno ločeni avtorjevi komentarji. Friedländer je skrajnje previden: tako v uvodu kot v komentarjih stalno opozarja na omejenost in možno pristranost virov, ki jih uporablja, ter na hipotetičnost svojih komentarjev.¹ Avtorju so bili dostopni le nemški (največ poročila nemškega poslanika pri Vatikanu), angloameriški in židovski viri, ne pa tudi vatičanski, ki še niso bili objavljeni (razen nekaterih).

S pomočjo dokumentov spremlja avtor papeževo obnašanje

¹ Naš verski list »Družina«, ki se je pridružil napadom konservativnega dela katoliškega tiska (Osservatore Romano, La civilla cattolica, La Croix ipd.) na knjigo, kljub temu skrbi, da »preprosti bralec tega najbrž ne bo vedno opazil«. Kritika v »Družini« mimo opozoril na razne manjše netočnosti zvečine le ponavlja, kar je o pomanjkljivosti svojega dela povedal že avtor sam. Kljub temu pa sklepa izrazito odklonilno: »... karikatura Pija XII. skoraj izključno le sovražno, pristransko gradivo...« In vendar so v Friedländerjevem delu citati, ki jih »Družina« ob prikazu letos objavljenih papeževih pisem nemškim škofom pod naslovom »Pij XII. in nemški rajh« z mastnim tiskom priobčuje kot dokaze v papežev prid! (Glej »Družina« 1966/12. in 7)

ob začetkih Hitlerjevih osvajalnih pohodov po Evropi, ob napadu na SZ, ob začetku in izvajanju množičnega pobijanja Židov, spremlja spor med Vatikanom in nacisti zaradi protiverske politike rajha ter ravnanje ob vojnem preobratu, ko je zmaga zaveznikov in SZ postajala vedno bolj očitna.

Komentarji se stečejo v dve ugotovitvi: vsi nemški dokumenti enoglasno pričajo, da je papež gojil do Nemčije prav posebno ljubezen, ki je ni mogla zmanjšati niti narava nacističnega režima (s katerega rasističnimi, »poganskimi« in totalitarnimi načeli papež in katolicizem nista mogla soglašati; temveč jih kvečjemu tolerirati); ter da se je Pij XII. bolj kot vsega drugega bal »boljševizacije« Evrope in zaradi tega tudi sovjetske zmage na Vzhodu.

Poglavitno vprašanje, ki muči avtorja skozi vse delo, je, zakaj papež ni nikdar razločno in javno obsodil nacističnega iztrebljanja Židov, niti ni — kolikor se lahko sklepa po dostopnih dokumentih — v tej zadevi po diplomatski poti ostreje nastopil pri vladi v Berlinu. Odgovoriti na ta »zakaj« si Friedländer ne upa: dokumenti, ki jih je zbral, ne dopuščajo zanesljivega odgovora. Navaja sicer pojasnila, iz papeških krogov oziroma papeža samega, češ

— da cerkev ne more obsoditi posameznih nemških okrutnosti, če ne obsodi tudi sovjetskih (čeprav papež pred letom 1943, ko so odkrili pokol več tisoč poljskih oficirjev in ga pripisali Rusom, ni imel nobenih stvarnih dokazov o »sovjetski okrutnosti«, ki bi se kakor-

koli dala primerjati z nemškim genocidom);

— da so bili vsi koraki pri nemških oblasteh brezuspešni (toda dokumenti, ki so bili avtorju na voljo, o teh korakih ne poročajo);

— da je papež strpen, ker hoče preprečiti še hujše zlo (toda če je to res, če je pod hujšim zlom mišljeno še večje število nedolžnih židovskih žrtev, »kako naj razložimo, da so še konec leta 1943 papež in visoki cerkveni dostojanstveniki želeli zmagovit odpor Nemcev na vzhodu in so, kot kaže, privolili, čeprav samo začasno, še v nadaljnji obstoj vsega nacističnega iztrebljevalnega stroja«?) (Str. 184.)

Osrednje vprašanje dobi tu le eno od konkretnih oblik, ne pa odgovora! S tem — z vprašanjem — se Friedländerjevo delo v bistvu konča.

Delo sklepa pripis A. Grosserja, ki skuša postaviti okvire za razmišljanja in sodbe o ravnanju Pija XII. in ki mu zaradi njegove tehtnosti težko kaj bistvenega dodamo.

Preden skušamo — nujno sledeč smernicam Grosserjevega pripisa — sami izreči sodbo, si moramo biti na čistem, za kaj pri obtožbah Pija XII. gre! Pri-tegnimo C. Falconiju, ki v navedenem delu takole pravi: »Pij XII. ni molčal zaradi pomanjkanja poguma, temveč iz razlogov, ki so vredni upoštevanja, čeprav so, kot meni avtor, nezadostni; zaradi tega se je treba izogniti vsem sramotilnim sodbam, ni pa ga seveda mogoče razbremeniti neizpodbitne odgovornosti. Izreči hudo obsodbo njegovega molka ne preprečuje, da bi odprto in brez

pogojev priznali vse, kar je storil, da bi preprečil začetek vojne in pozneje njeno razširitev, ter da bi olajšal trpljenje njenih žrtev.«²

Ni bistvo obtožb, češ da je simpatiziral z nacisti ali da je bil neobčutljiv, na primer, za trpljenje Židov. Kljub »občudovanju izrednih führerjevih vr-lin« (str. 75) papež ni mogel, da ne bi zavračal mnogih vidikov nacistične ideologije ter nacistično zločinsko dejavnost. Nekdanji oficir židovske zavezniške brigade P. Lapide je objavil knjigo, v kateri dokazuje, da je vatikanska dejavnost rešila 800.000 Židov. Prek rimskih samostanov je bila organizirana posebna pot za pobeg v Latinsko Ameriko — samo tako se je rešilo med vojno dva tisoč ljudi. (Res pa je, da je ta pot za pobeg delovala tudi po vojni — za fašiste in nacistе.)

Bistvo obtožb je drugje!

Katoliška cerkev je ujeta med dve načeli: načelo, naj se ne vmešava v politiko (načelo, ki se opira že na »dajte cesarju, kar je cesarjevega«), in načelo, da mora biti varuh moralnih vrednot. Toda »politike« ni mogoče ločiti od »morale« in narobe. Cerkev zato neogibno niha med tem, da iz moralnih razlogov izreka sodbe, ki posegajo v politično sfero, ali pa da iz političnih razlogov izreka moralne obsodbe. Pod Pijem XII. Cerkev iz političnih razlogov ni javno in izrecno izrekla moralne obsodbe največjih kršitev občečloveških — in po njenem tudi božjih — vrednot v zgodovini! Odpovedala je v tistem,

² Po Arch. de soc. des rel. 21 (1966) str. 177.

kar proglaša za svojo specifičnost: da je glas vesti; glasnik, ki se drži načela, »da je treba Boga bolj poslušati kot ljudi«, in se torej ne ozira na prehodne posvetne koristi.

Tudi če bi za molk obstajali »zadostni razlogi«, bi bil molk odpoved od poslanstva, katerega — kot meni — ima. Le da v tem primeru ne bi govorili o krivdi, temveč o tragiki... tragiki institucije, ki je spoznala, da je do take mere ujeta v svet, ki ga je hotela s svojimi načeli izboljšati, da je v interesu »dobrega«, če se tem načelom — in s tem sama sebi — odpove.

Toda ali so bili ti razlogi zadostni? C. Falconi meni, da ne. K taki oceni se nagiba tudi Grosser. Kot prav Lewyjev recenzent, tudi on »izreka trdo sodbo... ker je Cerkev pristala na modus vivendi tam, kjer bi bila potrebna brezprizivna in nedvoumna obsodba tiranije«³.

Kakšni razlogi, kakšni motivi so vodili Cerkev pri tem?

G. Lewy jih takole formulira: »Cerkev bolj sledi kot vodi... *Interesi religije so njena najvišja skrb*... Njena stalna skrb je, da v vsaki situaciji, v kateri se znajde, išče pot za prilagoditev.«⁴

Grosser išče ključ v odgovoru cerkve na vprašanje, *kdo je naš bližnji?* Falconi govori o papeževem *integrističnem pojmovanju* sveta in *krščanstva* kot poglavitnem motivu njegovega zadržanja.

Interesi religije kot najvišji interesi:

Friedländerjevi dokumenti govore, kako je papeški nuncij

prosil, »naj (v taborišču) umrlih duhovnikov ne upepelijo, ker je upepelitev v hudem nasprotju s cerkvenimi določili«, razmer zaradi katerih so umirali, pa se ni dotaknil! (Str. 55.) Vatikan je poslal Berlinu posebno noto zaradi protiverske politike v zasedeni Poljski: zapiranje cerkva, onemogočanja verske vzgoje, deportiranja duhovnikov; ostro je protestiral, ker katoliški duhovniki niso smeli oditi »spreobračat« na zasedeno rusko ozemlje itd. (str. 132, 123).

In končno strah pred »ateističnim boljševizmom«, ki je vodil v neprikrito željo po Hitlerjevi zmagi nad Sovjetsko zvezo! Hitlerjev rajh je bil glavni branik pred boljševizmom, zato je bilo tudi kasneje, ko na zmago ni bilo več upati, o razmerah v Nemčiji bolje molčati, da ne bi oslabili nemškega odpora. Še več, papež je bil za to, »da (v pomoč državam Osi) s primerno pobudo v Evropi podpre mobilizacijo protiboljševiških sil« (str. 140, 142) — (pobuda, ki je našla svoj žalostni odsev v cerkvenem blagoslovu slovenskega belogardizma).

Leta 1960 so škofje v Vzhodni Nemčiji v pastirskem pismu naročili verujočim: »Če ne morete opravljati poklica... ne da bi živeli v nasprotju s krščanskimi nauki... vam moramo svetovati, da je bolje, če tak poklic opustite.« Tako ni cerkev nikdar spregovorila v letih od 1939. do 1945., pa četudi je šlo za katoličane, sodelujoče v SS. Zakaj danes, ne pa včeraj? (Samo) deloma, ker so se leta 1945 spovedali... njen (cerkveni) prioritetni vrstni red, katera kršitev (človeških pravic) je

³ Prav tam, str. 196.

⁴ Prav tam, str. 196.

hujša, ni vselej tak, kot ga postavljaja deklaracija o človeških pravicah. Zoper ateizem se je treba bojevati prej kot zoper diktaturo.« (Grosser, str. 191 do 192.)

Kdo je »bližnji«?

Friedländer opominja, da je papež protestiral ob napadu na katoliške dežele Beneluxa, ne pa ob napadu na protestantsko Dansko in Norveško; da je celo v encikliki opozoril na žrtve napada na (katoliško) Poljsko, o trpljenju Židov pa je govoril le na splošno, ne da bi jih omenil!

Integristično pojmovanje cerkvene vloge v svetu:

Papežev strah in osrednja skrb je bila usoda cerkve — cerkvene organizacije — in njena vloga v povojni Evropi. Papežev ideal ni mogla biti »popolna zmaga« Hitlerjeve Nemčije. Predobro je poznal vire nacističnega nasprotovanja katoliški cerkvi. Toda za pričakovana soočenja z nacizmom v primeru, če bi zmagal, je bilo treba ohraniti cerkveno organizacijo čimbolj nedotaknjeno. Idealna bi bila Hitlerjeva zmaga nad SZ in nato mir z zahodnimi zavezniki, v katerem bi morala izžrpana Nemčija popustiti. V razrvani in izžrpani povojni Evropi bi katoliška cerkev s svojo idejno in organizacijsko trdnostjo in enotnostjo lahko odigrala pomembno, če ne celo vodilno vlogo. V vsakem primeru pa je bilo treba ohraniti cerkveno organizacijo čimbolj enotno in nedotaknjeno. Tu je verjetno poglavitni vzrok za to, da se je Cerkev izogibala zaostritvi odnosov z nacisti. Pij se ni mogel bati za fizično usodo nemških katoličanov; teh je bi-

lo 40 milijonov in kakršnekoli fizične represalije proti katoličanom kot takim si ni mogoče predstavljati. Pač pa bi lahko nacisti likvidirali vodilne cerkvene kadre v Nemčiji, če bi ti podprli papeža. Nič manjša in nič manj neprijetna je bila nevarnost, da bi vsaj del nemških katoličanov ob ostrejšem navzkrižju obrnil Rimu hrbet.

Nejasnost vojnega izida je Pija XII. še dodatno silila v — vsaj zunanjo — skrajno nevtralnost. Pri tem se je lahko opiral na tradicionalne laične zahteve po nevmešavanju cerkve v politiko: ker ne obsodi zavezniških krutosti, tudi nemških ne more; ne more posegati v tako izrazito politične procese, kot so spremembe državnih meja ipd.

S tem gotovo niso izžrpani vsi motivi papeževih odločitev — da omenimo le še Pacellijevo čisto osebno čustveno naklonjenost do Nemcev in fanatični, ne le religiozno motivirani, antikomunizem. Zlasti Falconi poudarja tudi papeževo notranjo stisko ob lastnem molku: zavedal se je, da mu narodi, ki jih je Hitler pregazil, tega ne bodo lahko odpustili. V Vatikanu bivajoči kardinal Tisserand je že leta 1940 zapisal: »Bojim se, da bo zgodovina Sveti stolici nemara očitala, da je vodila le zase ugodno politiko in prav nič več.« (Str. 54.) Toda Pijev politični račun, narejen z vidika interesov cerkvene organizacije — se je iztekel tako, kot se je. In tega se je Pij XII. držal kljub nihanjem, omahovanjem, tudi protislovjem.

Če smo v začetku rekli, da papež v nasprotju z drugimi katoličani ne more biti drugega

kot katoličan, kot cerkev, se je to v Pijevem primeru uresničilo kar preveč dobesedno.

Očitno je namreč, zakaj so bili razlogi za molk »nezadostni«. Privatni interesi religije, posebni interesi posebne organizacije (pa čeprav je to cerkev) ne morejo odtehtati interesov človečnosti. Vrstni red vrednot, ki ga priznava deklaracija o človeških pravicah, pa tudi tisto pojmovanje krščanstva, ki vidi nalogo cerkve v službi človeku in ki meni, da velja tudi

za cerkev kot celoto evangelijsko načelo »kdor najde svoje življenje, ga bo izgubil, in kdor izgubi svoje življenje zaradi mene, ga bo našel« (Mt 10, 39), ne priznava prednosti posebnih vrednot in koristi nobene posebne verske organizacije pred občečloveškimi vrednotami.

Krivda Pija XII. je bila prav ta, da je preveč videl le interese cerkve — interese cerkve pa preveč pojmoval le kot interese njene zunanje organizacije in moči.

MARKO KERŠEVAN

Ocene in marginalije

ERICH FROMM, UMIJEČE LJUBAVI (THE ART OF LOVING, 1956), Matica hrvatska, Zagreb 1965

Erich Fromm je dandanes v Jugoslaviji dovolj znan, da o njem in o njegovem delu ni treba dajati nobenih splošnih informacij več. V zadnjih treh letih smo pri nas izdali tri njegove knjige (»Zdrava družba«, »Beg od svobode« ter »Zen Budizem in psihoanaliza«), nekaj tekstov pa je bilo objavljenih delno (npr. poglavje o *révolutionarnem karakterju* iz knjige »Dogma o Kristusu in drugi eseji o religiji, psihologiji in kulturi«). Frommovega imena ne najdemo le v različnih razpravah s področij filozofije, psihologije, sociologije in psihiatrije, temveč tudi v učbenikih in (celo) v dnevnem časopisju. Kmalu bo izšlo pri nas tudi njegovo

delo »Človek zase«. Erich Fromm je nekajkrat obiskal našo državo — zelo ga zanimajo naši dosežki in problemi graditve nove samoupravne socialistične družbe. Frommov interes je vseskozi *konkretno-antropološki*; kot eden največjih psihosociologov današnjega časa in kot marksist se pogloblja predvsem v problematiko krize meščanske družbe na eni strani ter izvirov in pojavnih oblik nove, demokratične in humanistične družbenosti na drugi.

Kaj reči o knjigi, ki je zdaj pred nami?

Na začetek dela je napisal avtor Paracelsove besede:

»Kdor ničesar ne ve, ničesar ne mara. Kdor ničesar ne zna, ničesar ne razume. Kdor ničesar ne razume, ni nič vreden. Toda tisti, ki dojema, tudi ljubi, opaža, vidi... Bolj lju-

bimo tisto, kar bolje poznamo... Kdor meni, da vse sadje dozoreva ob istem času kot jagode, ne ve nič o grozdju.« (Str. 7.)

Ta preprosta modrost velikega renesančnega materialista in začetnika evropske medicine zares vsebuje temeljno idejo Frommove knjige... Toda še preden spregovorimo kaj več o tem, si oglejmo piščevo uvodno besedo:

»Ta knjiga bo razočarala vse, ki pričakujejo, da bodo našli v njej popolne napotke za umetnost ljubezni. Prav nasprotno; dokazati hoče, da ljubezen ni čustvo, ki se mu lahko preda vsakdo, ne glede na raven zrelosti, katero je dosegel. Bralca hoče prepričati, da bodo vsa njegova ljubezenska prizadevanja gotovo propadla, če ne bo poskušal razviti svojo celotno osebnost, da bi dosegel produktivno orientacijo; pa še — da v individualni ljubezni ni mogoče doseči zadovoljstva brez sposobnosti ljubiti svojega bližnjega, brez resnične skromnosti, hrabrosti, zaupanja in discipline. Malo ljudi si bo pridobilo sposobnost ljubezni v kulturi, ki so v njej te kvalitete redke... Vendar nas težavnost te naloge ne sme odvrniti od poskusa, da spoznamo ovire in možnosti za njeno razrešitev...« (Str. 5.)

Takšen *vstop* smo pri Frommu lahko pričakovali. Bilo bi čudno, če si ne bi bil zastavil *problema* na najzahtevnejši način — kot obče vprašanje *kulture*, kot splošno družbeno vprašanje, ki ga je treba obravnavati s številnih relevantnih vidikov, v vseh mogočih zvezah, v razsežnostih *vsakdanjo-*

sti in *zgodovine*, teorije in prakse. Ljubezen Frommu nikakor ni sentimentalno humanistično *geslo*, temveč ena izmed specifično človeških *sposobnosti-možnosti-potreb*. Kot ena najglobljih, najmočnejših in najpestrejših človekovih emocij, sodi ljubezen neogibno k *definiciji* človeka; kot taka je tudi eden najpomembnejših momentov pozitivnega osebnostnega razvoja — doseganja t.i. *produktivne orientacije*. Frommov humanistični ideal je vsestransko razvit človek, čigar čustvenost in razum sta kultivirana do te mere, da obvladujeta negativne, destruktivne in avtoritarne težnje v človekovi karakterni strukturi.

»The Art of Loving« je *kritika* vse tiste literature o ljubezni, ki pridiga površno vzajemno *prilagajanje* partnerjev in se niti ne poskuša dokopati do *bistva*, do umevanja specifične interakcije psihičnih in družbenih dejavnikov, ki konstituirajo sodobni *Eros*. Temeljni kamen interpretacije je nedvomno tisti, ki ga Hrvoje Lisinski, prevajalec knjige, pojasnjuje v svoji kratki študiji; to je razlikovanje resnične, avtentične ljubezenske zveze od nepristne, simbiotične:

»Simbiotična vez temelji vedno na neki obliki dominacije ali podrejenosti; je izraz obojestranske pomanjkljivosti partnerjev, njegova življenjskega defekta. Nasprotno ljubezen: čeprav je njeno bistvo, še posebej v primeru erotične ljubezni, fizična, emocionalna in duhovna združitev dveh oseb, nikoli ne vključuje tudi izgube samostojnosti in integritete partnerjev; prav nasprotno —

suponira, za naprej pa tudi stimulira te pozitivne značilnosti.« (Str. 73.)

Knjigo sestavljajo štiri poglavja. Prvo poskuša odgovoriti na vprašanje, ali je *ljubezen umetnost* (v slovenskem jeziku bi bilo težko najti primeren izraz za pomen, ki ga imata »art« oz. »umijeće« v naslovu — uporabljali bomo izraz »umetnost«, seveda v tistem pomenskem odtenku, kot ga ima v izrazu »umetnost zdravilstva« (ipd.). Frommov odgovor je afirmativen; v zvezi s tem stališčem navede več globokih nespোরазumov in napačnih, žal, zelo splošnih prepričanj, ki v veliki meri ugonabljajo ljubezenska čustva in prizadevanja.

Drugi del knjige, »Teorija ljubezni«, je razdeljen na tri poglavja. V prvem (*Ljubezen, odgovor na problem človeške eksistence*) posreduje osnovna teoretična izhodišča in fiksira glavne kategorije — človek, konformizem, enakost, sadomasohizem, aktivnost, prvine ljubezni (skrb, odgovornost, spoštovanje in védenje), »spoznaj samega sebe«; tu tudi razloži jedro svojega kritičnega razmerja do Freuda in ortodoks-nih psihoanalitikov. Drugo poglavje obravnava ljubezen med starši in otroki; tretje je interpretacija *objektov ljubezni*. Naj navedemo nekaj stavkov:

»Ljubezen ni predvsem odnos do neke osebe: je *stališče, orientacija karakterja*, ki odloča o povezanosti osebe s svetom kot celoto, ne pa z enim ,objektom' ljubezni. Če človek ljubi le eno osebo, ravnodušen pa je do vseh drugih, njegova ljubezen ni ljubezen, temveč simbiotična povezanost ali poveča-

ni egotizem. Pa vendar večina ljudi verjame, da se ljubezen vzpostavlja s posredovanjem objekta in ne sposobnosti... Ker ne vedo, da je ljubezen dejavnost, sila duše, verjamejo, da je treba najti le pravi objekt — in potem gre vse samo od sebe. To stališče je mogoče primerjati s stališčem človeka, ki hoče slikati, pa, namesto da bi se učil slikarstva, trdi, da mora počakati na pravi objekt...« (Str. 63—64.)

Fromm zahteva osveščenega, dejavnega človeka, kritizira *kreacuro, robota* in pobesnelega *pridobitnika* — *potrošnika* meščanskega sveta. Sledi podrobna analiza različnih tipov ljubezni, ki se med seboj razlikujejo po vrstah objektov; to so: bratska ljubezen, materinska ljubezen, erotična ljubezen in ljubezen do boga; (še posebej je zanimiv pasus, ki govori o *paradoksalni logiki*).

V tretjem delu knjige, *Ljubezen in njena dezintegracija v sodobni zahodni družbi*, zastopa avtor tezo, da so bratska, materinska in erotična ljubezen v sodobni meščanski družbi zelo redki in izjemni pojavi, da pa jih nadomeščajo različne psevdoljubezni, oblike razkroja resničnih, pristnih simpatij. Kot že prej v knjigi, najdemo tudi tu problematiko odtujitve in samoodtujitve človeka.

Zadnje poglavje, *Ljubezenska praksa*, poskuša dati *orientacijo*, ne pa dokončnih pravil in navodil. Pisec opozarja na nujnost discipline, ki je potrebna za doseg in aplikacijo katerekoli *umetnosti*. Prav tako pomembni sta tudi koncentracija in strpnost. Fromm opozarja še na nujnost premagovanja

lastne narcisoidnosti; nasproti ji postavi objektivnost; »...ker je ljubezen odvisna od relativne odsotnosti narcisoidnosti, zahteva razvijanje skromnosti, objektivnosti in uma. Vse človekovo življenje mora biti posvečeno temu cilju. Ponižnost in objektivnost so nedeljive tako kot ljubezen...« (Str. 151.) *Važna teoretična (in praktična) kategorija je tudi vera; Fromm loči racionalno in iracionalno vero (mogoče bi lahko dejali tudi — nekakšno globlje zaupanje). V nasprotju z iracionalno vero, ki je nekakšna nekritična zagledanost v neko osebnost ali idejo ter temelji na človekovem podrejanju iracionalni avtoriteti, je racionalna vera predvsem prepričanje, zakoreninjeno v človekovem lastnem doživljanju misli ali občutij, ni toliko vera v nekaj, pač pa kvaliteta gotovosti in plastičnosti naših prepričanj; racionalna vera je utemeljena s produktivno intelektualno in emotivno dejavnostjo, je celo pomembna komponenta racionalnega mišljenja... »Prakticiranje umetnosti ljubezni zahteva praticiranje vere.« (Str. 152.)*

Ni naš namen na tem mestu obsežneje prikazati ali interpretirati piščeve ideje. Frommov traktat o ljubezni je skrajno pomemben že zavoljo tega, ker je ena redkih marksističnih študij o tej *večni* in *neskončni* problematiki, ker je do kraja teoretično konsekvantna ter oprta na ogromno življenjsko in znanstveno izkušnjo avtorja. Pisec je razgalil še neko senčno stran meščanskega sveta, še neki usodni defekt buržoazne družbe. Delo sklene s stavkoma:

»...Analizirati naravo ljubezni pomeni razkriti njeno današnjo splošno odsotnost in kritizirati družbene okoliščine, ki so zakrivile to odsotnost. Verovati v možnost ljubezni kot v družbeni in ne le individualno-izjemni fenomen je racionalna vera, ki temelji na spoznanju same človekove narave.« (Str. 166.)

Ko gre za Fromma, so marksisti, kot ob mnogih drugih vprašanjih in osebnostih, razdeljeni v dva tabora: eni so prepričani, da gre za izvirnega marksističnega misleca, ki je reinterpreteriral vse tradicionalne marksistične kateogrije z vidika novih psiholoških in socioloških odkritij, drugi spet trdijo, da je v veliki meri idealist in eklektik, ki se pogosto izgublja v psihologiziranje, še posebej v freudizem... Piscu tega informativnega zapisa se zdi najvažnejše — prehoditi *tudi* Frommove *poti*, premisliti njegova dela, spoznati njegove izkušnje. Za konec še skromna želja: slej ko prej bi morali prevesti tudi v slovenski jezik kako Frommovo delo — če je le mogoče takšno, ki še ni izšlo v Beogradu ali Zagrebu.

NEVENKA VEJNOVIĆ, HISTORIJA FILOZOFIJE sa odiranim filozofskim tekstovima, udžbenik za gimnaziju; Školska knjiga, Zagreb 1965. Filozofijo je težko preoblikovati v učni predmet; to velja za vse vrste šol, za vse ravni. Ne bi bilo težko dokazati, da je način poučevanja filozofije, kakršen je dandanes v navadi, napačen v osnovi in zato skoraj vedno brez večjih uspehov. Kdor je

filozofijo študiral, ve, kako brezupno neskončna je problematika, kako se nenehno pojavljajo nova in nova težavna vprašanja ter komplikacije, kako se razkrajajo v nič poprej že tako prepričljive resnice in spoznanja... B. Russell je neke zapisal, da je znanost tisto, kar vemo, filozofija pa tisto, česar ne vemo; kljub vsej preprošćini teh besed je v njih kar preveč resnice... Tudi vsak avtor filozofskega učbenika (razen popolni dogmatik) mora skoraj neogibno postati jetnik neskončne *snovi*, *neskončne problematičnosti* filozofije. Pisec učbenika se slej ko prej zave, da mora napisati knjigo, ki naj bi petindvajset stoletij premišljevanj, najglobljih dilem in spoznanj najmodrejših ljudi povežala v *nekaj*, kar bi se dalo posredovati dijaku v približno šestdesetih učnih urah... Pisa-nje filozofskega učbenika je zares težavno delo in pouk filozofije brez dobrega učbenika je jalo, če že ne škodljivo početje. Dejstvo, da v Sloveniji enaindvajset let po osvoboditvi še nimamo uporabnega filozofskega učbenika, je sicer popolnoma razumljivo, toda to je gotovo tudi pglaviti razlog, da bi stežka našli šolo, kjer je pouk filozofije vsaj približno na ravni drugih predmetov. Zdi se, da za rešitev tega konkretnega vprašanja šolske reforme še nismo zreli.

Pred leti je Janez Jerovšek napisal po svojih najboljših (tatkratnih) močeh »Pregled zgodovine filozofije«, ki je še zdaj edini slovenski priročnik srednješolcev in profesorjev (ki po stroki pogosto niso filozofi).

Knjige smo bili kljub raznim pomislekom iskreno veseli. Toda — morala bi biti predvsem prva stopnica in spodbuda za nekaj primernejšega, bolj uporabnega pri šolskem delu... Pokazalo se je tudi, da je zgodovinski pregled filozofije tako težavna in obsežna snov, da si jo morajo skoraj neogibno razdeliti strokovnjaki za posamezna obdobja. Povojna hrvatska *pot* (od *Antologije filozofskih tekstov* do *Filozofske hrestomatije* in tega učbenika) je bila mnogo boljša in varnejša. Filozofska hrestomatija MH je odlični orientacijski in informativni pripomoček za začetno fazo filozofskega študija. Kolektivno prizadevanje avtorjev Antologije in Hrestomatije, je ustvarilo dobro osnovo tudi za učbenik Nevenke VEJNOVIĆ; intenzivna in mnogotera dejavnost hrvatskih filozofov (znanstvenoraziskovalna, pedagoška, publicistična, prevajalska, konsultativna in založniška) je ustvarila možnosti za nenehno rast in razvoj *stroke*.

V širšo kritično obravnavo učbenika se ne bomo spuščali (to bodo lahko napravili strokovnjaki — šolski praktiki). Opozorili bomo le na nekaj nedvomnih odlik knjige.

Učbenik sestavlja dva dela: *Zgodovina filozofije* (nekaj manj kot 120 strani) in *Izbrani filozofski teksti* (190 strani); to razmerje se nam zdi pravilno, ker je poudarek prenesen z bolj ali manj abstraktnega in shematičnega opisovanja filozofskih smeri in filozofov na njihovo avtentično *besedo*. Vejnovičeva je posvetila (v obeh delih) dovolj pozornosti novejši filozofiji

(meščanski: Comte, Carnap, Schopenhauer, Kierkegaard, Nietzsche, James, Bergson, Husserl, Scheler, Jaspers, Sartre in Heidegger; marksistični: Lenin, Lukács, Bloch in Lefebvre). Niti omeniti ne bi bilo treba, da zahteva pouk moderne filozofije še mnogo več filozofskega in metodično-pedagoškega znanja. Knjiga bo profesorjem v pomoč — toda samo tistim, ki dovolj suvereno obvladajo sodobno filozofsko literaturo; oni, ki je ne, bodo tako — s to knjigo v roki — še bolj nebogljeni; (če knjige ni, lahko profesor snov narekuje in na koncu leta zaradi »objektivnih težav« obtiči nekje pred Kantom, če se ni že vse leto ukvarjal s kako *spojo* inalice »dialektičnega materializma«). Knjiga avtomatično ne more bistveno izboljšati pouka filozofije, pač pa ga lahko izboljša strokovnjak s knjigo.

Učbenik vsebuje nekaj najvažnejših informacij o filozofiji vzhodnih narodov; tudi razlaga teh tekstov (rig-veda, budizem, gjainizem itn.) zahteva zelo široko znanje o kulturni zgodovini Azije. Profesor, ki bo posvetil tej problematiki dovolj pozornosti, bo lahko zbudil zanimanje zanj tudi pri mnogih dijakih, ki se že zdaj zelo zanimajo za kulturno zgodovino in geografijo.

V prvem (zgodovinskem) delu knjige so na ustreznih mestih postavljena vprašanja, ki omogočajo utrjevanje in povezovanje dijakovega znanja. Srečujemo dve vrsti vprašanj: prva opozarjajo na gradivo drugih učnih predmetov (predvsem zgo-

dovine, sociologije, zgodovine literature in psihologije) ter so lahko kar najbolj plodno *izhodišče* za razlago filozofije, druga so namenjena ponavljanju in globljemu premišljevanju o *sami* filozofiji. Zahtevnejše naloge so namenjene tistim učencem, ki jih filozofija še posebej zanimala. (Morda pri nobenem predmetu ni tako potrebno individualno delati z inteligentnejšimi in bolj zainteresiranimi dijaki kot pri filozofiji, vendar bi morali biti t.i. marksistični ali filozofski krožki bolj organizirani in — še zlasti — *specializirani*; predvsem bi bilo treba razvijati dejavnost v tri smeri: (a) v družbeno-politično in zgodovinsko, (b) v naravoslovno-matematično in (c) v umetnostno... Če danes ponekod tožijo, da se takšni krožki ne morejo prav razviti, je temu krivo predvsem dejstvo, da jih poskušajo po vsej sili uporabiti zgolj kot ideološko-politično tribuno — to pa je samo eno izmed interesnih področij.) Vprašanja je mogoče uporabiti tudi za govorniške in diskusijske teme pa za seminarske in domače vaje.

Na koncu knjige je krajši slovarček filozofskih izrazov; ta bi vsekakor moral biti obširnejši.

Knjiga Nevenke Vejnović je najboljši dosedanji jugoslovanski filozofski učbenik — tako z vidika *stroke* kot s pedagoško-metodičnega aspekta. Mogoče bi bilo dobro prevesti ta učbenik v slovenščino. Takšno knjigo zelo potrebujemo, ne kaže pa, da bi jo v kratkem lahko napisali sami.

VLADO SRUK

Beležke o tujih revijah

EVOLUCIJA KRŠČANSTVA

(Recherches internationales à la lumière du marxisme, št. 49.)

Pod zgornjim naslovom prinaša pariška mednarodna marksistična revija nekatere rezultate prizadevanj marksističnih proučevalcev religije iz raznih dežel.

Prispevke lahko razdelimo v dve večji skupini: na bolj ali manj monografske zgodovinske študije in na obdelave podatkov empiričnih raziskav. Obe skupini se lotevata svojega predmeta z vidikov in načel, ki so bila med marksisti dalj časa zanemarjena. Avtor ene izmed študij je poudaril misel, ki je bila vodilo tudi drugim: da se mora ugotavljanje zgodovinskega položaja in vloge religije opirati na študij teologije dane veroizpovedi v celoti, ne pa le na študij njenih družbenih aplikacij kot doslej. Za empirične raziskave pa velja izhodišče, da ni dovolj govoriti, kaj je religija bila; treba je ugotoviti, kaj in kakšna je danes.

Nemški pisec L. Stern piše v članku »Ideološki izvori in zgodovinska vloga reformacije v Nemčiji« o petih neposrednih idejnih predhodnikih reformacije: occamizmu, angleškem wyclifizmu, husitskem gibanju, nemški mistiki in humanizmu ter renesansi. G. Mury meni v študiji o Luthrovi teologiji, da je Luthrov humanizem humanizem človeka, ki mu zgodovinske in življenjske izkušnje kažejo, da ne more sam preseči stanja, v katerem se nahaja. To stanje, ki ga Luther imenuje *stanje izvirnega greha*, imenujejo marksisti *človekovo alienacijo v postvarelem svetu*. M. Bensig ugotavlja v članku »Thomas Münzer na predvečer nemške kmečke vojne«, da je v nasprotju z Luthrovim pojmovanjem zgodovine kot kaosa, večno ponavljajočega se boja med dobrim in zlim, za Münzerja nezogibno spreminjanje sveta po ljudskih množicah v skladu z božjo voljo. Kristijanizacija sveta mu je pomenila hkrati humanizacijo sveta. C. Hill se loteva teme, ki je izredno aktualna od

M. Webra dalje: *razmerja med protestantizmom in začetki kapitalizma*. Tokrat analizira, kaj je pisal v 16. stol. kalvinski teolog W. Perkins o revežih in dobrotelosti. Medtem ko je bila za srednji vek dobrotelnost že po definiciji vedno dobro delo, je bila v obdobju nastajanja kapitalističnih blagovnih odnosov moralno in družbeno zlo, če je odvrčala reveže od iskanja produktivnega dela.

Štirje prispevki o rezultatih empiričnih raziskav kažejo na različno religiozno situacijo v raznih deželah. Dva prispevka o raziskavah v SZ govorita pretežno o verovanjih (maloštevilnih) sektantskih skupnosti na vaškem območju. *Religija se tolmači kot prežitek kapitalizma* v zavesti ljudi, čeprav se ugotavlja, da je vzrok, zakaj se število pripadnikov sekt na proučevanih področjih nekolikanj večja, tudi osamljenost posameznih ljudi, pomanjkljivost socialne službe ipd. Poljski avtor T. Jaroszewski povzema in skuša obrazložiti rezultate številnih raziskav, ki kažejo na zgodovinsko pogojeno izredno *razširjenost religioznosti na Poljskem*, a tudi na *težnje k laizaciji, religioznem indiferentizmu in ateizmu*, ki so značilne za vse razvite družbe. E. Kadlecova pa prikazuje rezultate obsežne in skrbno izvedene ankete o religioznosti na Češkem in jih primerja z rezultati raziskave iz leta 1946. Očitne so iste težnje kot na Poljskem: religioznost pojema, bolj ko se širi izobrazba, bolj ko se večajo naselja; med verujočimi prevladujejo ženske in starejši, ljudje zunaj proizvodnje in kmetje. Na Češkem se je že leta 1946 izreklo okrog 30 % ljudi za ateizem. Avtorica poudarja, da ima religija tudi v sodobni češki družbi še nedvomno funkcijo kompenzacije in ni le prežitek: še vedno namreč obstoje razne oblike alienacije.

A. Casanova piše o vidikih in pogojih koncilskega *aggiornamenta*. Avtor opozarja na notranje spremembe v sodobnem verovanju: če je včasih »služba človeku« imela smisel le toliko,

kolikor je bila »služba Bogu«, pa je danes nasprotno — služba Bogu velja v zavesti sodobnega vernika le toliko, kolikor je to služba človeku.

-mk-

LA PENSÉE

št. 127, maj-junij 1966

Uvodni članek Jeana Chesneauxa *Smisel in posledice vojne v Vietnamu* pojasnjuje značaj in mednarodne razsežnosti te vojne. Moralna in gmotna podpora vietnamskemu ljudstvu ter vsem naprednim silam v Združenih državah, ki so se vzdignile proti vojni, katero vodi njihova vlada, mora rešiti vprašanje eksistence in prihodnosti naroda pred popolnim genocidom. Rešitev tega problema je neločljivo vezana na celoten sistem mednarodnih političnih odnosov.

Zanimivo analizo *sovjetske arhitekture* je prispeval Anatole Kopp. Studija je plod večletnega dela in temelji na številnih raziskavah in člankih, ki so bili objavljeni zadnja leta v Sovjetski zvezi.

Skoraj vsi drugi prispevki junijske številke segajo na področje zgodovine: Charles Porain opisuje *prazgodovino Sredozemlja in azijski način proizvodnje*; Germain Wilard pojasnjuje gospodarsko sodelovanje v prvih dneh okupirane Francije; o Saint-Simonu in izdaji njegovih del polemizira Jean Dautry; Pierre Boiteau piše o italijanskem filozofu Julesu-Cezarju Vaniniju ter končuje svoj sestavek s kratkim bibliografskim pregledom.

O simpoziju v Budimpešti, ki je bil septembra 1965, poroča češkoslovaški akademik Y. Malek. Tema simpozija je bila: *Problemi in napredek znanosti v deželah v razvoju ter vloga mednarodnega znanstvenega sodelovanja*.

Maurice Bouvier-Ajam omenja v analizi zgodovinsko-politične literature tudi jugoslovansko revijo *Aktuelna pitanja socijalizma*, ki izhaja v Beogradu, in poroča o številki, ki je bila posvečena gospodarski reformi v Jugoslaviji v redakciji Todorovića, Stambolića in Kraigherja.

-as-

VOPROSY FILOSOFII.

št. 6-7, junij-julij 1966

J. I. Palkin, *Združitev materialnih in moralnih spodbud za delo v socializmu*: pisec prikaže kvalitativno razliko med temi spodbudami v socializmu in kapitalizmu. Socialistična družbena produkcija se ne more uspešno razvijati brez ustvarjalnega odnosa do dela in sodelovanja širokih delovnih množic pri upravljanju družbene produkcije. Zasnovati je treba učinkovito kombinacijo materialnih in moralnih spodbud za delo. S. B. Moročnik, *Razvoj in napredek*: v članku so podane kritične pripombe glede stališč mnogih sovjetskih piscev o odnosu med tema pojmomoma. Pojma napredka ni mogoče razširiti na ves materialni svet in se v celoti nanaša le na družbeni razvoj, za organsko prirodo velja le delno, nikakor pa ne za neorgansko prirodo. Če bi pojem napredka razširili na ves materialni svet, bi zašli v protislovje z idejo o večnem krožnem toku materije.

A. V. Šubnikov, *O enakopravnosti pozitivnih in negativnih števil*: pisec strogo loči značna števila od brez značnih. Zgodovina matematike veliko govori o odkritju negativnih števil, prav nič pa o odkritju pozitivnih števil. Značna števila, pozitivna in negativna, so bila odkrita istočasno z Descartesovim koordinatnim sistemom. V. G. Podmarkov, *Začetki socialistične organizacije dela in proizvodnje*: pisec meni, da bi se bilo treba seznaniti z vsem, kar so na tem področju dosegli v prvih letih sovjetske oblasti, ker bi to lahko bilo pomagalo

pri raziskovanju sodobnih problemov znanstvene organizacije dela in upravljanja narodnega gospodarstva. I. P. Dubinin, *I. V. Mičurin in sodobna genetika*: pisec prikaže razvoj Mičurinovih znanstvenih nazorov in posebno njegov odnos do zakonov genetike. Lisenkova šola v biologiji je Mičurinov nauk spremenila v dogme in postavila tezo, da je genetika v protislovju z njegovim znanstvenim dosežkom. Revija prinaša več prispevkov o sodobni meščanski sociologiji in posebno o delih Ch. Wrighta Millsa.

P. E. Krjažev (*Nekatera sociološka vprašanja oblikovanja osebnosti*) definira osebnost kot mero prisvajanja socialne bitnosti po individuu. Pri tem strogo razlikuje vsebino pojmov, kot npr. individuum, človeški individuum, človek in osebnost. O. G. Drobnickij meni v prispevku *Problem vrednosti v marksistični filozofiji*, da je vrednostni odnos samo prehodni moment odnosa med človekovo potrebo in njenim predmetom. Vrednostni objekt se kaže kot še ne realizirana potreba, kot zunanji predmet, ki si ga mora človek šele pridobiti. A. R. Lurija, *Teorija razvoja višjih psihičnih funkcij* v sovjetski psihologiji: pisec opozarja pomen novega prijema, ki ga je nakazal sovjetski psiholog L. S. Vigotski s svojo osnovno mislijo, da je brezuspešno iskati izvor zavesti in svobodnega, aktivnega delovanja človeka v višinah duha ali globini mozga, temveč v objektivnih oblikah družbenega življenja. To stališče je konkretiziral z *analizo odnosa med mišljenjem in jezikom*. L. A. Kogan prihaja v pri-

spevku *O strukturi marksistične filozofije* (K zgodovini problema) do sklepa, da ni mogoč dialektični materializem, ki ne bi organsko vključeval materialističnega pojmovanja zgodovine, in tudi ne zgodovinski materializem zunaj dialektičnega. Klasiki marksizma svojih enotnih filozofskih nazorov niso delili na dialektični in zgodovinski materializem. V. Krajevskij, *Pet pojmov vzročne zoeze*: pisec opiše tale pojmovanja vzroka:

1. energetično, 2. »realizatorsko«, 3. informacijsko, 4. kot notranje medsebojno učinkovanje elementov sistema, 5. kot napetost med različnimi materialnimi sistemi.

- ak -

DEUTSCHE ZEITSCHRIFT FÜR PHILOSOPHIE,

št. 5, maj 1966

Hans Köselsch, »Formirana družba« — reakcionarna domišljija in politična koncepcija zahodnonemškega monopolnega kapitala«, odkriva naslednja protislovja v tej ideološki doktrini: propagirajo brezrazredno družbo, toda ta mora biti antikomunistična, propagirajo solidarno in kooperativno družbo, toda biti mora v skladu z interesi monopolov, propagirajo socialno varnost, toda pod tem razumejo varnost pred socialno revolucijo. Vse zveni skoraj socialistično, ker se nosilci teh koncepcij zavedajo, katera gesla v našem času privlačijo. Heinz Plavius, »Stvarnost in čas — Filozofski problemi v realizmu 20. stoletja«, ugotavlja, da se v umetnosti 19. stoletja človek pojavlja kot produkt, v 20. stoletju pa se svet pojavi kot produkt človeka. Stvarnost v 20. st. je veliko bolj diferencirana kot v 19. st. Posledica tega je tudi večja diferenciranost duhovnih refleksij. Problem časa avtor povezuje s takimi družbenimi pojavi, kot: družbene per-

spektive, stalnost reproduciranja določenih odnosov, vračanje istega, značaj komunikacijskih procesov idr. Resnična umetnost v nečloveški ureditvi je mogoča le kot protest. R. Ludloff, »*Problem zgodovine tehnike*«, prikaže pomen raziskovanja zgodovine tehnike za načrtovanje znanstveno-tehničnega razvoja. Skuša razmejiti take pojme, kot so tehnične novosti, načelne tehnične novosti (skoki) in tehnična revolucija.

Werner Schuffenhauer, »*O poti Mosesa Hessa k resničnim socializmom*«, daje pripombe h komentarjem A. Cornuja in W. Mönkeja, ki sta pripravila izdajo filozofskih in socialističnih spisov Mosesa Hessa. Dokazuje, da Feuerbachov vpliv na Hessa ni bil tolikšen, kot prikazujeta izdajateljja. Hess je ostal pri filozofskem utemeljevanju utopičnega socializma.

-ak-

št. 6, junij 1966

Horst Deutschländer-Günther Söder, »*Zgodovinski materializem in nekatera temeljna vprašanja človeka in upravljanje človeka v gospodarstvu*«; v prispevku je zarisana razlika med kapitalističnim in socialističnim državnim planiranjem. Upravljanja človeka ne gre enačiti z manipuliranjem človeka. Upravljanje človeka v socialističnih razmerah pomeni kar najglobljo integracijo človeka v socialistično družbo. Heinz Kallabis odkriva v članku *Tehnični napredek in problem realne demokracije v gospodarskem dogajanju*, da znanstveni tehnični napredek otežuje procese odločanja v gospodarstvu. Na temelju družbene lastnine so dane raznovrstnejše možnosti za reševanje teh problemov. Ker v kapitalističnih deželah te objektivne osnove ni, tudi ni možno res vsestransko upravljanje družbenih procesov s pritegnitvijo vseh članov družbe, tako da se povzpne k večjemu do soodlo-

čanja na ravni podjetja. V socialističnih razmerah je že zdaj čutiti protislovje med formalnimi pravicami glede odločanja in skupino delavcev z nizko izobrazbo in zato postajata, med drugim, izpopolnjevanje izobrazbe in kvalifikacija pogoj resnične demokracije. W. Thimm meni v prispevku *Filozofski aspekti socialistične znanosti o vodenju*, da sta v okviru te problematike za filozofe in sociologe pomembni predvsem dve nalogi: a) razkriti protidemokratski in nehumani značaj kapitalističnega vodenja gospodarstva in b) raziskati gonilne sile in zakonitost duhovne in materialne ustvarjalnosti delavcev in jih uporabiti pri vodenju. Pisec začrta strukturo znanosti o vodenju: 1. teorija diagnoze, 2. teorija prognoze, 3. teorija planiranja, 4. teorija odločanja in 5. teorija organizacije. Arthur Springer je v članku »*Problema planiranja in vodenja znanstvenega dela*« takole razčlenil naloge te discipline: 1. jasna določitev naloge, 2. natančna razčlenitev v posamezne postopke, 3. socialistično skupno delo, 4. znanstvena borba mnenj, 5. čim večji del znanstvenikovega časa bodi ustvarjalno delo.

-ak-

WEG und ZIEL,

št. 6, junij 1966

Uvodnik »*Temeljna diskusija*« je nekakšen apel na vodstvo SPÖ, da bi tudi slednje kritično preverilo svojo prejšnjo politiko, podobno kot so jo preverili komunisti. SPÖ ni vodila resnega boja za socialistični red v Avstriji in tako se je zgodilo, da se je v dvajsetih letih v tej državi okreplil kapitalizem. Politika »socialpartnerstva«

je uspavala zavest mnogih delavcev in nameščencev; in to še posebno mladih, ki sami niso doživeli ostrine razrednih bojev v preteklosti. Tako se je zgodilo, »da se marsikdo med volilnim bojem ni pustil prebuditi«. Sklep SPÖ, da stopi v opozicijo, ni nobeno vsesplošno zdravilno sredstvo. Vse zavisi od tega, za kakšne cilje si bo prizadevala opozicija. Ne gre za to, da bi ÖVP prepričali o nujnosti ponovnega skupnega dela, ampak za to, da bi se množice delovnih ljudi prepričale o nujnosti in pravilnosti socialistične politike. Alfred Ruschitzka, »ÖVP in podržavljena podjetja«, meni, da je odločitev o prihodnosti podržavljene industrije, ki jo hoče ÖVP reprivatizirati, pogлавiten predmet boja demokratičnih sil z reakcijo. Da bi uresničila svoj namen, se skuša avstrijska buržoazija opreti na tuji kapital, predvsem na zahodnonemški. Walter Hollitscher, »Dialog gre dalje«, prikazuje simpozij o krščanskem in marksističnem humanizmu, ki je bil v Salzburgu od 28. aprila do 1. maja 1966 in ki so se ga udeležili znani teologi in marksisti. Ernest Fischer, »O problemu odtujitve«, trdi, da je bila odtujitev temeljno doživetje romantike, na katero sta navezala Hegel in Marx. Bistvo človeka je proces. Upanje na celostnega človeka je gibalna sila marksistične filozofije. Walter Truger, »Evropska varnost«, pokaže na vzroke, ki so narekovali Franciji izstopitev iz zahodne vojaške zveze. Tiste sile, ki podpirajo vojno v Vietnamu, tudi ne želijo popuščanja napetosti v Evropi.

-ak-

št. 7, 8, 9, julij-avgust-september 1966

»Razprava v SPÖ za in proti socialpartnerstvu« je jasno pokazala, kot trdi uvodnik, da gre v resnici za temeljno usmeritev socialistične stranke, ali naj se spremeni ali ohranja družbeni red, temelječ na privatni lastnini produkcijskih sredstev. V SPÖ je skupina, ki se bolj ali manj odkrito odpoveduje razrednemu boju, razglša brez-

razredno družbo za utopijo in na njeno mesto postavlja program pluralistične družbe. Komunisti niso kritizirali SPÖ zato, ker je bila v vladni koaliciji, ampak ker je izvajala politiko socialpartnerstva. Franz Marek, *Dunajska konferenca*: pisec opisuje tretjo regionalno konferenco komunističnih partij iz kapitalističnih dežel Evrope, ki je bila od 6.—12. maja 1966 na Dunaju. Konferenca je obravnavala npr. takele teme: komunisti in demokracija, evropska varnost idr. Walter Truger, *DGB-kongres in kongres SPD*: pisec ugotavlja *napredno usmerjenost*, ki se zrcali v *sklepih zveznega kongresa Zveze nemških sindikatov* (DGB), ki je bil v maju 1966. Sindikati so zavrnilo nameravano sprejetje zakona o izrednem stanju, zahtevali so, da se navežejo stiki s sindikati Nemške demokratične republike in drugih socialističnih dežel, obsodili prizadevanja Bundeswehra za atomsko oborožitev, se zavzeli za uveljavitev soodločanja delavcev v gospodarstvu in pozvali bonško vlado, naj se zavzame za to, da se konča vojna v Vietnamu. Do bistveno drugačnih, skoraj nasprotnih sklepov je prišel kongres SPD v Dortmundu.

Walter Truger, *Jaspers o Zvezni republiki*: pisec prikaže politična stališča, ki jih navaja v eni svojih novejših del ta znani, še živeči nemški filozof. Jaspers je odločno zavrnil zakon o zastaranju vojnih zločinov. Ko pretresa realnost zahodnonemške demokracije, ugotavlja, da je učinkovitost naroda omejena na kar najmanjšo mero. *Nove stranke se praktično sploh ne morejo pojaviti za-*

radi monopola obstoječih. Prav tako Jaspers obsoja zakon o izrednem stanju, ki naj bi bil sprejet. Ta zakon bi bil orodje vojaške diktature. Fritjof Lager, v članku *Boj za soodločanje na Švedskem* odkriva, da postaja čedalje bolj pereča zahteva, naj se demokracija uveljavi tudi v gospodarstvu. Komiteji v podjetjih imajo premalo pravic, da bi lahko uveljavili soodločanje

delavcev. Pooblastila so v glavnem omejena na sprejemanje in dajanje informacij, vendar je še tu formuliran pridržek, da so informacije le toliko obvezne, kolikor ne morejo škodovati podjetnikom. *Nevarno je, da bi predstavniki delavcev v vodstvu podjetja postali za zadeve odgovorni, ne da bi imeli ustrezen vpliv na oblikovanje in izvajanje sklepov.*

- ak -

Bibliografija knjig in člankov

A. KNJIGE IZ SFRJ

II. FILOZOFIJA

PLATON: Protagoras. Iz grščine prevedel Marijan Tavčar. Maribor, Obzorja 1966. 130 str. (Iz antičnega sveta. 6) — 9426 — 6.

IV. PSIHOLOGIJA

KROFLIČ Marjan: Aplikacija Osgoodove metode semantičnega diferenciala pri merjenju učinkov eksperimentalno povzročene frustracije. Ljubljana, Inštitut za sociologijo 1963. — IV/1885.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

BALAZC Bela: Filmska kultura. Prevedel, napisal uvod in opombe France Brenk. Ljubljana, CZ 1966. 402 str. — 11.539.

—: LETOPIS Slovenske Akademije znanosti in umetnosti. Knjiga XVI. 1965. V Ljubljani, SAZU 1966. 183 str. — II/686-16.

TEPLOV L. P.: Oris kibernetike. Prevedel M. Avenak. Ljubljana, DZS 1965. 315 str. (Jugoslovanski zavod za proučevanje šolskih in prosvetnih vprašanj) — 11.540.

VI. POLITIČNE VEDE

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

—: ČETRTI plenum CK ZKJ. Ljubljana, Komunist 1966. 63 str. — 9087-8/4.

—: ŠESTI kongres SZDLJ. Ljubljana, Komunist 1966. 168 str. — 11.542.

3. Politični sistemi in organizacije:

VUKOVIČ Branislav: Socialistična usmeritev nerazvitih držav. Ljubljana, Komunist 1965. 68 str. (Sodobni svet, II/10, 1965) — 11.083-10.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

JEVTIČ Bora: Spremembe v svetovnem gospodarstvu. Ljubljana, Komunist 1965. 55 str. (Sodobni svet, II/11) — 11.083-11.

KRISTAN Ivan: Kako upravljam podjetje. Ljubljana, CZ 1966. 111 str. — 2217.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

—: KONCILSKI odloki. Slovenski prevod. Ljubljana, Nadškofijski ordinariat 1966. 111 str. — II/10.305.

—: KONCILSKA odloka: O laičnem apostulatu. O družbenih običajih in

konciliska izjava o krščanski vzgoji. Slovenski prevod. Ljubljana, Nadškofijski ordinariat 1966. 64 str. — II/10.304.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

BANDINI Franco: Zadnji dnevi Benita Mussolinija. Prevedel Jože Zupančič. Ljubljana, »Borec« 1966. 343 str. — 11.541.

—: DOKUMENTI ljudske revolucije v Sloveniji. Knj. 3. Avgust 1942 — oktober 1942. Ljubljana, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani 1966. 494 str. — II/8802-3.

EBERHARD Wolfram: Zgodovina Kijatske. Ljubljana, DZS 1966. 309 str. (Kultura in zgodovina. 20.) — 2983-20.

—: ISTORIJA XX veka. Zbornik radova VII. Beograd, Institut društvenih nauka 1965. 494 str. — IV/1158-7.

MIKUŽ Metod: Svet med vojnama. Ljubljana, Mladinska knjiga 1966. 212 str. (Kozmos 22). — I/2065-22.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

HERNECK Friedrich: Albert Einstein. Prevedla Seta Oblak. Ljubljana, Mladinska knjiga 1966. 177 str. (Kozmos 21). — I/2065-21.

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

JAKOVLEV M. V.: Marksizem i sovremennaja buržoaznaja istorija filozofii. Moskva, Mysl' 1964. 350 + I/str. — 11.042.

LENIN V. I.: O kolektivnosti rukovodstva. Sbornik. Moskva, Politizdat 1965. 240 str. — 11.534.

II. FILOZOFIJA

JANKOWSKI H.: Etyka Ludwika Feuerbacha. U zrodle markowskiego humanizmu. (Warszawa) 1965. 237 + (I) str. (Biblioteka Studiów nad Marksizmem. 4.) — 11.521-4.

MELESCENKO Z. N.: Nemeckaja filozofija XIX — načala XX vv. v idej-

noj bor'be za nacional'noe edinstvo Germanii. (Leningrad) 1965. 118 str. — II/10.287.

MOISEEV V. D.: Central'nye idei i filozofskie osnovy kibernetiki. Moskva, »Mysl'« 1965. 324 + (II) str. — 11.524

NIKOLOV Elit: Fenomenologija i estetika. Osnovni vuprosi na fenomenologijata i fenomenologičnata estetika. Kritičen očerk. Sofija, Nauka i izkustvo 1965. 178 str. — 11.507.

—: PROGRESSIVNYE mysliteli Latinskoj Ameriki. (:XIX-načalo XX v.: Filozofskoe nasledie. Per. s ispan. i portugal. Moskva, Mysl' 1965. 451 + I) str. — 11.129.

VOLPE Galvano della: Critica del gusto. 3 ed., riveduta e accresciuta. Milano 1966. XI + 232 str. SC/10.4. — 11.519-4.

III. SOCIOLOGIJA

ANDERSON Nels: Our Industrial Urban Civilization. London 1964. 113 str. (Essays in Social Sciences. I.) — II/10.297-1.

BANKS J. A.: Industrial Participation. Theory and Practice: A case study. (Liverpool), Liverpool University Press 1965. 150 str. — II/10.290.

BEHRENDT R. F.: L'homme a la lumière de la sociologie. Trad. de l'allemand par L. Piau. Paris, Payot 1964. 178 str. — II/10.298.

ELLIOTT M. A.: Social Disorganization. 4. ed. New York, Harper & Row (1961). XV + 795 str. — II/10.284.

LINDSTROM D. E.: Rural Social Change. A textbook in rural sociology. Champaign, Stipes 1960. XV + 265 str. — IV/1890.

MILLER D. C.: Industrial Sociology. The Sociology. The Sociology of Work Organizations. 2. ed. (New York), Harper & Roy 1964. XXII + 873 str. — 10.286.

NOVIK I. B.: O modelirovanii složnyh sistem. (Filozofskij očerk) Moskva, Mysl' 1965. 334 + (II) str. — 11.523

PODGORECKI Adam: Socjologia prawa. (Warszawa), Wiedza Powszechna (1962) 226 + (II) str. — 11.518.

—: SMALL Groups. Studies in Social Interaction. Ed. by Paul Hare, E. F. Borgatta & R. F. Bales. Rev. ed. New

York, Knopf 1966. XVI + 706 str. — II/10.291.

TAYLOR Lee: Rural Life and Urbanized Society. (By) Taylor Lee & A. R. Jones, Jr. New York, Oxford University Press 1964. XIV + 493 str. — II/10.285.

IV. PSIHOLOGIJA

—: JAK pracuje człowiek. Z badań polskich psychologów, socjologów i ekonomistów. (Warszawa), KiW 1961. 520 str. — 11525.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

BARTOLOMEIS F. de: Cultura, lavoro, tempo libero. (Milano), 1965. 106 str. Cultura e realtà. 91. 11.538-71.

—: MASTERA iskusstva ob iskusstve. Izbrannye otryvki iz pisem, dnevnikov, rečej i traktatov. V 7 tomah. Moskva 1965 — 11.537.

VI. POLITICNE VEDE

1. Splošna dela:

BOISDE Raymond: Technocratie et démocratie. (Paris), Plon 1964). 251 str. + (III) str. — 11.520.

LASIN A. G.: Voznikovenie i razvitie form socialističeskogo gosudarstva. (Moskva), Izd. Moskovskogo univerzitetu 1965. 416 str. — 11.535.

3. Politični sistemi in organizacije:

AFRICAN Socialism. Ed. by W. H. Frelan & C. G. Rosberg, Jr. Stanford, Hoover Institution on War, Revolution, and Peace (1965). XIII + 313 str. — II/10.294.

4. Delavska in progresivna gibanja:

—: MEZDUNARODNOE revoljucionnoe dvizhenie rabočego klassa. Izd. 3-e, dop. i isprav. Pod red. B. N. Ponomareva (idr.) Moskva, Poliizdat 1966. 466 str. — II/10.296.

5. Mednarodni odnosi:

ZIVEJNOV N. I.: Operacija PW. »Psihologičeskaja vojna« amerikanskih imperialistov. Moskva, Politizdat 1966. 296 str. — 11.535.

VII. POLITICNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

DUBAS Jean: Organisation des services administratifs. Paris (1966) 348 str. (Encyklopedie de l'Entreprise Moderne. 9) — II/10.234-9.

DUGUET Marcel: Les communications dans l'entreprise. Paris 1966. (Encyklopedie de l'Entreprise Moderne. 10) — II/10.234-10.

KRONROD J. A.: Zakony političeskoj ekonomii socializma. Očerki metodologii i teorii. Moskva, Mysl' 1966. 582 str. — 11.527.

LONGO Gino: Il metodo dell'economia politica. Roma, Ed. Riuniti (1965). 235 str. — II/10.248.

MEDVEDEV V. A.: Zakon stoimosti i material'nye stimuly socialističeskogo proizvodstva. Moskva, »Ekonomika« 1966. 181 str. — 11.536.

—: MIROVAJA ekonomika. Kratkij spravočnik. 2-e izd., peresmotrennoe i dop. Moskva, »Ekonomika« 1965. 306 str. — I/2420.

NESTEROV L. I.: Kapital'nye vloženija SSSR i SSA. (Metody sopostavlenija statističeskikh pokazatelej.) Moskva, »Statistika« 1965. 214 + (II) str. — II/10.295.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

HUMBERT-DROZ Jules: Der Krieg und die Internationale. Die Konferenzen von Zimmerwald und Kienthal. Wien, Europa Vlg 1964. 262 str. — 11.530.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROCNIKI — SLOVARJI

MAC GREGOR-HASTIE Roy: MaoTse-tung. (Verviers 1964). 286 str. (Marabout Université. 54.) — I/2421-54.

—: LEXIKON der kybernetik. (Von) K. Alsleben, A. M. Andrew, Y. Bar-Hillel, ... Hrsg. von A. Müller. Quickborn bei Hamburg, Schnelle (1964). 224 str. — II/10269.

—: KATALOG tekuće strane periodike u bibliotekama Jugoslavije 1962 do 1964. Beograd, Jugoslovenski bibliografski institut 1966. 473 str. — IV/1966.

Iz vsebine naslednjih števil:

Boris Majer:

Heidegger — »mislec biti«

Vlado Rupnik:

Reelekcija in javnost

Marjan Rožič:

Gospodarska reforma in standard

M. Švab-P. Vindišar:

Delavci po reformi

Zdravko Mlinar:

Kje se zaustavljata pobuda in kritika

Ivan Renko:

Samoupravljanje in izobraževanje

Jože Knez:

Svetovne in domicilne cene v naši praksi

Vlado Vodopivec:

O dialogih, ostavkah in o odgovornosti

Ivan Križnar:

Pouk novejšje zgodovine,
njegovi učni in vzgojni nameni

TUJI AVTORJI

ROBERT KALIVODA, sodelavec filozofskega inštituta ČSAV (Čehoslovaške akademije znanosti), je usmerjen pretežno v zgodovino filozofije, vendar se ukvarja tudi z nekaterimi splošnimi filozofskimi vprašanji, kot so npr. vprašanja baze in vrhnje stavbe ali odnos med ideologijo in znanostjo. Njegovo delo »Husitska ideologija«, ki je dobilo leta 1963 državno nagrado, se dotika osnovnih vprašanj historičnega materializma.